

tiszatáj

74. ÉVFOLYAM

”

”

4

2020. április

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXIV. évfolyam, 4. szám / 2020. április

GERGELY ÁGNES	Az elfogyó évek versei	3
FENYVESI OTTÓ	Trash Talk (Elindultam kisszöveget venni)	4
GERÓCS PÉTER	Werkfilm (részlet)	8
DEZSŐ KATA	Állóháború egy képzelt északi fronton; Kojot asszony; Biofilia	16
MARKÓ BÉLA	Bulgakov hol van?; Hazafelé Annával; Orosz szonett	19
ZÁVADA PÉTER	Allegória / erőd; Április eldurvul; Karavánok	21
KONRÁD GYÖRGY	Elvakult; A gáz, a bomba, vagy valami lövedék; A törté- tétekből a bűn megköülthető; Ez lesz a világ körülöt- te; Nincs felejtés, csak gazdálkodás; Szegény csobán- kai egerek	26
BABICZKY TIBOR	Földköpeny; Görög idill	32
TÓTH KINGA	MARIAMACHINAXXX MÁSIKMÁRIADALA	35
NYERGES ANDRÁS	A visszatoloncolás	37
ORCSIK ROLAND	Az imagináció fokozatai (Laudáció Gergely Ágnes Ti- szatáj-díjához)	45
BÍRÓ-BALOGH TAMÁS	Hegyi István irodalmi kapcsolathálózatához	47
LENGYEL ANDRÁS	Az újrapozicionálás kísérlete (Egy Löw-émlékbeszéd összetett funkciójáról)	61
GYÖRGY PÉTER	Fragmentumok, esettanulmányok, a nagy elbeszélés hiánya, kérdése	69
CZEGLÉDI ANDRÁS	Innentől hívjatok Celofchodnak! (A nagyon is lehetsé- ges követelése); Z. nem úr	75
LACZKÓ SÁNDOR	A butaság (szócikk-esszé)	78
MESTERHÁZI MÓNICA	EP és 2016 nyara	82

mérlegen

LENGYEL ANDRÁS	Perspektíva a mélységből (Tar Sándor: Vén Ede)	84
VARGA BETTI	Fegyelem és a lázadás (Markó Béla: Amit az ördög jóváhagy. Szonettek)	89
HAJNAL ZSOLT	Az átírható múlt vágyának kudarcai (Tóth Krisztina: Fehér farkas)	92
BAUERNHUBER ENIKŐ	A létezés cserepadján (Horváth Csaba: Reptéri nyúl – Beszélgetések Tóth Krisztinával)	98
SÁGHY MIKLÓS	Kíméletlen, öntörvényű valóságbrázolások nyomában (György Péter: Faustus Afrikában. Szerződés a valósággal)	100
KARÁCSONYI JUDIT	Sághy Miklós: Az irodalomra közelítő kamera (XX. századi magyar irodalmi művek filmes adaptációi)	103
KOVÁCS FLÓRA	„Feltekintek a csillagos nagy égre” (Boros István: Háborús emlékek. 1914–1918)	106

Diákmelléklet

SZÁNTAI MÁRK	A Barbárok a közoktatásban	109
--------------	----------------------------------	-----

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	Korcsolyázás	116
-----------	--------------------	-----

Illusztrációk

Válogatás MIKLOSOVITS LÁSZLÓ *Homage á Márai Sándor 1900–2020* című megjelenés előtt álló kötetéből a címlapon, a 25., 34., 36., 81., 88., 115. oldalon és a belső borítón.

Faludy György, Fréid István, Irena Makarewicz, Mészáros Tibor, Szászák György, Szörényi László, Valachi Anna és Irena Wrońska gondolat-párhuzamai, azonosítói a képhez, Márai idézetekhez.

1900
2020
homage á MÁRAI SÁNDOR

GERGELY ÁGNES

Az elfogyó évek versei

Mi tartja fenn? Mi tartja vissza?
Mért nem szóródnak szerteszét?
Milyen erő forgatja újra
lentről a lagunák vizét?

A jóslatok, a jelenések,
a tengermélyi víznyerés,
a fürdőmedrek, vallomások,
a szárazföldi számvetés,

a messzi jéghegyekről úszó
hófehér medvék talpnyoma,
bizonytalan tekintetükben
az örök kérdés, hogy *hova*,

de nincsen immár semmi válasz,
nem léssen szerves folytatás,
hova? minek? Fogytán a szellem,
s őt éri majd orvtámadás.

FENYVESI OTTÓ

Trash Talk

(ELINDULTAM KISSZÖGET VENNI)

Borsos Sándor barátomnak

Elindultam kisszöget venni
 – meséli Sándor barátom –
 a „mindenes” kisboltba.
 Tolnai-versbe illő erős kezdés,
 talán nem véletlenül dolgozott
 együtt évekig Ottó bátyjával,
 Zolival, a kanizsai városházán,
 ő a tanügyön, Sanyi meg a földhivatalban.
 Rég volt, igaz sem volt!
 De ne vesszünk el a részletekben!?

– Augusztus tizenharmadikán reggel
 elindultam kisszöget venni,
 kilenc után pedig majdnem leszúrtak
 egy hosszú disznóölő késsel
 az Állomás utca 13. előtt,
 a „mindenes” kisboltnál, Kőbányán.
 Sok, sok szemtanú nézte
 bamba, béna tekintettel,
 ahogy egy félkegyelmű
 a harminc centis késével
 felém fut, hogy leszúrjon.
 Szerencsém volt, hogy éppen
 kiléptem a „mindenes” kisboltból,
 és észrevettem, mert odabent
 védtelen lettem volna.
 A hátamról lekapott hátizsákot
 tartottam magam elé, egy autót
 kerülgetve menekültem meg
 a véres felkoncolástól.

Senki sem tudta megállítani
a késest, csak mondogatták,
hogy hívják a rendőröket.
Meg volt alázva a vadbarom,
egy bal csapottal kínáltam meg,
amitől megtántorodott,
még agresszívabbá vált,
és ütni próbált felém.
Tökön rúgtam,
de ismét nekem rontott.
Ekkor a falnak nyomtam,
és mintha lehiggadt volna.
Na, ezek után ment be
a raktárba a böllérékéért.
Mondogatta ő közben,
hogy megöl, leszúr,
de azt hittem, csak ijesztget.
Vénasszonyok szorongatták a kezem,
veregették a vállam: jól tettem,
hogy szembeszálltam vele, mert
már nagyon megérdemelte stb.
Mondtam nekik:
– Engem nem érdekel!
Nekem csak kisszög kell!

– Elindultam kisszöget venni
a „mindenes” kisboltba,
naivan és könnyedén,
mint egy Tolnai-versben,
aztán majdnem felkoncoltak,
mint Santiago Nasart
a püspök látogatása után.
A szóváltás abból eredt,
hogy a panelház bejárata elé
valaki éppen kipakolta a dolgait,
és ez a vadbarom meg rugdosta őket,
amíg a lakók nem voltak ott.
Ekkor érkeztem én a helyszínre,
a naiv, igazságszerető földmérő,
kisszögért menet, a kisboltba.
Mondtam neki szépen,

várjon tíz percet türelemmel,
majd jönnek a tulajdonosok,
és különben sincs joga
a dobozokat rugdosni.
Káromkodott, fenyegetett:
ki vagyok én, honnan jöttem,
mit képzelek?
Hidegvérrel közelebb léptem
hozzá, és annyit mondtam,
vegyen vissza a szitkozódásból,
mert megeszem vacsorára.

– Egy, az ötvenes éveiben járó,
egysejtűről beszélek,
aki kemény kőbányai vitéznek
képzelte magát.
Nem hagyta abba,
sőt az öklével fenyegetett,
ekkor egy pillanat alatt
átváltottam én is állatba,
lementem az ő szintjére,
és felvettem a stílusát,
de csaptam is azonnal,
nem vártam meg az ütését.

– Csak lementem kisszögért,
– mondogatja Sándor –,
leereszkedtem az ő szintjére,
egysejtűbe, és ez lett a vége:
böllérkéssel támadt rám,
kis híján majdnem felkoncolt,
mint Santiago Nasart
a Vicario fivérek, Marquez
világhírű kisregényében.
Még most sem tudom
tiszta fejjel feldolgozni az esetet.
Csak lementem kisszögért
a „mindenes” kisboltba,
a vadbarom, akivel addig
senki sem mert szembeszállni,
meg jött a böllérkéssel,

és körbe-körbe futkostunk
egy parkoló gépkocsi körül,
az Állomás utcában, Kőbányán.
És mindenki leblokkolt,
kővé dermedt.
Sikerült elfutnom,
megmenekültem.
A történetek után,
otthon egész nap őrült
tempóban dolgoztam,
kisszögeket vertem a falba,
és zakatolt a fejem.
Este nyolckor végre
zuhanyoztam egyet,
csak akkor láttam,
hogy tizenharmadika van.
Nem vagyok babonás,
de gyerekkoromból van
egy arany nyakláncom,
amit még anyámtól kaptam
a tizenharmadik születésnapomra
– meséli Sándor, a földmérő.

– Tudod, legközelebb, ha majd
kés nélkül találkozunk,
beszélek vele, és ha kell,
megkínálom egy flakon
testápolóval a térdkalácsát.

GERŐCS PÉTER

Werkfilm

(RÉSZLET)

A szomszéd szobában padlótól mennyezetig széthajigált tárgyak; földön kinyitott utazótáskából kiömlő alsóneműk, pulóverek, dezodorok, az asztalon pizzás dobozok, rajtuk laptop egyensúlyoz, mellette félig csócsált pizzaszelet, magazinok, az ágyon is halomban állnak a ruhák. A forgatag közepén egy székből András magyaráz a vele szemben ülő Jánosnak.

János keresztbe tett lábbal ül, és figyelmesen hallgat, időnként azonban megszakítja a figyelmét valami; kinéz az ablakon. A patakparton Ferenc telefonál, idegességében egy tölgyfa törzsét rugdossa, vagy inkább piszkálja a cipője orrhegyével.

– Kezded érezni, Jánosom, hogy én mondom neked, kezded érteni ezt, amit gondolok. Ezt a nyers tisztaságot, ezt a patakvíz medrében kavargó homokot. Na, most jön itt a tűz, ugye, ha jól mondom, nem?

– Igen, ma este lesz a lángoló ház jelenet.

– Bizony! Nagyszerű! Én mondom néked, Jánosom – vált áhítatosra András –, ma átlényegülsz Isten fiává.

András annyira jókedvű, hogy saját túlzott derűjétől való zavarában kiölti a nyelvét. János elmosolyodik.

– És ehhez mégis mit kell tennem?

– Semmit. Azt viszont nagyon. A semmi legyél! A semmiben teljesedj ki! Az legyen a te mindened! Nézz bele a semmi szemébe!

János összeráncolja a homlokát. Valahonnan ismerős neki ez a lehetőség, aztán megint kinéz az ablakon. Már hallani is Ferenc kiabálását.

András először János elkalandozó figyelmét veszi észre, csak utána követi a tekintetirányát.

– Mi az, mit látsz? – Hunyorog. – Jaa, a Feri? Zűrös egy pali, én mondom. Össze-vissza van a magánélete. Jut eszembe, vele is beszélni akarok.

Felpattan, kinyitja az ablakot, és kikiabál.

– Feri, gyere már be, légy oly szíves, beszélni szeretnék veled. Köszönöm.

Aztán anélkül, hogy megvárná a választ, becsukja az ablakot, és visszaül.

– De mégis hogy szeretné, hogy belenézzenek a semmi szemébe?

– Ez a beszéd! Na, elmondom, Jánosom, mi a titok. Úgy kell nézned a dologra vagy az emberre, ugye az attól függ, hogy ránézel persze, de azért egy kicsit mindig

mögé is, nyilván nem azzal a nagyizolós távolba révedéssel, hanem tiszta kíváncsisággal, mintha képzeletben mindig egy kicsit várnád, hogy felbukkanjon a háttérben, a domboldalon vagy a mező végén.

– Mármost micsoda?

– Hát a...

Kinyílik az ajtó.

– Na, itt is van az én Ferencem!

Ferenc leplezetlen megvetéssel méri végig Jánost, aztán tekintete átszalad a szoba forgatagán, majd megállapodik Andráson.

– Na, csüccs le!

A felszólítás egyszerre idétlen és szemtelen, nem lévén több szék a helyiségben, mint az a kettő, amin ők ülnek.

János, miután odébb kotor egy nagy halom ruhát az ágyon, előzékenyen átül.

– Nehogy leülj a koszos gatyáddal a tiszta ágyamra, hékám!

– Pedig jobb híján ez fog történni.

Andrásnak felszalad a szemöldöke: Jánostól szokatlan ez a dacos ellenkezés, de éppen ezért tetszik is neki.

– Én inkább állok.

– Csüccs, ha mondom! Nincs vita!

Ferenc kényszeredetten leül.

– Na, méltatlankodik az asszony?

– A színházi rendezőasszisztense méltatlankodik.

– Ugyan miért? Csak nem buktál bele a Csehovba? – András döcög saját csípős megjegyzésén. Ferenc még hűvösebbre vált.

– Azért méltatlankodik, mert megint átdiszpónáltatok hétvégére.

– Ugyan már! Majd kiheveri. – Legyint András, aztán megint egészen lázba jön. – Na, gyerekek! Szeretném, ha ismerkednétek egy kicsit. Most jön az egyik nagyjeletünk. Értenünk kell minden apró lélektani mozgatórugót.

– Andival ezeket már átbeszéltük.

– Jaj, Ferikém! Nem tud az a lány semmit! Szóval...! Mi a lényeg? Ki tudja?

János és Ferenc összenéznek.

– Na! Na! Mondjátok!

– Nem tudom, hogy most mire gondolsz, András – válaszolja János.

– A lényeg – nyújtja el szavait a rendező –, hogy Jánosom, te előbb érsz be az égő házba, és egyenesen a gyerekeket keresed, a Ferenc meg csak majd később, és már eleve azzal, hogy biztos a parasztok voltak, és ott a tűzben lesz a nagy összefeszülések meg bizalmi játszmák, meg minden, mert... és itt jön a lényeg, csillagom! A lényeg, hogy Ferenc, pontosabban Attila indulata. Ezt kell értenetek! Telis-tele van indulattal, ami önmagában lehet jó is, lehet rossz is. Ez az az indulat ugyanis, kérlek szépen, ami létrehozta a perőcsényi telepet, de a pasi mellé is lő egy kicsit avval, mert persze azt hiszi, hogy jól ismeri az embereket, nem baj az, hát ez még

nem a legnagyobb hübrisz, meg nem is rossz ember ő, nem?, na de téved, mert azzal nem kalkulál a szentem, hogy az embereknek jobban bejön az, amit János képvisel...

– László – helyesbít János.

András elakad. Nem érti, János most mit akar.

– ...ez a szerény, csöndes, de erélyes, szótlan, de szótlanságában beszédes pasas, ez a szilaj egyenesség, őszinteség, egyszerűség...

– András, megint lehangyadtad az állítmányt – sóhajt Ferenc, de András rá se hederít.

– Hogy ebben a vezérürüben ez kurvára felpiszkálja a büszkeséget, és akkor, ezt akarom nektek mondani, hogy akkor ez az erő, ez a mozgékonyosság, proaktív energia, ami Attilában van, haraggá változik, és mind János ellen fordul.

– László – helyesbít ismét János.

– Hogy mondod Jánosom?

– László! A figura neve: László. Nem János. János én vagyok. Próbáld nem összekeverni.

– Ja, igen, persze, pardon. Szóval az Attila...

– ...az Attila egy faszkalap – zárja le a gondolatot Ferenc, és már állna fel, de János hirtelen válasza visszalöki a székbe.

– Nem egészen – veti közbe színésztársa. – Ha jól értem András gondolatmenetét, László képes megérteni a harag lélektani háttérokait, így még azzal az indulattal is képes azonosulni, ami éppen ellene fordul. Attila ettől még lemeztelenítettebbnek, még leigázottabbnak érzi magát, vagyis még jobban meggyűlöli Lászlót.

András felugrik a levegőbe, és összeüti a tenyerét. Miután földet ér, kék lencsésű napszemüvege lehuppan az orrhegyére, rendeltetésszerű helyére.

– Csillagos ötös! Egészen le vagyok nyűgözve. „Lélektani háttérokok!” Beszarok rajtad, Jánosom, csillagom, te aranytojást tojó színészgéniuszom! El vagyok ragadtatva!

Ferenc kényszeredetten felröhög.

– De ezt aztán még tovább fogjátok variálni, mert lesz köztetek a bajtársiasság is, a dacszövetség, ugye ezt már azért rebesgettem, mert hiszen segítenetek kell egymást a parasztokkal szembeni háborúban, amiben nyilván nem értetek egyet, de akkor is. Ugye, milyen csodálatosan bonyolult viszonyt kell megmutatnotok! Fantasztikus!

András annyira belelovallja magát a kissé hevenyészett okfejtésbe, hogy egyensúlyát veszítve többször visszapottyan a székébe, aztán rögtön újra feláll.

– Na, csibém, most az következik, hogy elkezdtek barátkozni egy kicsit. Ismerkedjetek. Lássam, hogy kimentek ezen az ajtón, leültök oda a patakpartra – mutat ki az ablakon –, és beszélgettek. Milyen jól is fogtok ott mutatni: két ennyire hasonló megjelenésű pali, két ilyen kurva jó színész!

– András, igazán...! Erre semmi szükség. Ne légy gyerek!

– Hohó! Nagyon tévedsz, Ferikém! Nagyon tévedsz. Az igazi teljesítmény abból van, hogy amikor a rendező egy jól kitaposott pályára állítja a színészeit, de menjenek rajtuk utána ők maguk, fel és alá, tapossa csak a saját cipőtalpuk képére, úgy az igazi! Micsoda hasonlat! Menjetek, tapossatok csak! De aztán nehogy belepotyogjatok a patakba! Nemsokára gyújtogatunk! – Már nyílik is az ajtó, és András hessegetni kezdi a színészeit.

– Gyerünk, gyerünk! Megy az idő, kedveskéim.

A vendégház hátsó kijárata és az erdő első sor fái alatt folyó patak közötti kis utat a két színész szódtalanul teszi meg. Épp, miután lépteiket lelassítják, hogy megálljanak, egyszerre szólalnak meg.

– Majdnem teljesen elmebeteg...

– Az előbb nem a színházzal...

– Mondd! – adja át Ferenc az elsőbbséget.

– Az előbb nem a színháztól hívtak, ugye?

– Ezt meg honnan veszed?

– Valamiért úgy sejtem.

– Néha egészen elképedek rajtad! Honnan veszed ezeket a megérzéseidet?

– Az ember a munkáltatójával nem szokott ordítani.

Ferenc belebámul a vízbe.

– Nézd, nem szeretnék veled a magánéletemről beszélgetni.

– Megértem. Nyilván neheztelsz rám, mert úgy érzed, elvettem tőled a főszerepet. Csakhogy én erről nem tehetek. Ezt az egészet nem akartam. Nem is tudtam a filmről, Herbert Kati, a volt sógornőm keresett meg. Jelenlegi helyzetemben pedig nemigen mondhattam nemet.

– Te most figurában vagy? Ne érts már meg mindent, baszd meg! Vagy András kódolta át ennyire a személyiségedet? – Ferenc, mint aki megijedt, hogy elvetette a súlykot, engesztelőleg sietve hangszínt vált. – A színházból jó két órája hívtak. Ez most a feleségem volt.

– Baj van?

– Mindig van valami baj – Ferenc egy kavicsot dob a patakvízbe.

– Ő is színész?

Ferenc felnevet. Jánosnak most először tűnik úgy, hogy ez a nevetés önfeledt.

– Nem éppen. Gyógymasszőr.

– Biztos nagyon szép.

– Ezt meg honnan veszed?

– Valamiért úgy sejtem, hogy te nem tudnál együtt lenni egy olyan nővel, akit nem találsz vonzónak, sőt, akit mások nem találnak vonzónak.

– Igen, nagyon szép. És mint minden szép nő, ő is zűrös.

– Világos. Mint egy szép versenyautó. Csillog a karosszéria, de minden utcasarokon lerobban, állandóan vontatni kell, szervizelni, közben óvod a fényezést, vigyá-

zol, hogy el ne lopják, és állandóan be kell feküdnöd alá, de akkor sem adja meg magát.

Ferenc megint felnevet, most már teljesen szabadon.

– Nézzenek oda! Nem is tudtam, hogy neked van humorod! Bocs, nem akartalak megbántani. Mindenesetre a házastársi viszonyt egy autóhoz meg a tulajdonosához hasonlítani, hát... hogy is mondjam... elég lekezelő.

– Pedig sokszor van ez. Éppen azért is adódnak a gondok, mert az egyikük csak a külső vonzalmon keresztül képes a másikhoz kapcsolódni. Mindig irigyeltem azokat a férfiakat, akik évtizedek óta élnek szerelemben a fiatalkori választottjukkal, és még mindig csillogó szemekkel néznek a másokra. Nyilván nem a kasznit látják, hanem a másikat, egészében.

– Az előbb a volt sógorodat emlegetted. Ezek szerint neked is volt feleséged.

– Volt.

János leül a patakmeder szélére, és egy hosszú gallyal piszkálni kezdi a vizet, mintha valamit írna a felszínére.

– És mi lett?

– Elváltunk. Azt hiszem, nem voltam kielégítő a számára.

– Hogyhogy?

– Én egy békés természetű ember vagyok. Ildikó pedig... másmilyen. Ő nem akart húsz évesen megállapodni. Nem az a csendes alkat. Inkább ment tovább.

– Ő szép volt?

János felnéz Ferencre, mintha valamiről meg akarna győződni, aztán visszafordul a víz felé.

– Különlegesen szép.

– És azóta?

– Nem sok. Pár évig hajkurásztam a lányokat, volt pár kósza együttlét is, aztán kikoptak.

– Na de most akkor nincs senki? – kérdezi egyre nagyobb döbbenettel Ferenc.

– Már egy jó ideje.

Csönd.

– Az eszedbe jutott már...

– Hogy esetleg a fiúkat szeretem? Soha nem érdekelték. Nem, inkább úgy vagyok a testiséggel, mint a műkedvelő a múzeumban, amikor szép, de hideg szobrokat lát. Elismerem a test szépségét, tisztelem is, de nemi vágyat... nagyon rég óta nem ébreszt.

János is leül a meder szélére, közben fogja a derekát, felszisszen.

– Derék?

– Ja.

– Időnként vagy állandóan?

– Időnként állandóan. De ne aggódj, a feleségem majd kikezel. Tudod, befekszem alá. Mindenesetre, ha jól értem, akkor egyszerűen csak aszexuálissá váltál.

– Talán így sem pontatlan. Igen. Egy genitáliával rendelkező eunuch vagyok.

Ferenc megint felnevet.

– Na, hát irigyellek. Az élet legszarabb, kénköves poklától menekültél meg.

– Hogy érted?

Ferenc lecibálja magáról a cipőjét, a zokniját, hogy belelógassa a lábát a jéghideg patakvízbe. Az erőlködéstől még kissé liheg, amikor rágyújt egy cigarettára.

– Nekem két feleségem van. Papíron persze csak egy, de a másikuk is pontosan olyan, mintha a feleségem lenne. Nem sokan tudnak erről.

– Miért?

– Most ezt komolyan kérdezed? Azonnal tönkremenne minden. Azon kívül, ha kitudódna, márpedig azonnal kitudódna, másnap minden lap lehozná – ujjaiával az arca előtt végigúszik az elképzelt szalagcímen – „Kozák Ferenc kettős életet él”. Országos botrány.

– Ők tudnak egymásról?

Ferenc nagyot sóhajt, leszegi állát.

– Értem. És nem gondolod, hogy jobb lenne, ha elmondanád?

– Áá! Most már nem lehet. Az egészben az a legröhejesebb, hogy miközben a legtöbben félreértének, érzelmileg másokat kizsákmányoló, tárgyiasító önzésnek állítanak be, erkölcsileg megvetnének, ezek tényleg nem szeretői viszonyok. Egyik kapcsolatban sincs alárendelt fél. Mindkettőjükért megőrülök. Szeretem őket. Egyszerűen csak... nem tudom egyiküket sem elhagyni, és éppen ezért nem is tudhatnak egymásról.

– Én illet még soha nem éreztem, de teljesen hihetőnek hangzik, amit mondasz.

– Nem tudom pontosan, hogy a nők hogy vannak vele, de egy férfi vagy a vágyait követi, vagy egy elképzelt ideált, amit az esze diktál.

– Ezt most nem értem.

– Melyik részét?

– Hogy az ideál és a vágy miért ellentétes.

– Lehet, hogy nem jó kifejezést használok, de úgy gondolom, hogy az ideál az valami olyasmi, amit belénk neveltek, meg amit elképzeltünk, kitaláltunk magunknak. Gyakran meghatározzuk, hogy milyen lenne az ideális nő, persze soha nem olyannal akadunk össze. Az ideális egy létrehozott...

– Konstrukció.

– Igen. A vágykép viszont valóságos, az közvetlenül belőlünk származik.

– Vagyis a vágy önazonos, az ideál viszont mindig konstruált.

– Fejemet rá, hogy bölcsész vagy.

– Így igaz.

– A vágy szerintem erősebb, állandóbb, az ideál könnyebben változik az elképzeléseinkkel, viszont a kontroll meg a fejekben van, úgyhogy könnyen elnyomjuk vele a vágyat. Az persze valahol úgyis utat tör magának.

– És gondolom, minél jobban elfojtja valaki a vágyait, annál messzebbre kerül tőlük. Annál erősebben kell éltetni magában az ideálképet.

– Talán igen.

– És minél erősebben, minél kényszeresebben élteti az ideálképét, vagyis fojtja el a vágyait, annál erősebben akar benne ez utóbbi felbugyogni, vagyis annál nagyobb a kognitív disszonancia.

– Pontosan.

– De akkor azt mondd meg, hogy az elméleted szerint mi hozza létre a vágyat!

– Azt nem lehet tudni. Az csak úgy alakul.

– Azt akarod mondani, hogy azért is van két feleséged, ahogy az előbb fogalmaztál, mert egyszerre akarod kielégíteni az ideálképedet és a belső vágyadat is?

– Zsófi egy szép, okos, egészséges lelkületű, jó gondolkodású nő, de mit csináljak, ha soha nem fog tudni úgy vonzani, mint Eszter, aki pedig kurvára problémás. Hát mindkettőt szeretem. Így vagy úgy. Nem érdekel.

– Ez egy kicsit olyan, mintha több alkatrészből konstruálnál egy egészet.

– Nem alkatrészeket szeretek, hanem embereket.

– Ne haragudj.

Pár pillanatra beáll a csend. Aztán újra János szólal meg.

– És egyáltalán hogy lehet ezt megoldani? Mármost a gyakorlatban.

– Ó, hát mi sem egyszerűbb!

– Tényleg?

– Persze! Kézen állva kell tapsikolni. Az egyikük irodában dolgozik, kilenctől ötig, a másikuk szabadúszó, úgyhogy napközben inkább nála vagyok.

– És neki mit mondasz, miért nem töltitek együtt az estéket.

– Úgy tudja, hogy a színházban vagyok. Ami igaz is.

– Zsófi korán lefekszik aludni, hogy másnap korán fel tudjon kelni. Addig vele vagyok. Utána átmegyek Eszterhez. A történet szerint a színházból. Hat év alatt bejön az ember.

– Hat év? Őszintén sajnálom.

– Mit? – horgad fel Ferenc.

– A büntudatot, amit érzel.

– Ja, azt. De miből gondolod, hogy van?

– Hogyhogy miből? Semmi másról nem beszélsz.

– Jaj, te, öregem! – mosolyodik el Ferenc, és kicsit belenyög a derékfájásába. – Jó szemmel talált meg téged ez a mi elmebeteg rendezőnk.

– Ami azt illeti, nem is annyira elmebeteg. Illetve dehogynem az! Viszont tökéletesen értelmes az elmebaja. Látod, engem is megtalált.

– Igen. Most majd nézhetsz nagyokat, miközben beléd faragja kisgyerekkori vágyát.

– Ami pedig?

– Hát gondolom az, hogy láthassa Jézus Krisztust.

- Én majd azon ügyködöm, hogy amit lát, arról elhiggye, hogy éppen az.
 - Veled beszélgetni, tudod, egy kicsit olyan, mintha valami régi kalandregényből olvasna az ember egy párbeszédet.
 - Ezt bóknak veszem. Amúgy András egyáltalán nem tűnik hívő kereszténynek.
 - Nem is az. Csak megvannak a mániái. - Elnyomja a cigit.
- Teljesen egyszerre állnak fel; talán mindketten megérezték, hogy elfogyott a párbeszéd.
- Elfelejtetted jelezni, hogy arról, amit elmondtál, ne beszéljek senkinek.
 - Ha véletlenül kikotyogod, vedd úgy, hogy halott vagy. Egyébként pedig az az érzésem, hogy te nem vagy egy kikotyogós.
 - Ezek szerint neked is vannak megérzéseid. Nagyon örülök. A hallgatás fel-tételeit pedig minden nehézség nélkül vállalom. Egy valamit viszont kérek cserébe.
 - Na!
 - Hogy csak azért, mert elmondtad nekem, ne neheztelj majd rám - János a mondat végére már nyújtja a kezét. Ferencnek nincs lehetősége kihátrálni a helyzetből, ám hogy gyöngé ellenállását némileg jelezni tudja, nem megszorítja a fel-ajánlott kezét, hanem belecsap.
 - Hát jó.
 - Nem sok időnk maradt pihenni. Használjuk ki!
- Miután elköszönnek egymástól, Ferencben furcsa érzés kezd kavarni. Nem szokott ő bizalmaskodni. Nem is az zavarja, hogy elárulta Jánosnak élete legsúlyo-sabb titkát, hanem a párbeszédnek az a bensőséges modalitása, ami tőle mindig tel-jesen idegen volt, amitől irtózik, és amelybe most mégis belekényszerült. Nem, nem kényszerült. János kényszerítette!
- Bár egy kevéske idejük még marad az indulásig, pihenni már egyikük sem tud. Lassan besötétedik.

DEZSŐ KATA

Állóháború egy képzelt északi fronton

Hány terméke van jelen a világnak ebben a képben;
mennyit veszél észre, ha erre figyelsz?

Úgy tartják, negyven éve itt jelentek meg
a városközép legősibb árnyai,
hogyan beoltsák a környék termékeny csípőit gyermektartó erővel.
Ötven gyerek született,
tízévesen eltűntek,
harmincévesen tértek vissza,
és soha nem beszéltek arról,
mire használták őket az égiek.

félelem nélküli legelő, havas hegyboltok
nyílnak meg előttünk,
ha észreveszik tekintetünk otthontalanságát,
tundrákon nyugtatott tűzét

mi más lehetnél
ismeretlen vándorként ebben a feketén zajló negyedben?
céltalan kerülőkhöz vezet,
ha álmodban látott körvonalakba szorítod,
amit a sarki fényhiányból meg tudsz nevezni

Jó most nekünk mind, ami körbevesz,
nem tart soká ez a hideg,
mely kiejtés utáni biztos némaságunk szegélyére áll,
nem oltja ki tekintetünk tundrákon nyugtatott tűzét,

de úgyis rájössz magad,
mikor megtalállak és végleg felébresztelek

Kojot asszony

Azt beszélík, megtaláltad a férjed,
családot alapítottál, és messze költöztél a zajoktól,
melyekről annak idején nem voltál hajlandó lemondani.

Emlékszem, éjszakánként zavart voltál,
olyankor tested közelségét feleslegesnek tartottam,
mint az egymás mellett haladó,
összeérkezés nélküli párhuzamosoknál.

Őrizted ezt már magadban tavaszi kirándulásunk alatt,
mikor árnyas orgonák völgyébe vittelek?
sötétedésig bujkáltunk
az illatok szerint csoportban álló fák között,
sétáltunk hazafelé,
milyen meleg volt a kezed.

Ezután elmentél
és egyedül próbáltam megszámolni,
hány különböző csörgés és reccsenés
összetörni egy konyha teljes felszerelését,
de csak tízig jutottam,
az azonos pontból falhoz vágott eszközök
javarészt azonos hangkörülmenyekkel rendelkeznek.

A heglábnál lakom
elég magasan ahhoz, hogy félj kinézni,
ha meglátogatsz egy délután,
hogy fekete teát igrunk
és ideges legyek,
mert még mindig nem merlek szeretni.

Biofília

A combjukat kóstoltam utoljára,
kezdi J nagyapja,
a többi testrész átveszi a textilben tartottság csomós ízét,
a comb tiszta marad, friss és ízletes,
J nagyapja meleg volt és büszkén tagadta.

Nagy monológokba fogott teraszon elfogyasztott italaitól,
olvasott feladatlan leveleiből,
sok szerelmét nem vállalhatta azokban az időkben,
amikor a termékenység erőszaka volt a meghatározó.

J nagyapja engem is tanított,
beszért a folyton nyugtalan időtlenségről
és a megérintettségről,
amikor egy test egy másikkal
az artériás vér hevén keresztül beszél,

de soha nem bizonyultam jó diáknak,
a peremére se láttam jelenségeinek,
hiába helyezte följük tekintetemet.

J nagyapja úgy halt meg,
hogy összegyógyult a fákkal,
a legvégén felvállalta természetben hordott hajlamait

MARKÓ BÉLA

Bulgakov hol van?

Minden nagyobb, az utcák és a házak,
a kémények, a tetőcserepek,
nagyobb felhők a nagyobb fák felett,
s az eső nagyobb leveleket áztat,

míg nagyobb cseppek hullnak a nagyobb
folyóba, mintha egy nagyító lenne
a tárgyak előtt, és megnőne benne
még a legkisebb fűszál is, ahogy

járunk-kelünk a rég tovatűnt mában
az Arbaton, tán Bulgakov nyomában,
vagy csak a be nem teljesült ígéret

nyomaszt most, hogy lehetne majd egy másik
jövő, de már a múlt is egyre vásik,
s a nagyobb szobrok is mind földig érnek.

Moszkva, 2019. augusztus 19.

Hazafelé Annával

A Néva partján sétálunk haza,
s mindent megér kettőnknek ez a mondat,
pedig az apró túsúrások szaporodnak
a hullámzó vizen, nincs aranya,

csak tört ezüstje az északi napnak,
és nem haza, csupán a szálloda
felé igyekszünk, s mindegy is, hova,
miközben, mint bekormozódott ablak,

a folyó tükre már esőben ázik,
 hogy hátha letről végre idelátszik
 egy elsüllyedt világ, amely nekünk

is otthonunk, de nincs odalent semmi,
 mert arra próbálunk most emlékezni,
 ami soha nem történt meg velünk.

Szentpétervár, 2019. augusztus 21.

Orosz szonett

A Néva vize majdnem fekete,
 mégis látni a köveket a mélyben,
 egy elmúlt város világít az éjben,
 s magukra hagyott hintók serege

imbolyog ott lent, mert magába szívta
 az éjszakát a hallgatag folyó,
 feketedik már a tavalyi hó,
 a fentieket mégis elvakítja,

másfajta nyár van, és másfajta tél vár,
 a langyos fűben hanyatt fekszenek,
 belélegzik a napfényes eget,

de máskor sétál itt, aki most sétál,
 és máskor sír, máskor siet tova,
 s hol soha nem járt, visszatér oda.

Szentpétervár, 2019. augusztus 20.

ZÁVADA PÉTER

Allegória / erő

i.

Mikor éhes vagyok, mindig az erődre gondolok,
hogy falnám fel a kaput,
beszelnék boldogan, teli szájjal.

Éhségem előcsalogatom,
húsomból enni adok neki,
rákapatom a vérre,
hűségem házörzőm így lesz.

ii.

Bízhatok megszelídített árnyékomban,
velem tart, kimerészkedik a fényre.

Lenyelem fájdalommal együtt,
hogy el ne hagyjon egy ilyen verőfényes napon.
Ő lesz saját sötétségem, kitölti térfogatomat.

iii.

Azért forgatom a kockát,
hogy többet lássak az árnyékból.

Azért forgatom a könyvet
hogy olvassak a kockáról.

Azért forgatom a szót,
hogy értssem a könyvet.

A szavak az erőd hírnökei,
tudják, mi zajlik a fejében.

iv.

A pince egyre nagyobb, elfoglalja bennem a házat.
Bejártam minden zugát, de az egyik szoba
végig kitért előlem, mindig másutt húzta meg határait.

Ha az erődbe vágyom, az csak szomorúságot szülhet.
Mi összeköt minket: karnyújtásnyi tér,
fogyni képtelen.

Április eldurvul

Az egykori birtokon, juharfák alatt
körém gyűlnek mind a címerállatok.
A higgadtan ülők, a fölágaskodók,
a huncut, amelyik a nyelvét nyújtva
visszanéz.

Már csak a liget magánya derít jókedvre.
Mozaikkövek mintája helyett egy piton hasa.
Boldog vonyítással ünneplik érkezésem,
a leigázottak otthonos szervilizmusával,
mint akik hanghordozásáról fölismerik
az elnyomót.

Valaha pórázon sétáltattam kedvenceimet,
a teraszon gőgös pávák irizáltak.
De hol van a ház? Most fekete folt.
Máig terhes vagyok sötétjével.

Nyugtalanít az inak feszült derékszöge,
a komótosan hullámozó lapockák trapéza.
Kérőim egy medve és egy szürke farkas.
Tudni se akarom, mi a szerelem.

De április eldurvul, a bensőségesség hamujából
főlizzik a reggel kegyetlensége.
Mint akit a tavasz terített asztalához enged,
hagyom, hadd folyjon a mítosz forró vére.

Karavánok

i.

A konténerek és fémkerítések hétköznapijai
várótermek fertőtlenítő-fehérjébe oldódtak,
áramvonalas recepcióspultok, vállalkozózöld
kanapék világába, ami korábban elégedettséggel
töltött el, most a kényelmetlenség ostromait
szülte, a rutin helyét átvette egyfajta makacs
önfejűség, bár még így se nevezném a tervet
vakmerőnek.

Világos volt, ha könnyelműen utat engedek
annak, ami pusztá léténél fogva mint csábítás
fölkínálkozik, egyetlen elhamarkodott döntés
magával ráncsolhatja a következmények egész
karavánját. A cél érdekében az ideális
körülményeket csak egy ellenálló háttérrel
biztosíthatta.

ii.

Konok voltam végre és eltökélt, tudtam,
ha megragadom a kilincset, mint egy pisztoly
markolatát, és lenyomom, a szoba az ajtón kirobban
a sötétbe. Kilépek, és rögtön nehézkedni kezdek,
húzni az erdő mértani közepe felé,
sugárirányban emlékezetes rések,
gallynyugalom, a zaj meztelensége.

iii.

Csak én bírok versemnek hőse lenni,
meg ez a fejjel lefelé fordított üveg pohár
a pozdorja asztalon, barázdált idegenség.
Vagy a porréteg paradicsomon, barack barnuló,
rothadásnak indult feltjain, ahogy terjed
gyűrűalakban, mint a sóvirág,
az élénk zölden fodrozódó penész.

A gondoskodás az, ahogy a hétköznapiakban
vagyok, de ez köszönőviszonyban sincs
a vesződéssel, mégis megmakacsolja magát
a fa az önkéntelenül kezembe simulóban.
Kiragyo ásóból az ércbánya,
katedrálisból a mész kő, seb tátong
minden terem tés helyén.

iv.

Megteltem a várossal, visszavágyom
egy őszintébb pazarlásba, ahol a liget
jótékony túltermelés, a bóklászás
bűntudat nélkül elherdált idő.

Helyette nyárzáró bankett, orchideák,
fluoreszkáló planktonok csillagszőnyege
a lézerrel mappingelt katedrális
homlokzatán. A magazinokban
termékminták, okos szénvegyületek,
de ami célszerűségével meggyőző:
muskátli, encián, míg a történelem,
mint egy barokk allegória, a romokon kisarjad.

v.

Ez a berek lassú hanyatlásával egy esély,
melyet elszalasztok, de nem csak az enyém.
Amit kijelölök a térben: duzzadt gócpont,

összefüggéseim besűrűsödnek. Az emlék közepe
hirtelen beroskad, fölcsavarodik körém a völgy.

Nézd, a tavasz jelölői kampányszerűen,
a szél engedékenyen táguló körei, a centrumban
kisebb, középső rész, körülkerítve virágokkal.
Simaságuk szorosan rájuk feszül, érdességük
makacsul kiáll belőlük. A száruk közlekedő edényei,
a szírom igazsága a bimbó helyébe lép, most!

FÁZISOK III.

KONRÁD GYÖRGY

Elvakult

Elpakolom a nagy zacskókat, amelyekben hazahoztam az állambiztonság, a titkoszolgálat és újabban a Történeti Hivatal Levéltárában rólam őrzött iratok, jelentések, kémkedések, besúgások följegyzéseinek, illetve azok egy részének a másolatait, amelyek a fordulat előtt mentek a titkosszolgálat főnökéhez, majd a belügyminiszterhez, és onnan fölemelkedhettek a pártfőtitkárig. Mindezek a szervek kénytelenek voltak foglalkozni velem, akinek a fedőneve – mint folyamatos nyomozás alatt álló célszemélynek – ez volt: *elvakult*. Némelykor egyszerűen a nevemet használták, de akkor már nagyon lazult minden, és egyre beletörődőbb lett a tisztviselők hangja, én pedig egyre többet engedtem meg magamnak. *Elvakult*, ez nem is hangzik rosszul, holott ők is feljegyezték, hogy barátságos vagyok. De volt egy rémkép is rólam, mert ha olyan elvakult lennék, akkor talán lövök is. Ezért 1974. október huszonharmadikán dr. Vastag Gyula alezredes ideges volt, amikor letartóztatás végett belépett az első feleségem lakásába, ahol én azt hittem, hogy ügyesen elrejtőztem, pedig a szemközi háztetőről áltetőfedő munkások az ablakon át folyamatosan szemmel tartottak. Az alezredes lehetségesnek tartotta, hogy pisztolyhoz nyúlok, jöllehet neki volt pisztolya, amelyet az oldalzsebében tartott, és amely az állambiztonság kocsijában, ahova dr. Vastag mellém nyomult, engem kényelmetlenül nyomott. Mellettem az asztalon pisztoly helyett Szolzszenyicin értekezése hevert, levélformában megírva az orosz vezetőkhez, ez pedig tartósabb muníció volt, mert, íme, Szolzszenyicin még él és ír, még hozzá oroszthonban, hazaszállva, az a rezsim pedig már sehol sincs. Az alezredes a fordulat után megkért engem, az egykori letartóztatottat, járjak közben, hogy a kiskertjét a budai hegyekben, amelyet a fővárostól bérelt, több száz hozzá hasonló kiskertbérlóval együtt, megtarthassa, mert ő, nyugdíjas lévén, mindennap kijön egy kicsit kertészkedni a telekre, ahol egy vityilló, tulajdonképpen szerszámoskamra várja, de amit azért lakályosan berendezett, és szép fokozatosan valamelyest ki is tágtított. Dr. Vastag alezredes nyulakat is tenyészt, nagyon szereti őket elfogyasztani is, mert más az, ha az ember a saját nyúlcombját eszi, ám ezek a kis jószágok nemcsak ízletesek, de aranyosak is; a nyugalmazott alezredes minden délután játszott a nyulaival. Némelyiket megkönnyezte, mielőtt elvágta volna a torkát. Megemlítenéd, hogy dr. Vastag udvariasan mindig hozzájárult ahhoz, hogy kimehessek a vécére, nehézkesen felállt, és a fejét lógatva posztolt, mint a cövek a folyosón, a mosdó előtt. És ahogy kiléptem, folytatta az előző témát, a *Švejk*et, mert az volt kedvenc könyve, és oldalakat tudott idézni belőle. Már folytatta is: *Emlékszik arra a részre, hogy...?*

A gáz, a bomba, vagy valami lövedék

A ház, a város, az ország a saját történetével teljes. Itt vannak mindazok, akik itt éltek. Velünk, bennünk, körülöttünk. Nem tudjuk kisöpörni az agyunkból az alapítók, a megépítők, a házak egykori tulajdonosának és lakóinak a képét. A múltba utazva szeretnénk elkerülni a bűnt és a bűnbánatot, ezért a terhes képeket hajlamosak vagyunk újra eltemetni. A hajdani rablógyilkosság azonban felszínre kerül. A parázs-ból kikapart füzet megszólal. Elgondolható, hogy van valahol egy mindent magában foglaló archívum, amelyben minden embernek és cselekedetnek nyoma marad. A népek emlékezete megőrzi a történeteket hetedíziglen, a felelősség nyugtalanítóan ketyegő csomagját pedig nem tudjuk a szomszéd kertjében tartósan elrejtetni. Érdeklődéssel tartozunk elődeinknek, örököltük tőlük a falut és a várost, mindenünket, illő tudnunk, hogy mit tartalmaz az örökség. Kaphatunk javakat, meséket, büszkeséget és szégyent. Egész Európában szegyenkező odafordulással tartozunk mindazoknak, akiknek az ittlétét a környezetből jövő erőszak és megfélemlítés szakította meg, akiket innen elhurcolva vagy itt helyben öltek meg. Tartozunk mindazoknak, akik emberkéz által haltak meg, mert egyiket sem erre szánta az anyja. Tartozunk azoknak is, akik eliszonyodtak a várostól, az országtól, és elmentek. Európa közepe, ez a boldog vidék át van itatva szenvedéssel és rossz lelkiismerettel. Mindenkinnek megvoltak a szenvedései, mindenkinnek van mit beleírnia a sérelmek könyvébe. Hogy hozzátartozóinkat a gáz, a bomba vagy valami lövedék ölte meg, az az ő várható élettartamuk megrövidülése szempontjából mondhatni semmit sem jelent. Emlékezzünk, de csak módjával, a képek ismerete által nem gyötörni szeretnénk magunkat, hanem gyarapodni igyekszünk. De a képnek megvan a saját akarata és hatalma. Ha el is felejtéd, benned marad. Beléd fúródott, nem tudod egészen elhúzni tőle a szemedet. Hogy a jövőnek kell-e az emlékezés? Kell ez a sok régi történet? Miért raknék követ a hátizsákomba? Ha felelek mindazért, amit az apám és a nagyapám tett, nem vagyok-e akkor örökös az érényeiknek és a szenvedéseiknek is? A heves azonosulás elődeinkkel – önfelduzzasztás. Józanabb visszasóványodni arra az egy szem individuumra, aki csak azért felel, amit maga cselekedett vagy mulasztott, se többért, se kevesebbért. Észlelhető, hogy az unokák felkeresik a nagyszülők színhelyeit. Miért? Hogy újraélethetik azoknak a történetét? Ki tagadná, hogy benne munkálkodnak a felmenői? Tartozunk nekik zarándokutakkal. Aki nem emlékezik, az nincs. Az emlékektől lesz egy ember valóságos, tőlük lesz a múltnak teste. A személyiség reflektált emlékezet. Emlékvagyonunk gyarapítása hasonló érdekünk, mint anyagi vagyonunké.

A történelekből a bűn megkölthető

Nem minden kajánság nélkül megállapíthatom, hogy a demokratikus rendszerváltás is a politikai amnézia egyik fázisa. Általában tehát el kell felejtetni azt, aki és ami a jelenlegi rezsim önértékét, hiúságát zavarja. Ha a könyvek olcsóságát emlegetjük a '89 előtti időkből, elkomorodnak az arcok, vagy azt, hogy a gyári munkások is nyaralni jöhetnek a családjukkal oda, ahol ma leginkább csak nyugati külföldiek tudják megfizetni az árakat. Van, amire nem praktikus az emlékezés, egy író ilyesmit még csak-csak megengedhet magának, ez azonban csupán individuális rigolya, de már nem válhat zsurnalisztikus közhellyé. Rossz időben a jó memória szerencsétlen adottság, praktikusabb az üres agy, legjobb nem emlékezni semmire. Ezt különösképpen tudják azok, akiket kihallgatnak, abból nem lehet baj, amire nem emlékezel, hiszen minden felidézett személy vagy adat vád lehet ellened. A klasszikus diktátúra idején a letartóztatottat felszólították, hogy írjon részletes önéletrajzi vallomást, semmit se hallgasson el, minden részletnek döntő fontossága lehet, saját érdekében írjon meg mindent a fogoly. Mikor az államvédelem irodalmárai kézhez kapták a részletes önéletrajzot, gyerekjáték volt egyes mozzanatokat úgy összehozni egymással, hogy azokból egy másik, ördögi história bontakozhasson ki, amely híven ábrázolja az elvetemült ellenségek összeesküvését. A forgatókönyvírók kedvtelve kombináltak össze elemeket, találkozásokból szervezkedést konstruáltak, és az alkotómunkájukért büszkén elfogadták a megérdemelt honoráriumot. Ma sem olyan nehéz valós elemeket egy prekonceptióba úgy beleilleszteni, hogy az elbeszélés a szóban forgó személyt gyűlöletes színben tüntesse fel. Ha valamilyen politikai érdek indíttatására be kell sározni, ha meg kell rágalmozni valakit, akkor ez a gyakorlat ma is folytatható, különösebb ész sem kell hozzá, csak egy kis rosszindulat és érvényesülési vágy. Emlékszem az irányított felejtés korszakára, voltak preferált és voltak diszkriminált századok, áramlatok, szerzők, könyvek. Ez volt a központosító, egységesítő, hierarchiát teremtő modernitás. Valószínűleg sokat kellett felejtetni ahhoz, hogy továbbhaladjunk. Az, hogy mit mondunk el, egyszersmind döntés arról, hogy mit hallgatunk el. Elfelejtjük a megszégyenítő, kellemetlen emlékeket, a továbbhaladás igényli a felejtést. Aki nem felejt, leragad. Ha az elmét magánál tartja az emlék, az esemény képe: ez fixáció, rögeszme, betegség. Aki nem tud felejtetni egy veszteséget, aki nem tudja a gyászt abbahagyni, az belerokkan, az itt megáll. Ha például a magyarok 1956 után, egy vesztes kísérlet után hanyatt vágják magukat, és nem gyakorolják a túlélő képességüket, ha lemondanak az újrakezdés lehetőségéről, akkor nem volt értelme a kísérletnek, amely éppenséggel az életerő megnyilvánulása volt. A fájdalmas emléket azonban nem eltemetni kell, hanem a maga helyén megőrizni.

Ez lesz a világ körülötte

Az emberi memória ruganyos szerv, visszahúzódik a megtörtént eseménytől, tud eltávolodni tőle, visszatérni hozzá, ráközelíteni, és tudja előhozni is a mélyből, ahogy a számítógépen a fájlok jegyzékéből egy gombnyomással elő tudjuk hívni a kellő szöveget, egyébként azonban csak a tartalomjegyzéket tartjuk nyitva, az emléket magát nem. Hasonlíthatnánk az emléket egy lakcímhez is, ha akarunk, odamehetünk a házhoz, beléphetünk a kapun, és körüljárhatunk benne. De ha odamegyünk, akkor ott vagyunk, hosszan elidőzhetünk benne, és akár bele is veszhetünk. Előbb-utóbb azonban ki kell jönnünk abból a házból, mert benne vagyunk egy másik jelenben, amelyből, hogy az életünket bonyolíthassuk, nem szállhatunk el tartósan. Az emlékező megidéz, megjelenít, jelenné tesz. Valamit, ami a múltba zárkózott, visszahoz, és az a valami itt van, benne vagyunk, akár egy regényben, amely, ha leköt, akkor körülvesz, mint egy másik világ, amely az olvasás során a mi világunkká változik, olyannyira, hogy szokásos, kronologikus jelenünk egy másik időtérnek adja át a helyét. Kiszállunk az aktuális jelenből, és átköltözünk egy másik házba, ami emlék és képzelet, és éppen ezért van valami belső végtelensége. Minden szituáció gazdag, és nem juthatunk felfogásának a végére, mert tovább kell haladnunk. Egymásra torlódnak a közelmúlt és a távoli múlt emlékei. Eldöntjük, hogy most melyikkel foglalkozunk. Olyan ez, mint a számítógépben az aktuális memória és a keménylemezen a teljes memóriaraktár, van átkapcsolás egyikből a másikba. Az elme szakadatlanul gazdálkodik, állományba vesz, szakoz, raktároz, és használhatóságuk szerint különbséget tesz a fontos és a kevésbé fontos között. Ha az ember bezárkózik egy emlékebe, akkor ott van, távol van, figyelmetlen, és a nem ittlét gátolja az aktuális feladat végrehajtásában. A felidéző aktivitás a tó mélyéről a roncsokat, a töredékes látványokat felhossa, és elkülönülő diribdarabokból történetet fűz össze. A felidezés akaratlagos művelet, bár a félálomba, a félfeledésbe leszállás módszereit is igénybe veszi. Aki úton van, aki gyakran vált szálláshelyet, az néhány napra megotthonosodik egy szállodaszobában, és éjjel fölriadva könnyen megtalálja a villanykapcsolót, a fürdőszobát, a pohár vizet és az éjjeliszekrényre tett szemüveget. A keze már a második napon önkéntelen nyúl a dolgok után, de ha tovább kell mennie, egy másik városba, egy másik szobába, mindezt el kell felejtene, és újra meg kell tanulnia. Holnap másokkal fog reggelizni, vacsorázni, mások alkotják körülötte a társaságot, másokat enged beelátni az életébe, másokra lesz tekintettel, mások életrajzába bonyolódik bele, érezni fogja maga körül a várost, nemcsak a szemével, de a hátával is. Tudja, ha a két karját kinyújtja, hogy milyen égtájakra mutat. És azt is tudja, hogy ha dolgára indul, ösztönösen merre forduljon az első utcasarkon.

Nincs felejtés, csak gazdálkodás

Ez a gondolkodást sem igényelő természetesség, amely talán már a harmadik napon előáll, egy új odatartozást jelent. Már érdekelnek a hely hírei az újságban. Voltam már helybeli lakásokban. Névjegyek és telefonszámok hevernek az asztalomon, üzenőcédulák és meghívólevelek, amelyek találkozásokat javasolnak. Dolgom van itt és ott, és már nem is kell a térképet vizsgálnom, hogy odataláljak. Megotthonosodom annyira, hogy az elemi ügyekkel elboldoguljak. A feleségemmel a telefonkapcsolat marad, a legszűkebb kör a fejemben van, de az utasra is áll az, ami a börtön foglyaira, hogy álmaikban állandó vendég a legközelebbi hozzátartozók képe, fogyatkoznak azonban a kinti társadalmi kapcsolatok, és sűrűsödik a rabtársak és foglárók jelenléte. Ha otthonunktól hosszabb ideig távol vagyunk, elfelejtjük honi emberek és utcák nevét, lejjebb süllyesztjük őket, olyan raktári helyiségekbe, amelyeknek kulcsai nincsenek a kezünk ügyében. Ha távol vagyunk, a hívottak nem jönnek elő, mígnem aztán otthonunkba visszatérve, maguktól tolonganak vissza az emlékezetünk fölszíni rétegébe, hívnunk sem kell őket, jönnek, gondolják, hogy szükségünk lehet rájuk, mint ahogy vizsgán vagy veszélyhelyzetben olyasmi is előbukkan, amit már elfeledni véltünk, és bizonyosan el is fogunk felejtetni újra, ha már túl leszünk a vizsgán és a veszélyen. Emiatt gondolom, hogy tulajdonképpen nincs is felejtés, csak gazdálkodás. Más-más dokumentumokat hívunk elő és küldünk a mélybe, irattárba, szükség szerint. Ha nem tennénk ezt, működésképtelenek, elmebeteggek lennénk, de minden valahol megmarad, csak éppen egyelőre hozzáférhetetlené válik. Esetleg olyan mélyre süllyedt, hogy a bűvár oda már nem tud leszállni, fáradt. Ellenben szívesen elővesz egy már többszörösen ismételtetett történetet. Az újabb benyomásokat a fáradó elme már nem rendezi össze történetekké, van elég lom a szekrényben. Az emlékezet és a felejtés jelenségét szerencsésebb inkább a reflexió, mintsem az erkölcsi értékelés megvilágításába helyezni, mert egyik sem egyértelműen jó vagy rossz: helytől, időtől és alkalomtól függően jók vagy rosszak. De ha a tanulás a főtevékenységünk, akkor emlékezni mégiscsak érték, és az a gazdag ember, akinek van mire emlékeznie. Ha belebocsátkozunk, van esély rá, hogy az emlék eluralkodjon rajtunk, és már mindig azzal hozakodjunk elő. Lehet, hogy akkor újra meg újra fölhánytorgatunk egy sérelmet. Nézzétek, mi mindenem van! Milyen rémes dolgokon mentem keresztül! Az emlékezés ilyenkor hivalkodás, dicsekvés. De lehet az emlékezés korrekció is, a jelen idejű valóság helyesbítése, mert az nem kielégítő. Halljuk a sántikáló öreg elbeszélését egykori nagy futásairól és a szép szeretőiről.

Szegény csobánkai egerek

1973 és 1982 között kibéreltem a csobánkai plébániától a harangozóházat, a hozzá tartozó gyümölcsöskerttel. Leballagok a kert aljába megszemlélni a szomszéd új pulikutyáját, aki, mert még nem látott, heveskedve megugat, de gyorsan eltűnik, amikor közelebb megyek hozzá. Bemutatkozom neki, mondom, hogy szomszédok vagyunk, remélem, elnyerhetem a bizalmát, érteni látszik a közlésemet, méltóságát azonban nyájas farkcsóválással nem olcsóbbítja, várjunk, majd meglátjuk. A szomszéd öt éves kislánya azt mondja, hogy ő a főegerész, naponta száz egeret fog, és azokból, mindből, madarat varázsol, elrepülhetnek. Azért nincsenek meg az elfogott egerek. A kert aljával szomszédos a főként cigány gyerekekkel megtöltött kisegítő iskola, amelynek a tanulói rosszabbul tudnak magyarul, mint a magyar anyanyelvűek, ezért szellemileg elmaradottnak nyilvánítják őket. Kevesebbet tanulnak, inkább énekelnek, mesét hallgatnak. A kocsmában a cigányok széles mosollyal, élénk színű ruhákban isznak, táncolnak. A törekvőbb magyarokon rajta van az építkezés, érvényesülés, emelkedés, művelődés súlya. Magam is ráérős lévén, ezekkel a ráérősökkel könnyebben találok hangot. Egyik énem a nagy redukció híve, ami éppen ebben a harangozóházban s az itteni szerfölött falusias életformában nyilatkozik meg. Itt nincs tisztességes fűtés, most egy villanyhősugárzó ad kevés meleget a székem mellett, nemhogy meleg víz, de még hideg csapvíz sincsen, csak a vödörben van víz, a közeli kerekas kútról hozom. Az a tisztálkodási mód, amelyet télen-nyáron alkalmaznak, hölgyeknek nem ajánlható. Ráteszem a mosdótálat a márványszotalra a kertben, és meztelenül állok télen a hóban, nyáron a fűvön, s locsolom magamra a vizet, így egy fél vödör vízzel tetőtől talpig lefürdöm. Csobánkán a legegyszerűbb életforma híve lettem, ezt az ízlésemet azonban nem tudtam hozzátartozóimra maradéktalanul átplántálni. Az egereket egyikünk sem kedveli, hívogatólag nézek a szomszéd macskára, működhetne egy keveset a házban, mert tegnap reggel, amikor ki-jöttem, a konyhaasztal és a szekrény feketéllett az egérpiszoktól, álmélkodnom kellett, hogy tudtak ennyi trágyát felhalmozni itt, talán kongresszusokat rendeztek? Megadóan törölgettem, mosogattam a bútorokat, s dobtam ki a tavalyi zacskók undorító maradványait. Bámultam az egerek intelligenciáját, hogy a mustárostubust épségben hagyták, viszont az ugyanolyan ónlemezből készült sajtosstubust szétrágták és kinyalagatták.

(Részletek Konrád György Ásatás című regényfolyamának harmadik, Sétabot című kötetéből, mely a Magvető Kiadónál jelent meg 2020 áprilisában.)

BABICZKY TIBOR

Földköpeny

Süppedő, forró lépcsőfokok.
Innen fölfelé kell indulnod,
hogy a pokolba érh. Figyeld
a korlát hajlatait,

figyeld a hajladozó fákat
a lőrészerű ablakok mögött.
Figyeld a piaci nyüzsgést
a torony tövében. Hallgasd

a vásári forgatag szűrődő
hangjait felülről. Tudtad,
hogy így alakul majd.
Fulladás, és olvadó cipők.

Tudtad, hogy nem lehet.
„Vakulj meg, hogy lássak.”
Tudtad, hogy megszámlálhatók
a lépcsőfokok, és azt is,

hogy nem fogsz a végére jutni
a számolásnak. Egyre kisebb
testek odalent, egyre erősebb
hangok felülről. Tudtad,

hogy – egy ponton túl – nem
fogsz tovább menni.
Nem tűntek el a testek,
nem túl erős a hang. És tudtad,

amikor megtorpantál,
hogy egyhelyben maradni
nem lehet. És tudtad,
hogy megmozdulni képtelenség.

És a tenger jutott eszedbe.
A napernyők. A felfújtt
matracok. Egy sirály röpte.
A vízben kapálózó emberek.

Görög idill

A régi jóslat miatt, amelyre egész
jövőjét alapozta, nem épített
házat magának.

„Kerüld a sarkokat”, szólta
a gőzök függönyén át
a hang. Ismeretlen
dialektus volt, nem értette
pontosan. De kilépve a jósdából
a szél söpörte ég alá,
a bizonyosság lángjait látta
fellobogni a csillagokban.

Fémforgácsként hullt alá
a szigetre az univerzum
kovácműhelyéből. Kószált
a keleti partvidék pálmaerdejében,
figyelte a pelikánok suta mozdulatait
és a darvak szárnycsapását.

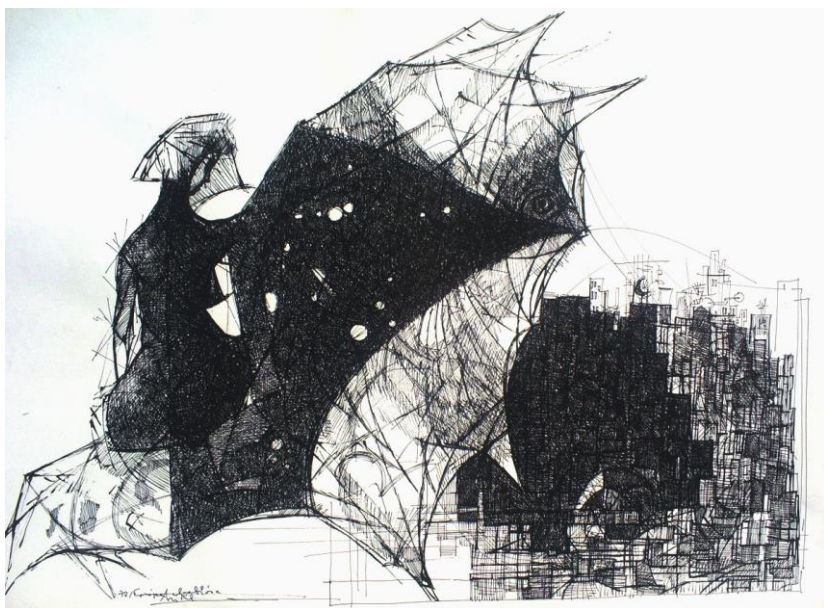
Nőket és férfiakat is szeretett.
Úgy érezte, szétég minden ölelésben.
Mégis ő ébredt pár marék hamuval
a mellkasán reggelente, mindig egyedül.

Amikor hajók evezőkarma görbült
a horizont drótkötelére,
és a vitorlák szilfid háromszöge
felvillant, sziklazáport szórt
feléjük, míg a mélység
be nem fogadta őket.

A sziget az ég képmása,
és a magasságban semmi
keresnivalója a földfelszín
gnómjainak.

A hullámokat szerette. Aprócska
szoknyák fodra mind.
Kifutottak a partra, de rögtön
hátrálni kezdtek.

Délben történt, egy nyári napon.
Felpillantott a felhőtlen égre,
és az ürességben önmagára ismert.
És akkor egyet hátralépett.
Fekszik most, arccal fölfelé,
sarkán kígyómarás nyoma.

EURÓPA ELRABLÁSA

TÓTH KINGA

MARIAMACHINAXX MÁSIKMÁRIADALA

burkában vagy aranycsuklyából

lemezekből fonódik le a haja is

arany ráöntötték a szőrre

(aranyba merevedett szőr)

puttók tartják a mellcsontot

öltöztetik lovagnak

szarkofágnak nevezik úrruháját

bukósisakja üveges kiteríti

az arca maradékait

szívacsos csontját üregeit

és az épen maradt fogakat

MM elérhetetlenné öntöttek

királyok álmában emlékeznek

édes szagodra így ismernek fel

a szarkofágban nem a tiéd ez sem

más lábának adtad másnak készítetted

mégis megfogott betakart

alabástromba rakták megvárták

míg megcsontosodik *onnan is kivettek*

márványba rakták bepárasodott

az üvege *onnan is kivettek*

aranyba öntöttek így maradsz

ez most a hajója talpra állították

hogyan ringatózik most hogyan ringatja

a fiát eléri a kötelet kijut a partra

felmászik a hegyre aztán hordozós trónra

ültetik ülővázba rakják arcára öntik

a maszkot megtörik a derekat

hogyan mindenki láthasson

üresen hagyják a hasad

bezárták vele az összes titkot
csak a szag szűrődik ki a vasruhából
a kezének a lábának a szaga a mosásé

MI VOLT A DOLGOD A FÖLDÖN?

NYERGES ANDRÁS

A visszatoloncolás

1. Ha Grentz Izabella a hátsó padokban ülőket is látni akarta, a katedra magasából kellett lecsapnia rájuk, amiért nem érezték át az alkotmánytanóra fontosságát. Az új tantárgyat (egyelőre nem lévén sem tanterv, sem az oktatására kiképzett személyzet) az osztályfőnöki teendők közé sorolta a rendtartás, s az órarendben sem biztosított hozzá külön időt. A fizika-biológia szakos Grentz Izabella így a másik két tárgya hatvan perceiből csípett le valamennyit, s ez egyelőre elég is volt, úgyse nagyon tudott miről beszélni. Iskolai viszonyokra alkalmazva próbálta megértetni, mi az alkotmány, ez írja elő például, hogy egy diák, ha megszegi az iskola törvényét, mikor kapjon érte igazgatói rovét, mikor kicsapatást? Az ilyen tanítást szinte szabotálásnak érezte, mert végső soron azokkal szegült szembe, akik lehetővé tették, hogy belőle, egy Augusztá-telepi lányból tanár lehessen, viszont ugyanezek az erők döntöttek el, hogy lennie kell alkotmánytan-oktatásnak. Lelkifurdalása is volt, amiért a biológia- és fizikaanyaggal elmarad – kollégái már a féléves penzum végé felé jártak, ő pedig még a nyúl emésztésével se végzett. A hatodik B tudott erről, mert fültanúi lettünk, amint az igazgatót megpróbálja (épp ennek dolgában) jobb belátásra bírni. Máskor érdes, rekedtes hangja most remegősnek tűnt, Bélám, ments fel az alkotmánytan-oktatás alól, értsd meg, képtelen vagyok olyasmit tanítani, amihez még tankönyv sincs! Ismersz, nálunk a telepen azt se tudták, eszik-e vagy isszák az alkotmányt, hát akkor én hogy tudnám a kölykök fejébe verni, miért különb az új annál a réginnél? Néhányan a sötétzöld folyosói klozettajtó fedezékében lapultunk, de így is egyértelmű lett számunkra, hogy ez a kérdés kihozta sodrából az igazgatót. Mást vártam tőled, Izám, tőled, elvtársamtól és helyettesemtől! Jövő héten itt a tanfelügyelő, mégis, ki a fene órájára merjem bevinni? Borsószik a hátam, ha csak eszembe jut, hogy alkotmánytan címen mit hordhatnak össze a mi levitézlett tanhuszáraink. Akiknek még az is sérelem, hogy gimnázium helyett nálunk kell tanítaniuk. De azt bezzeg odafönt senki se mondta meg, hogy az új tantárgyhoz honnét akasszak le hirtelen alkalmas tanerőket? Én, Izám, naponta kötélén táncolok, és akkor te, az egyetlen káderem, akiről biztosra vettem, hogy nem sírja vissza a régit, közli velem: hogy nem akar alkotmánytant tanítani. Jól van, Izám, legalább tudom, hogy ki hagy cserben, ha baj van. Döngve távolodtak a léptei, és Grentz Izabella olyan keservesen sírt, hogy még a mi szívünk is összefacsarodott tőle. Bocsáss meg, Bélám, kiáltozta, azért mondtam, amit mondtam, mert nem akarok rád szégyent hozni, de ha nem kapok segítséget... Még ott a klozettajtó mögött is sejtettük, hogy a bűne meg lesz bocsátva, mivel azok a döngő léptek visszafelé közeledtek, és az igaz-

gató hangja is lágyabb lett, csak pár hétig tarts ki még, Izám, biztos forrásból tudom, készül a tankönyv, készül, addig meg ott a Szabad Nép, benne van az új alkotmány, te csak add fel a kölyköknek memoriterként a 48-as meg az 52-es paragrafust, és minden rendben lesz!

2. Alkotmánytanfűzetünkbe Grentz Izabella diktálása nyomán bevéstük, amit fejből kellett tudnunk, és figyelmeztetett minket, hogy ezt a tárgyat kicsit másképp fogja osztályozni, mint a többit, mert aki ebből csak egy szót is kihagy, arra ő úgy fog tekinteni, mint az iskola, sőt Magyarország ellenségére. Alkotmánytanból nincs kettes, nincs hármas, itt csak ötös lehetséges. És arra is kár spekulálnotok, hogy ebből nem lehet megbukni, mert igenis lehet, sőt, az illető nemcsak évet ismétel, hanem még a szüleit is megbélyegezhetik miatta. Ha ez mind világos, akkor írjátok: Hazánk, a Magyar Népköztársaság az ingyenes és kötelező általános iskolai oktatással biztosítja a dolgozók művelődéshez való jogát. Ez a paragrafus a 48-as. A másik, amit szintén fővesztés terhe mellett mindig fűjnotok kell, az 52-es. A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére, és következetesen védelmezi érdekeit. Hirtelen olyan érzelmessé vált a hangja, mintha a családi ügyeibe avatna be minket, nekem ez nem egy tantárgy a többi közül, amiről ebben szó van, az nekem az életem is, aminek az alakulásáért örök hálával tartozom, és szeretném, ha ezzel ti is így lennétek. A tekintete végigpásztázott rajtunk, és rajtam állapotodott meg, de egyszeriben ingerültség színezte át a hangját, hé, te, letörlöm ám a képedről ezt a vigyorgást, le én! Az indulata megijesztett, még inkább elszomorított, mert éreztem, hogy ha van bárki, akinek én hálával tartozom, ő az, viszont ha előttem hálával tartozást emlegettek, rögtön a farkasgyepűi iskolaszanatórium jutott eszembe, s ettől dühös grimaszok ültek ki a képemre, mert ott olyanok vártak el tőlünk hálát, akiket éppen gyűlölni volt okunk. Grentz Izabella azonban ezt nem tudhatta, látni meg csak azt látta, hogy pofákat vágok, és az, hogy éppen én, rosszul eshetett neki.

3. Közel volt még az az idő, mikor anyám megpróbált valamelyik általános iskolába beíratni, de szeptember közepe lévén mindenütt betelt már a létszám. Miért nem tetszettek előbb jelentkezni, mondták az adminisztrátorok, létszámgyarapítást már csakis az igazgató engedélyezhet, de ő is csak akkor, ha ezt nyomós ok indokolja, a gyermek felmenői például valamely különleges érdemmel rendelkeznek. Fennforog önöknél ilyesmi? Anyám nem közölte velük, hogy éppenséggel fennforoghatna, nagyapám tavaly kapott posztumusz kitüntetést az ex-szocdem köztársasági elnöktől, de most bölcsebbnek látszott erről hallgatni, mert híre járta, hogy a szocdemek (köztük Szakasits) ellen per készül. Kései beíratásomnak volt egy rendhagyó oka is, vashiányos vérszegénység okozta leromlott állapotom miatt fél évet Farkasgyepűn töltöttem, ahol a magaslati levegőnek jótékony hatást kellett volna gyakorolnia rám, onnét kellett a szüleimnek (valóságos partizánakció keretében) hazaszöktetniük, amikor már túl régóta nem adtam életjelet magamról. Hazaírt leveleimet ugyanis a nővérek rendre felnyitották, és mert teli voltak panasszal, mindet megsemmisítették. Szinte a véletlenül múlt, hogy – nem törődve a hétköznapi láto-

gatás tilalmával – a szüleim Farkasgyepűre jöttek, s amikor megláttak szinte csontvázra aszalódva, nem kérték senki engedélyét, csak magukkal vittek. Addigra azonban már elkezdődött az új tanév és vele a beíratásom kálváriája is. Anyám Králl Edéhez, nagypám tanügyérnek csúfolt régi barátjához fordult segítségért; ám ő sóhajtván közölte, hogy mivel nyugdíjazták, senkinél semmiért nem tud közbenjárni. Utolsó esélyünk az az iskola volt, ahol Grentz Izabella épp ezen a nyáron lett igazgatóhelyettes, és a mérlegelési jogkörét első ízben az én ügyemben gyakorolhatta. Anyám sok rosszat hallott már róla, de a felvételem elé Grentz nem támasztott bürokratikus akadályokat, viszont közölte, azon áll vagy bukik a dolog, talál-e olyan tanárt, aki a maga túlsúfolt osztályába (és csak ilyenek voltak) hajlandó plusz egy főt befogadni. Nem talált, de megoldotta a problémát: felvett a hatodik B-be, saját, negyvenkét főből álló osztályába, és még kosztümje hajtókáján MNDSZ-jelvényt viselő anyámat is vigasztalgatta, rá se ránts, asszonytárs, ahol negyvenkét bűdös kis gazember elfér, ott elfér egy negyvenharmadik is. Aznap este fültanúja voltam, amint anyám elmeséli apámnak, mennyire nem lett igaza Héthársyné nevű kolléganőjének, akinek a gyereke szintén idejár, és óva intette őt Grentz Izabellától, el sem hiszed, milyen rendes teremtés ez a tanárnő, azt remélem, hogy talán sikerül visszaadnia valamit a gyerekünknek mindabból, amit Farkasgyepűn elvettek tőle, tudniillik hogy merjen hinni az igazságban, ami nélkül, ugye, milyen ember válhat belőle? Jó, jó, mondta apám, de szereti ez a nő a gyerekeket? Miért bűdösgazemberez le tízéveseket? Ugyan, Bandi, legyintett anyám, nem ez az, ami számít. Őnélküle a fiunk elvesztett volna egy évet. És azért nem veszi el, mert ez a nő azt szokta meg az Augusztá-telepen, ahonnet való, hogy ahol heten laknak egy szobakonyhában, ott egy nyolcadikat se szokás az utcára kitenni.

4. Eleinte kedveltük az alkotmánytanórákat, mert ilyenkor hajtogattunk repülőt vagy kétkéményes gőzöst, ilyenkor tárgyaltunk a lekváros kenyér elcseréléséről paprikás-zsíros kenyérre, s eközben elég volt arra ügyelnünk, hogy Grentz Izabella mikor ordítja el magát, negyvennyolcas vagy ötvenkettes, akkor késlekedés nélkül darálni kezdtük a szöveget, és nem volt semmi baj. Ha mégis elkalandozott a figyelmünk, arra fenyegetődzés volt a válasz, gyűlnek ám az egyeseitek, gyűlnek, harsogta a tanárnő, és akkorát csapott a Naplónak nevezett mappára, hogy asztaláról leugrott a vizeskancsó, és széttört a padlón, szilánkjai pedig még a következő tanárok talpa alatt is csikorogtak. Vártuk, hátha megkérdezi valamelyik, miféle gázott megtorlása volt a törés-zúzás, de mintha ez senkit se érdekelt, a törmeléket összesöpörtették a pedellussal, és az asztalon másnap ott állt az új kancsó. Akkor lett botrány, ha a csapkodást sem követte síri csend, akkor légítámadás következett: mindenféle használati tárgyak röpködtek a légtérben. Tipanucz meg én akkor váltunk célpontokká, amikor a tízóraicserénkről tárgyalva későn eszméltünk rá, hogy már be is állt a hadiállapot, zajlik a légiháború. Azért légi, mert a tanárnő csípője széles lévén, nem fért volna el a szűk padosorok között, megpróbálnia sem volt érdemes, hogy tudna-e a közelünkbe furakodva rendet teremteni. Viszont feltalálta

magát: a keze ügyébe eső tárgyakkal megsorozott minket. Eleinte krétával, aztán táblatörlőronggyal, majd a fémes sarkú határidőnaplója következett, de az azzal célba vett Mikulecz helyett Vasvári Pál bekeretezett olajnyomatképét verte le a falról. A kár könnyen orvosolhatónak bizonyult, mert kinek a képéből lett volna ennek az iskolának bőséges tartaléka, ha nem a névadójából? Vasvári másnap megint ott lógott a falon, csak Mikulecz epilepsziája újult ki a rémülettől (hosszú idő után először), mindazonáltal ez csak neki volt téma, többi tanárunk ezt észrevenni se látsozott. Legfeljebb azzal adták jelét szánakozásuknak, hogy nem szólították ki a táblához.

5. Változást az osztály életébe a díszítőverseny meghirdetése hozott: az a hír, hogy tanterme falát ki-ki a saját fantáziája szerint dekorálhatja, egyes osztályokat felajzott, másokat (például a hatodik B-t) rémülettel töltött el, mert nyilvánvaló volt, hogy a dekoráció beszerzése a felmenők anyagi helyzetétől függ, a mi szüleink pedig szinte kivétel nélkül lyukaszszebűek voltak. Akadt, aki egyenesen azt firtatta, kötelező-e a részvétel? Szerintem díszítsünk, mondtam én, semmi se rosszabb, mint naphosszat a csupasz falat bámulni! Mikulecz, mint rendesen, most is lehurrogott, a fal nem üres, ott lóg a Vasvári! Mások azt hajtogatták, hogy kár a gőzért, a hatodik C-s Jahn papája a pártgarázsban dolgozik, ő majd szerez a fia osztályának bazinagy Sztálin-domborművet vagy akármit, nekünk kár is neveznünk! Grentz Izabella a pionírok példájával próbált érvelni, döntsön a kollektíva, mint náluk, ne néhány nagyszájú. Héthársynak támadt egy áthidaló ötlete, vegyünk közösen egy malacperselyt, abba dobáljuk bele mindannyian, amennyi erre a célra telik tőlünk. Grentz Izabella elégedetten tapsolt, ez az, büszke vagyok rátok, nem a születek tollával akartok ékeskedni, ezt szeretem, kezdtek vérbeli pionírokká válni!

6. A következő héten mégis Héthársyt célozta meg a retiküljével, ám az osztálypénzből beszerzett dekoráció egyik darabját találta el: a gipsz Dimitrov-fejet, ami úgy lett a miénk, hogy a Dekor N.V. Vörös Lombfűrész boltjában falra akasztható (lehetőleg olcsó) Lenint kértünk, de az eladó közölte, Leninből már csak talpacskán álló bronzutánczat van, amire aligha volna elég a pénzünk. Hírből már ismerte Grentz tanárnőt, s így mikor jajveszékelní kezdünk, hogy megnyúz minket, ha üres kézzel megyünk vissza, a szánakozás felfrissítette a memóriáját, mintha maradt volna a raktárban, még tavalyról, egy horpadt gipsz-Dimitrov, idén már nem keresik, ha ő is megfelel, hozom. Büszkén rohantunk a Dimitrovunkkal, és azonnal felszereltük, de Grentz Izabella keze másnap is félrehordott, és Héthársy egész álló nap söprögethette hajából a Dimitrov-törmelékét.

7. Az eredmény kihirdetése után Grentz Izabella valahogy mégis elfelejtett büszkének lenni ránk, nem győzte viszont emlegetni, hogy mit látott a többi osztályban: aranszalakkal átszőtt vörös brokátterítőt, ötágú csillagot formázó lampionfüzért, ezüstözött sarlókalapácsot. Mások bezzeg tudnak áldozatot hozni a jó ügyért, és áradt belőle a szomorúság. De tanárnő, hiszen tetszett tudni, hogy tőlünk csak ennyi telik, egy kanyi se maradt a perselyünkben! No, igen, torkolt le minket, de az ilyes-

mi nem a pénzen múlik, a lelkesedéseitek volt kevés! Keserűség áradt a hangjából. Azt viszont sikerült bizonyítanotok, rossz tanár vagyok, a lelkesedésemből, úgy látszik, semmit sem tudtam rátok ragasztani. Aztán kitört belőle a leplezetlen düh. De jól van, jól, kedves hatodik B, ha tik így, én is így!

8. Na, ezért érdemes volt törni magunkat; mondta Mikulecz, van dekorációnk, aztán mire mentünk vele? Szúrósan nézett rám, mert ez mind nincs, ha én nem győzködöm az osztályt, hogy milyen rémes volt Farkasgyepűn naphosszat a meszelt falat bámulni, s amikor ki akartam tenni a szüleim fényképét, a nővér azt sem engedte, még hogy szöveget vernél a falba? Aztán a többi bűdös kis bitang is ki akarna tenni valamit? Hát nem, nem fogunk a kórteremből panoptikumot csinálni! Az én történeteimből mindig az derült ki, hogy Farkasgyepűn a kiváltságosok jutalma volt az iskolába menés, ami a nővérek kénye-kedvétől függött. Ha a lázad 37,5 fölé ment, ágyban kellett maradnod, de az, hogy mit mutasson a hőmérő, a nővértől függött, az ő kegye pedig attól, hogy szoktak-e a szüleid borítékot dugni a köpenye zsebébe? Hozzám csak ritkán tudtak lejönni, ezért nekem 37,5-nél mindig pár tizeddel nagyobb lázat mértek, márpedig a kórteremben feküdni maga volt a dögunalom. Ha kérdeztél valamit, a nővér rád förmedt, még egy szó, és holnap se mész iskolába! Olvasni is tilos volt, hiába küldtek hazulról könyveket, csendespihenőn nincs olvasás! A tanítás után visszaérkezőket is tilos volt faggatni, kaptunk-e házfeladatot, úgyse írhattam volna meg, mert ahhoz meg kellett volna engedni, hogy kiüljek az ágyam szélére, hogyisne, mondta a nővér, összetintáznád az ágyneműt! Kisapám, neked ott aranyéleted volt, sóhajtott Mikulecz, én mit nem adnék egy jó kis leckeírási tilalomért!

9. Furcsának tűnt az is, hogy szeretek a vizezett iskolatejért sorba állni, és minden nap örülök a hozzá kapott szalmaszálnak. Hogy naponta élvezettel rakodok be az iskolatáskába. Dehát Farkasgyepűn táskám se lehetett, magyaráztam, és ha lett volna, akkor se én döntöttem el, hogy mit rakjak bele. Te gyógyás, itt is a másnapi órarend dönti el! Nem tudtak ezzel letromfolni az osztálytársaim, mert válaszul felmutattam a fejesvonalzót, én döntöttem el, hogy vigyem-e a tomahawkomat, és azt is, hogy hány ólomkatonát teszek az oldalzsebbe! Reménytelen, intéztek el egy legyintéssel, neked itt minden jó, teee... te bezzeggyerek! Még bezzegebb lettem attól, hogy délutánonként szívesen mentem vissza az iskolába, akár szakkörre, akár őrsi ülésre. Nincs ki a négy kereked, mondták, a szabadidődben bármit csinálhatnál, te meg képes vagy visszamenni, mozgalmi blablát hallgatni? Farkasgyepűn már azért is megbüntettek, ha a szomszéd ágyon fekvővel beszélgettem, ehhez már hozzá se tettem, hogy számomra élvezet eldönteni, az Aradi utcán menjek-e vagy a Szondin? Tegyek-e kerülőt a Körönd felé? Farkasgyepűn egyszer bízták rám, hogy vigyem át a leletemet a pavilonunkba, és közben tettem egy kis kitérőt a szomszéd épület felé, hogy vajon az is olyan-e, mint a miénk? Bámészkodás közben tetten ért Irma nővér, berángatott az irodába, tessék, üvöltözött, itt ez az átokfajzat, meg akart szökni! Nem igaz, nem akartam! Szóval hazudok? Rá kellett volna vágnom, hogy nem, de

csak megismételtem, én nem akartam szökni. Kövesd meg a jó Irma nővért, kiabálta a főnővér, de csak a fejemet ráztam. Ez egy megátalkodott gazember, hallgattam a vádakat, képes pizsamában kiszökni az erdőbe, de aztán ha ott megfagy, minket vennének elő, miért nem vigyáztunk rá jobban? Nem akartam megszökni, ezt hajtogattam torkom szakadtából, ordítva a kétségbeeséstől, ez csak hazugság, és spriccelni kezdtek a könnyeim, mire a főnővér egy darabka leukoplasztal leragasztotta a számát, majd adok én neked igazságot, olyat, hogy belezöldülsz! Az osztálytársaimmal ezt sehogy se tudtam volna megértetni, nekem igenis minden jó, ami nem Farkasgyepű, tudátok, ha csak pár napot is eltöltöttetek volna ott.

10. Mikor a tízóraiszeréről tárgyaltunk Tipanuczcál, tisztáznunk kellett, vonatkozzék-e a süteményekre is, emiatt lettem annyira izgatott, hogy kicsavart felsőtesttel a mögöttem ülő felé fordultam, és nem vettem észre, hogy mit röptet Grentz Izabella: a kulcscsomóját, ami nagyobb, mint bármi, amivel eddig légitámadást hajtott végre. A karabínerére nemcsak az otthoni kulcsai voltak felfűzve, de az iskolai szerár, könyvtár, pince, és néhány tanterem kulcsa is, tehát nem holmi kecsesen billegő sétarepülőgép tartott felénk, hanem egy stuka, egy valóságos nehézbombázó. A veszélyre figyelmeztető szirénázás se maradt el, emberi tüdőből feltörő, de a düh sötétebb, mélyebb rétegeiben ijesztővé torzult torokhang volt az, amitől észbe kaphattunk volna. Mégis csak azt észleltük, hogy a tanárnő, épp amikor rámarkol a kulcscsomóra, Tipanuczra bökve ordít, ötvenkettes! Tipanucz felállt és tiltakozott, én mára a nyúl emésztéséből készültem! Ne pofázz, nem te fogod megmondani, hogy én miből feleltessek! A tanárnő hangja már-már önkívületen túlinak tűnt, és ne merészeljetez nekem hátat fordítani! Mivel én voltam a hátat fordító, úgy véltem, Tipi védelmére kell kelnem, most tényleg biológiaóra van, tanárnő kérem, csak eddig jutottam, mert Grentz Izabella arca egyszerre a szemem láttára egy szörnypofa ábrázatává gyűrődött. És ne merészeljetez, de hogy mit ne, azt már nem tudta kipréselni a torkán, mintha fojtogatták volna. A karmozdulatát még érzékeltük, aztán a kulcscsomó ijesztő sebességgel száguldott felénk.

11. Nekem csak a fületem súrolta, de Tipanucz arcát a szemöldökcsont fölött te libe találta. A-ja-aj-jaj, nyüszögött Tipi, semmit se látok, meg tetszett vakítani! Kuss, ordított Grentz Izabella, és a vonásai elképedésünkre elégedettséget sugároztak. Megérdemelted, böffent ki belőle a vastag, gurgulázó hang, s a spriccelő vért nem látszott észrevenni, hol a kulcsom, halljam azt az ötvenkettest, adjátok vissza a kulcsaimat! Toporzékolva rugdosta az asztalát, na, mi lesz, hörögte, ne kelljen még egyszer mondanom! Tipi úgy nézett körül, mint aki nem hiszi, hogy a felszólítás órá vonatkozhat, tanárnő kérem, kimennék a mosdóba, és magára mutatott, ez a vér folyton csöpög! Grentz Izabella felhőrdült, mintha Tipi kérése merő pimaszkodás lenne, kuss, te mocskok, mert nem állok jól magamért. Eddig talán álltál, kérdeztem magamban, s eközben rémülten fedeztem fel, hogy Grentz merőn bámulja a kályhához támasztott piszkavasat, talán kinézte magának, és képes lenne kulcs híján ezt vágni hozzánk. Akár én, Tipi is meg volt szeppenve, s fejét a lábai közé lógatva a

padlót fürkészte, hová a francba eshetett a kulcs? Vidákovics, mint aki az ilyesmi-ben járatos, a vércsöpögés láttán orrvérzésre tippelt, és ráförmedt Tipire, hátra hajtsd a tökfedet, hátra, másképp sose áll el! Tipi felcsattant, könnyű mondani, de ez rajtam keresi a kulcsát, ez kinyír, ha nem találom meg neki! Eközben azonban Grentz Izabella felállt, és parancsokat kezdett osztogatni, nekem most dolgom van, az egész osztály a helyén marad, száját befog, nem játszik sajtkukacot, pisszenést se halljak, mert megkeserülitek! A katedra szélén billegve furcsa, vonagló-tekergő mozdulatokat végzett, az első padokban ülők később azt mesélték, hogy a szemgolyója szinte kifordult, a száján pedig valami habféleség türemkedett ki. Hirtelen leugrott a dobogóról, és kidübörgött a teremből, mi pedig további, végtelennek tűnő másodpercekig meg se mertünk moccanni.

12. Végül Tipi volt az, aki valamire elszánta magát, lemegyek a tanáriba, hátha bekötöz valaki. Nem ajánlottuk fel, hogy elkísérjük, mert közben Mikulecz felment a katedrára, és világgá kürtölt valamit, ami különleges szenzáció lehetett a számunkra: Grentz itt felejtette a Naplót! Belenézni és megtudni, hogy ki miből hányasra áll, fantasztikus esély lett volna, de izgalmunk hamar rémüldözésbe csapott át, mert Mikulecz elkezdte felolvasni, hogy kinek a neve mellett mi áll. Grentz Izabella mindhárom tárgyából kizárólag elégtelenjeink voltak. Ez nem lehet igaz, ordítottuk szinte kórusban, ki fogja ezt elhinni? Gyertek ide, és nézzétek meg magatok, mondta Mikulecz, egyesek, egyesek és egyesek, vagyis hülye az egész hatodik B! A félévi átlagunknak annyi, és ha év végén se jobb, újrarájhatjuk a hatodikat. És ha megmondjuk, hogy igenis tanultunk, de utál minket? Héthársy röhögést mímelt a kérdésem hallatán, ilyen hülye is csak egy bezzeggyerek lehet, akkor is Grentznek fognak hinni, mert ő tanár. Mindenáron mondani akartam valamit, ami leleplezi a feltevésük képtelen voltát, és azt böktém ki, ami elsőként a nyelvemre jött, srácok, ez itt nem Farkasgyepű!

13. Minket csak egy dolog menthet meg, mondta Mikulecz, sajnálom Tipit, de nekünk most az lenne a jó, ha Grentz kiverte volna a szemét. Úgy is van, helyeselt Héthársy, akkor nem ennek a dzsumbujból szalasztott libának hinnének. Csönd, pissegett ránk a hallgatódzó Vidákovics, azt hiszem, visszajött a Grentz. Lenyomódott a kilincs, de csak Tipi óvakodott be rajta, s az arca épp olyan véres volt, mint amikor lement. Nem mertem benyitni, magyarázta, épp ott tombol a Grentz. A szüleidnek kéne látteleket fölvetetniük, mondta Mikulecz, az mindent megoldana. Tipi a fejét rázta, nem megy, a fater is, a mutter is éjszakás. Akkor végünk van, jelentette ki Héthársy. Azt lenne jó megtudni, dünnyögött Mikulecz, hogy tart-e délután szakkört a Grentz? Mert ha nem, akkor... Vidákovicsnak jutott eszébe, hogy ezt miképp tudhatnánk meg: a pedellus itt lakik a suliban, ő mindenről tud, azon felül odáig van a háború előtti staubokért, ha véletlenül tudnánk neki egy ilyet szerezni, a tenyerünkéből enne. Én talán tudok, mondtam, mert megcsillant előttem a remény, hogy ezzel levakarhatom magamról a bezzeggyerekség bélyegét. Ki is túrtam apám féltve őrzött kincsei közül egy még Gibraltárból hazahozott cigarettásdobozt, amin egy te-

ve ügetett. Ez bevált: a pedellus másnap áhítattal meredt rá, ez Camel, rebegte, igazi Camel, és készségesen elmesélte az előző délután összes történéseit. Grentz tanárnőt kényszerzubzonyban vitték el a mentők, s még ők is alig bírtak vele. Ezt hallva Mikulecz boldogan felordított, le se fogják szarni, hogy ez a dilis nő miket firkált ró-lunk a Naplóba!

14. A bizonyítványosztás előtti napokban többször is sikítózva ébredtem, és ki-vert a veríték. A szüleim aggódva méregettek, én meg féltem, vajon most hogyan akarnak megmenteni? Aztán jött egy este, amikor már anyám hangjának euforikus csengése is sejtetni engedte, diadalérezettől sugárzó arca pedig bizonyossá tette, hogy valami jó van készülőben. Csodás hírem van a számodra, jelentette ki, tudniil-lik féltünk apáddal, hogy a szorongásod valami még rosszabbnak a jele, enni se et-tél, és tudjuk, hogy ez hová vezet, és persze sejtettük, hogy az örült tanárnőd felől fúj a szél, úgyhogy megkerestem nagyapád régi barátját, a Králl Edét, a tanügyért, és megmondtam, hogy most nem protekciót kérek, csak véleményt, elvégre több mint fél évszázadon át dolgozott az oktatásügyben, mondja meg ő, kell-e félnünk attól, amitől annyira félsz: érvényben hagyhatják-e az örült nő osztályzatait? És itt követ-kezik a számodra jó hír: Králl Ede ma azzal hívott fel, hogy már maga a felvetés is nonszensz, az osztályozó konferencia előtt az iskolátnak sort kell kerítenie egy orvosszakértői konzíliumra, és az fogja megállapítani, hogy átlépte-e már a beszá-míthatatlanság határát a tanárnő akkor, mikor titeket értékelt? Vannak erre egzakt módszerek, összevetik például a feleltetések dátumát az elmebaj stádiumainak dá-tumával, és így tovább. Ede szerint bármilyen is ma az iskolarendszer, nem fordul-hat elő, hogy érvényben hagyják az ilyen osztályzatokat, vagyis: nem kell félned semmitől, csillagom. Én eddig se ettől féltem, vágtam rá kapásból, csak úgy éreztem, ahol ez megtörténhet, ott az embernek nincs kedve felnőni.

15. A félévi értesítőben meglepetéseként három elégtelen helyett öt szerepelt. Azzal nem számoltam, hogy a magaviselet, illetve a szorgalom rubrikákról is az osz-tályfőnök dönt. Szüleim szabadkozó fesengése nekem jobban fájt, mint nekik ma-guknak, hiszen rajtuk semmi se múltott. Még vigasztalni is próbáltak, ha mi nem ló-gatjuk az orrunkat a bizonyítványod miatt, te se viselkedj úgy, mint akire ráomlott a világ. Az éppen nem, válaszoltam nekik, de olyan az egész, mintha el se hoztatok volna Farkasgyepűről. Vagy mintha most toloncolnának vissza.

Az imagináció fokozatai

LAUDÁCIÓ GERGELY ÁGNES TISZATÁJ-DÍJÁHOZ*

Gergely Ágnes 1989-ben közölte a *Péter-Pál után* című versét a Tiszatájban, vagyis 31 éve rendszeres szerzője a lapnak. Több olyan darabot is közölt a folyóiratban, amelyre a szakma is felfigyelt. Legutóbb például a szintén Tiszatáj-díjas Sándor Iván írt 12 pontból álló kommentárt *Az utolsó pillanat* című költeményéről, amely a folyóirat 2017/10-es számában jelent meg. A vers azért is jelentős esemény a Tiszatáj számára, mert Gergely egyrészt tanúként szólal meg, Nagy Imre nem pusztán metaforikus alak a költeményében. XX. századi szerzőként a soá, a vasfüggöny, a rendszerváltás ellentmondásainak túlélője, emlékezője. Többször írt a magyar társadalom morális kátyúiról, mégsem tagadja meg a magyarságot: „Az írástudót itt agyonverik. / A lázas költőt itt tarkónlövik. / A púpos bohócot itt megvetik. / Hogy nem vagy magyar, elhitted nekik?” (*Az örök vonat*)

Ugyanakkor Gergely költészete ellentmond annak, hogy pusztán társadalmi-politikai, illetve történelmi referenciák szerint olvassuk. Ahogyan a József Attilát parafrázáló versének címe is jelzi: *Költőnek nincs kora*. Akárcsak a generációja számára is fontos T. S. Eliot, illetve Weöres Sándor esetében: különféle kultúrák, műveltségromok merülnek föl Gergely Ágnes verseiben a civilizáció kollektív emlékezetéből. Művészete jó példája annak, hogy a világirodalom a magyarban, a magyar a világirodalomban teljesezhet ki: „A vers határtalan.”

„Vasestergályos, tanár, újságíró, szerkesztő; költő, író, műfordító, esszéista és egyetemi oktató: fordulatos pálya, gazdag életút a Gergely Ágnesé.”, írja róla a monográfusa, Halmai

Tamás. Költőként az Újhold folyóirat nyugatos esztétizmusához kötődött, azzal, hogy Gergely számára a művészet nem pusztán menedék, nem is egészen lázadás, hanem az etika, illetve a létezés problémáinak feszegetése. Akárcsak Danilo Kiš „poetiká”-ja esetében, Gergely műveiben sem különül el élesen egymástól az esztétika és az etika.

Gergely nem pusztán az idézet-technika által, hanem műfordítóként is kötődik a világirodalomhoz, valójában először műfordítóként ismerték el. Kezdetben angolszász költőket tolmácsolt magyarra, később afrikaiakkal gazdagította a magyar műfordítás történetét. Ugyanakkor bármerre is elkalandozott, bármilyen költői divatok is tűntek fel és süllyedtek el az évtizedek során, Gergely lírája autonóm sziget maradt. Talán az sem véletlen, hogy több kötetében újraközzöl egy-egy korábbi darabot. A legutóbbi, a *Még egyszer Firenzébe* címűben pl. az első, 1946-ban írott versét dolgozza át. Az újrakon-

* 2019-ben a Tiszatáj Alapítvány döntése alapján a Tiszatáj-díjat Gergely Ágnes költő kapta.

textualizálás nála a héraikleitoszi paradoxont veti föl: lehet-e kétszer ugyanazt a verset publikálni? Mi változott az idő során? A költőnő mintha azt tanúsítaná: a betű meghal, a költészet örök.

Gergely az örökkévalóhoz, a névtelen transzcendenciához keresi a nyelvet a költői imagináció által: „A nyomorult, szétdúlt világban / egy kérdés visszafáj. / Testben élsz vagy testetlen / jársz közöttünk, / merre vagy, Adonáj?” (*Testetlenül* 1.) Máskor nem ilyen nyílt módon, hanem rejtettebben, titokzatosabban nyilvánul meg a „szent sóvárgás” (Böhme). És noha Gergely származása nyomán kötődik a héber hagyományhoz, horizontja mégis egyetemes, nem egy faj, hanem a létezés titkát kísérti meg a költészetével. „Ne haljak meg mint istentagadó”, írja a legutóbbi kötetének *Ónos eső* című miniatűrjében.

Tarján Tamás megfigyelése mintha a költőnő egész életművére érvényes lenne: „Gergely Ágnesnek mérték, arányosság, ízlés, tartózkodás mindig erőssége volt – s mint mindig, ezúttal is kigyúl keze alatt a mértan. A lehetséges szólamok közül igen erősen zeng az elköteleződni vágyó szuverenitás hangja: a vágy és aggodalom, hogy a költemények beszélője – reménye szerint – csakis a jóhoz, nemeshez, maradandóhoz kívánna kötődni, de ahhoz tántoríthatatlanul.”

Prózaíróként hasonló problémák foglalkoztatják, mint a költészetben. Az idegenség, a magány, a szenvedés, a szerelem egzisztenciális kérdései jelennek meg regényeiben, illetve a nagy sikerű emlékirataiban is. A *Viharkabát* (2016) című verseskötetének fűlszövege szerint: „[...] Nem tudok prózát írni. Egész életemben verset írtam.” Ne higgyünk a költőnek! Mert Gergely ugyanúgy tud prózát írni, ahogyan verset. Sőt, experimentális, eklektikus műfajú könyvet is tudott alkotni, mint amilyen a *Chicagói változat* (1976) című regénye. A *szomjúság ára* (2018) címen kiadott két korábbi regénye (Az 1973-as *A tolmács* és a 2000-es *Őrizetlenek*) semmivel sem jelentéktelenebbek a verseinél. A *tolmácsban* olvasható az egyik legkísértetesebb mondat az '56-os forradalomról: „A dróthajú Erika eltűnt az otthonból. Nyolc évvel később, 1956 őszén láttam őt, ugyanolyan dróthajúan, mint kislánykorában. A körúton, egy utcai akasztásnál ácsorgott, és valamit kiabált.” Ez a néma, munchi kiáltás a bukott magyar forradalom, a permanens kudarc állapotának pontos diagnózisa. Az *Őrizetlenekben* hasonló megfigyeléseket találunk a *gulyáskommunizmus* korszakából, a besúgó-társadalom paranoiás paradicsomából. Ám a regényben a valódi tragédia a magánélet, a szenvedés egzisztenciális romokat takar ki a társadalom felszíne alól. A szerzőnő *Két szimpla a Kedvesben* (2013) című memoárja leleplezett néhány műhelytitkot, miszerint nem minden fikció a regényekben, versekben. Persze, kérdés, hogy az emlékirat mennyiben tekinthető korrajznak, nem inkább az emlékező tudatának dokumentuma? Esetleg a kettő együtt? Mikor lép át az imagináció a valóságba és fordítva?

„Aki verseket ír, jeleket fog fel.”, írta Gergely a *Hajóroncs* (1981) című kötetének fűlszövegében. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy aki olvas, az is jeleket fog fel. Halmai Tamás szerint: „S az olvasót éppen ez a főlészínre hozatal érdekli: a mindennapokból és absztrakciókból, nyelvből és empíriából, műveltségéből és szorongásból kikevert irodalom mágiája.” És azt se feledjük, hogy ebben a mágiában sok a játékosság, az alkotás öröme. Az igényesség és a bátorság finom ötvözei teszik Gergely Ágnes műveit élvezetes és emlékezetes szellemi kalanddá. Non omnis moriar.

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

Hegyi István irodalmi kapcsolathálózatához

A hetvenéves Lengyel Andrásnak

Hegyi István (1896–1951) Szegváron született, de élete nagy részét Szegeden élte. Alakja és irodalmi működése szinte teljességgel elfelejtődött, egy-egy lábjegyzet volt csupán itt-ott, egészen 1988-ig, amikor Lengyel András újra felfedezte őt az irodalomtörténet és a szegedi irodalom számára.¹

Írói indulásakor Tömörkény István és Móra Ferenc egyengették útját, később József Attila baráti társaságához (is) tartozott. Irodalmi kapcsolathálózatában voltak még írók, újságírók (Sz. Szigethy Vilmos, Terescsényi Gyula), képzőművészek (Dinnyés Ferenc, Tápai Antal), tudósok (pl. Cs. Sebestyén Károly). Az irodalmi kapcsolathálózat megrajzolásának főbb dokumentumtípusai a levél és a dedikáció, általuk a network az ember irodalmi beágyazottságát mutatja meg. Az illető által írt dedikációk azt, hogy számára kik voltak annyira fontosak, hogy könyvet adjon nekik, a neki szóló ajánlások pedig azt, hogy ő kiknek volt annyira lényeges kapcsolat, hogy könyvet adjanak neki. Az irodalmi kapcsolathálózat feltérképezése tehát végső soron az „embert barátjáról” mondás tudományos transzformációja.

Most – Hegyi néhány újabban előkerült dedikációját körüljárva – ez a kapcsolatháló tovább bővül.

1. Mesterek

(Tömörkény István felesége, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula)

Hegyi István első kötete, az 1923-ban megjelent *Vándor falu* egyik – birokomban lévő – példányában, a kék borítólap verzóján fekete tintaírással ez áll:

A nagy író özvegyének, Tömörkény Istvánné nagysá- / gos asszonynak hódolattal: / Hegyi István. / Szeged, 1923 VI. 3.

Ehhez nem is kell túl sok magyarázat. Az ajánlás címzettje Kiss Emma – anyakönyvi nevén: Kiss Emília Kornélia (1871–1945), Tömörkény István felesége. Pontosabban 1917 óta –

¹ Lengyel András: *Egy elfelejtett szegedi író: Hegyi István*. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1986*. Szerk. Annus József, Juhász Antal. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged, 1988. 224–229. – Később, ugyancsak Lengyel András ösztönzésére több Hegyivel foglalkozó közlemény is született: R. Nagy András: *Adalékok Hegyi István életrajzához*. In: *Irodalom és művészettörténeti tanulmányok 1*. Szerk. Lengyel András. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1997. 188–191. és R. Nagy András: *Hegyi István műveinek bibliográfiája és életpályájának vázlatos áttekintése*. In: *Irodalom és művészettörténeti tanulmányok 2*. Szerk. Lengyel András. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1999. 191–198., illetve Apró Ferenc: *Hegyi István négy dedikációja*. In: *Irodalom és művészettörténeti tanulmányok 1*, 185–187.

mint a dedikáció is mondja: özvegye. Halálakor írta róla Sz. Szigethy Vilmos: „A kivételes női egyéniségek közé tartozott, akik nem erőszakolják ki a maguk önimádatának szolgálatában a titulusokat, de az egész élete, világfelfogása, magasabb eszményekért való lelkesedése avatja Nagyasszonnyá.”²

Hegyi irodalmi felfedezője Móra és Tömörkény volt. Ennek történetét Móra írta meg. Első novelláját Rozmaring név alatt jelentették meg a Szegedi Naplóban. És ahogy Móra írja: „Másnap azt kérdezi tőlem Tömörkény, ki az a Rozmaring? Nagy dolog volt, ha az ő szemét megfogja valami. Nem igen olvasott szépirodalmat és kegyetlen kritikus volt.”³

A fiatal novellista – Juhász Gyula szavaival – Tömörkény „nyomaiban halad”, de „nem Tömörkény-epigon”.⁴ Ezt Hegyi sem tagadta, sőt mesterét első kötetében nyíltan fel is vállalta: az első oldalon Hegyi kézírásának hasonmásával ez a nyomtatott ajánlás áll:

Legkedvesebb mesteremnek Tömörkény / Istvánnak a sirjára koszorúnak te- / szem ezt a kis könyvet. / Hegyi István.

*

A *Vándor falu* egy másik példányába írott dedikációjában Hegyi megnevezi a „másik mestert” is: Móricz Zsigmondot. A neki szóló – és a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kötetbe,⁵ szintén a borítólapon verzőjára, sötétkék tintával írt – ajánlás így szól:

A szegedi homokról. Tömörkény mester földjéről, / elárvult parasztjairól, akik szennyes verítéket iz- / zadnak. Ahol az asszony, még a tizedik gyerek u- / tán se marad meddőn. – De ha valaki kér- / dezné, miért ez a nagy élni akarás? Talán / senki sem tudna megfelelni rá. Leginkább / ezeket a tépődő gondolatokat, próbáltam meg- / örökíteni ebben a kis vázlatos könyvemben, / amit elküldök emlékül másik mesterem- / nek Móricz Zsigmondnak. / Szegeden, 1923. augusztus hó 15én. / Hegyi István.

Az most gyakorlatilag szinte mellékes, hogy ez a kötet fölívátlan maradt, azaz Móricz ezt a példányt bizonyosan nem olvasta. De a két író kapcsolattörténete nem is maradt ennyiben. Bár jelenleg csupán ezt az egyetlen dedikációt ismerjük, ami egy végül nem olvasott példányban maradt fenn, Móricz később „mesterhez méltón” viselkedett: fölkarolta és támogatta Hegyi irodalmi törekvéseit. Mert amikor a szegedi író 1932-ben, az írói elhallgatása előtt még egyszer igazán fölillant, „a Móricz Zsigmond szerkesztette *Nyugat* több elbeszélését elfogadta közlésre, s bár *Nyugat*-beli szerepléséből végül – Móricznak a lapból való kiválása miatt – semmi nem lett, Móricz ítéletén fölbuzdulva harmadik novelláskönyvét is kiadta, *Fecskék a porban* címmel (1932).”⁶ Hegyinek az 1932. október 14-én a Dugonics Társaság elnökének írt leveléből – melyben anyagi támogatást kér a kötet kiadásához – azt is tudjuk, hogy ez a három novella a *Magda*, *A gyémántköves óra* és a *Mi történt a révnél?* volt.⁷

² Sz. Szigethy: (-b.) [Sz. Szigethy Vilmos]: *Tömörkényné*. Dm, 1945. febr. 6. 5. – Bővebben lásd: BBT: *Móra Ferenc levele és dedikációja Tömörkény özvegyének*. In: Uő: *Az irodalom személyessége*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016. 157–163.

³ Móra Ferenc: *Szegénység. Hegyi István novellás kötete*. Délmagyarország, 1925. dec. 6. 2–3.

⁴ JGYÖM 7:233. – idézi Lengyel.

⁵ PIM B 65.978

⁶ Lengyel András: I. m.

⁷ Dugonics Társaság iratok 1923–1932. CSML. Másolatáért Lengyel Andrásnak tartozom köszönettel.

Ugyanebben a levélben írja tervezett könyvéről, hogy azt „Móricz Zsigmondnak a »Barbárok« című novellás könyve formátumában” képzei el. Etalonnak, követendő példának tartotta Móricz könyvét, amelyről feltételezte, hogy a Dugonics Társaság elnöke is ismeri. Ez két ok miatt volt lehetséges: egyrészt mert ekkor a Társaság elnöke Szalay József volt, az ismert könyv- és kéziratgyűjtő, másrészt pedig mert a *Barbárok*, bár hónapokkal korábban, február 6-án jelent meg, igazi eseménye volt a magyar irodalmi életnek: Rothermere-díjat kapott.

Ez azonban csak terv maradt. Formátuma valóban szinte teljesen azonos Móricz könyvével: a *Barbárok* 21 × 15 cm, Hegyié pedig 22 × 15 cm, de Hegyi kötete sokkal puritánabb kivitelezésű, mint az Athenaeum gondozta *Barbárok*. Az Székely Aladár Móricz-portréjával a címlapján jelent meg, Hegyi könyve pedig – az előjegyzési ív tanúsága szerint – Pólya Tibor rajzával jött volna ki; de ez meghiúsult. A könyv valószínűleg nem kapott annyi támogatást, mint Hegyi remélte, és előfizetőket sem sikerült annyit gyűjtenie, mint az eredeti elképzeléshez kellett volna. Mindenesetre az előfizetési íven szereplő mondatok összekapcsolják Móriczot és Hegyit: „Hegyi István a magyar parasztlélek kitűnő művésze. Az új magyar irodalomban alig van valaki, aki igazabban írja meg a magyar paraszt sorsát, mély emberi igazságait.”⁸

Több mint valószínű, hogy Hegyi a két későbbi könyvéből is küldött Móricznak – ezen példányok azonban jelenleg nem ismertek, megsemmisültek vagy lappanganak valahol.

*

Hegyi István harmadik mesterével kapcsolatban több dokumentum maradt fenn – de vélhetően nem minden. De az a kevés is, ami megvan, becses bizonyítékai annak, hogy Hegyi és Juhász Gyula között – a köztük lévő 13 év korkülönbség ellenére – meghitt, „testvéri” barátság volt.

Egy városban éltek, ezért kapcsolatuk legnagyobb részben nem dokumentált: bármikor találkozhattak és beszélgethettek, és ez – tudjuk – így is volt. Hegyi tagja volt a Tömörkény Asztaltársaságnak,⁹ amelynek Juhász Gyula mindvégig támogatója volt (sőt legelső szakaszában, 1922-ben, Mórával közösen, díszelnöke is), és a társaság több-kevesebb rendszerességgel megtartott összejövetelein és rendezvényein találkoztak.

Az időben első dokumentum Hegyi első könyvének dedikációja. A *Vándor faluba* ez került:¹⁰

Emlékl Juhász Gyulának; a szegedi fiatalok / közül / Hegyi István. / 923. VI. 1.

Látszólagos egyszerűsége ellenére is roppant érdekes ajánlás ez. Hegyi itt egy sajátos öndefiníciót fogalmaz meg: ő egy „a szegedi fiatalok közül”. Azaz már egy alkotói közösség tagjának tekintette magát. Ez a társaság pedig részben a Tömörkény Társaság volt, részben pedig (jelentős átfedéssel) a Koroknay-nyomda, illetve az azt vezető Kraszna József köré gyűlő fiatal írók és költők csoportja. Reprezentatív közös költői fellépésük volt az 1922 novemberének elején megjelent *Lírai Antológia*, amely először közölte kötetben József Attila verseit,

⁸ Bíró-Balogh Tamás: A Fecskék a porban *előjegyzési íve és két dedikációja*. In: *Az irodalom személyesége*, 171–177.

⁹ Lengyel András: *A Tömörkény Társaság*. Délmagyarország, 1991. ápr. 13. 7.

¹⁰ PIM B 16.062. K.: *Juhász Gyula könyvtára. Kísérlet a rekonstrukcióra*. Összeállította: Lengyel András. Budapest, 2015. 55.

és mellette még másik tizenkét szegedi fiatal: Berczeli Anzelm Károlyt, Borús Bélát, Hajdú Lászlót, Hont Ferencet, Kormányos Istvánt, Kraszna Józsefet, Némedy Gyulát, Rózsa Imrét, Széll Istvánt, Szépkuti Miklóst, Telcs Máté Lászlót és Ungvári Elemért. Mellettük olyan prózaírókat lehet még említeni ebből a körből, mint pl. Jávorka Ferenc, Longi István vagy Terescsényi György. Hegyi István a szintén Koroknay-kiadású Színház és Társaság című lapban együtt publikált József Attilával, aki a *Nem én kiáltok* című kötetét 1924 karácsonyán meleg hangon dedikálta Hegyinek.

A másik, igencsak beszédes utalás nagyon rejtett, és bizonyosan Juhász Gyula sem vette észre. Ugyanis éppen Hegyi egy vallomásos dedikációjából tudjuk, hogy a *Vándor falu* 1923. június 2-án este készült el a Koroknay-nyomdában, és így csak június 3-án látta meg a napvilágot.¹¹ Ugyanakkor ebből a vallomásból az is kiderül, hogy Hegyi a később adott ajánlásait is visszadatálta erre a napra; ezért is, hogy a *Vándor falu* legtöbb dedikációjának keltezése június 3. (Ami persze nem feltétlenül a valós keltezés.) A Juhász Gyulának adott példányt pedig még ennél is korábbra datálta vissza. Nyilvánvalóan nem tévedésből, hanem szándékolta: talán azt akarta vele érzékeltetni, meglehet, csak magának, hogy szándéka szerint Juhász kap elsőként példányt a *Vándor faluból*. Ez pedig Juhász kiemelt helyét mutatja. És bár nem tudjuk, hogy Hegyi valójában mikor írta ajánlását, a datálást figyelembe véve elsőként kell felvenni dedikációnak sorába.

A következő dedikáció a *Szegénységbe* került:¹²

Juhász Gyula testvéremnek a szívem. / 925. XI. 3. / Hegyi István

A dedikáció metaforikája önmagáért beszél: Juhász Gyulát testvérenek nevezi – mert nevezheti! –, a könyvét pedig saját szívével, azaz életével, lelkével azonosítja.

Tovább erősíti ezt a könyv formátuma. A *Szegénység* ugyanis három változatban jelent meg: az alapkiadás 500 számozott példányban, melyből 25 példányt a szerző aláírt. Van azonban egy jóval igényesebb, jelen esetben valóban exkluzív változata is: jobb papírból készült keményebb és teljesen más borítóval, elegáns előzéklappal, és a belveket is minőségi papírra nyomtatták. Ez a példány ugyan számozatlan, de aláírt kötet, ezen felül még dedikált is, sőt ez a példány név szerint Juhász Gyulának készült egyedi darab. A számozás helye és a szerzői aláírás alatt ugyanis ott áll a más példányokban nem található nyomtatott sor: „Ez a könyv JUHÁSZ GYULÁÉ”.

Ismerjük Hegyinek egy újévi jókívánságát, amit ugyancsak ekkoriban küldött Juhásznak: 1925 végén az 1926-os évre. A Hegyi puritán névjegykártyájára (melyen csak a neve áll) írt sorok így szólnak:¹³

Sok, sok szépségeket a költőnek, boldogságot és megelégedést az ember Juhász Gyulának az 1926. esztendőre.

./.

Valamint a nyomtatott oldalon: „B. u. é. k.”

¹¹ Bíró-Balogh Tamás: *Hegyi István vallomásai, írói munkásságáról, dedikációiról – egy dedikációban*. In: *Az irodalom személyessége*, 197–204.

¹² PIM B 16.059. Közli: *Juhász Gyula könyvtára*, 55.

¹³ Somogyi-könyvtár, Szeged, Kilényi-gyűjt. 3/23.

Az 1926-os év Hegyi számára mindenképp jól indult: Juhász Gyula kritikát írt a *Szegénység*ről a Hétfői Rendkívüli Újságba, amelyben bár még nem tartja hibátlan írónak Hegyit, elismeri, hogy „van már néhány novellája, amely határozottan értékes és egészében sikerült”. Ez ma is bármelyik második kötetes novellistának komoly elismerés lenne. Juhász ezen túl még ekképp jellemzi Hegyi írásművészetét: „erősfájú, komoly, kemény szegedi naturalista. Hegyi nem Tömörkény-epigon, bár az ő nyomaiban halad. A *Szegénység* szerzője már látja és érzi a mai idők, a mi napjaink népének, a robotosoknak, a kisemmizetteknek szociális és erkölcsi nyomorúságát. Részvétellel nézi őket és szemérmesen elbúvó lírával mondja el dolgai-
kat. / Igen becsületes szándékú, igaz törekvésű fiatal író [...], figyelni kell reá és meg kell becsülni őt. Van valami oroszos a hangjában, a modorában, a színeiben, de hiszen minden naturalista és népies, ha szíve van, egy kicsit orosznak látszik. Hegyi István tud írni, egyéni hang-
on és magyarán, ami ma külön érdem. [...] Egyenetlen, forrongó, kereső, de igaz, erős, friss tehetség Hegyi István. Ebből a mustból bor lesz, ha a must is úgy akarja!”¹⁴

Juhász tehát több hagyományba is bekapcsolja Hegyit, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem epigon, élelátású és szociálisan érzékeny, aki még ráadásul tud írni is. Ha ez a bírálathoz nem egy szegedi hírlapban, hanem a Nyugatban jelenik meg, akkor a szerzőt saját korában is jobban ismerték volna, és talán ma is számon tartanák.

És ugyancsak ebből az időszakból való még egy érdekes dedikáció. Azaz valójában nem is dedikáció, hanem ajándékozási bejegyzés: Hegyi nem saját könyvébe írt ajánló sorokat, hanem Rózsa Imre *Szökökút* című első verseskötetébe, amely 1926-ban jelent meg, szintén a Koroknay-nyomdában. Az ajánlás így szól:¹⁵

*Juhász Gyulának, aki már egyszer elhúzta / a nótáját ennek az úrnak, szíves figyelmébe /
ajánlom másodszor is. / A szerző megbízásából dedikálta. / Hegyi István.*

Rózsa Imre (1901–1983), a szerző, akinek megbízásából a könyvet Hegyi „dedikálta” Juhásznak, Hegyihez hasonlóan szintén magántisztviselő volt (később pedig könyvkereskedő lett, 1947-től az ÁKV dolgozója). Ő is szerepelt a *Lírai Antológiában*, de több társával szemben „nem a nagyvagyonú családok lázadó fia”, hanem „szegény szülők nehezen küszködő gyermeke, kistisztviselői állásban, szociáldemokrata párttag”.¹⁶ Az antológiában lírikusként indult, de első kötete mégis egy dráma volt (*Az alkimista*). Később ezt követte a Juhásznak Hegyivel küldetett *Szökökút* című verseskötet, majd hosszú, több mint harmincéves költői hallgatás után csak az ötvenes évek második felében jelentek meg újra munkái. Előbb 1957-től párlapos leporellók és gyerekkönyvek (*Húsvéti történet*, *Szüreti mulatság*, *Mit hoz a nyuszi?* és *Szárnyas kisbarátaink*), illetve gyerekkönyv-fordítások (Bechler–Walentynowicz: *Miskamacska kalandjai*, Brzechwa: *Állatkert*, Konopnicka: *Pimpuska az iskolában* és Porazinska: *Marika és a varjú*), majd csak 1965-ben jött újabb verseskötete *Mégis tavasz* címmel. (Nem keverendő össze Rózsa Imre [1901–1952] hódmezővásárhelyi dalköltővel.) Az pedig, hogy Juhász „már egyszer elhúzta a nótáját” Rózsának, arra utal, hogy Juhász írt Rózsa első

¹⁴ Juhász Gyula: *Szegénység. Hegyi István novelláskönyve. Koroknay-kiadás, Szeged. HRU, 1926. jan. 4. 5. Újraközölve: Juhász Gyula összes művei 7. Prózaírói írások 1923–1926. Sajtó alá rend.: Ilia Mihály. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 233–234.*

¹⁵ PIM B 16.049. Közli: *Juhász Gyula könyvtára*, 59–60.

¹⁶ Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezde. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 396.*

kötetéről, és bírálatában az idősebb kolléga tapasztalatait is megfogalmazta: „Persze, a nagyon ifjú költő még nem látja a maga módján az életet csak föllengző álmain és tétova vágáin, no meg olvasmányain keresztül. Hiába, előbb élni kell, hogy költeni tudjon az ember és tanulni sokat és jól, hogy tudjon. A nagyon ízléses és ma szokatlanul finom kiállítású szegedi könyv kedves és szép emléke lesz Rózsa Imrének, ha fölnő és megnő egyszer.”¹⁷ Nem tudni azonban, hogy Rózsa azért kérte-e fel Hegyi közvetítő szerepre, mert tartott Juhásztól, és nem „merte” maga ajánlani a könyvet, vagy más oka volt rá, például arra számított, hogy így a Juhász és Hegyi közötti jó kapcsolat „átragad” rá is, mindenesetre tény: Juhász nem olvasta el a könyvet, amely felvágatlanul van ma is a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

A Hegyi és Juhász közti kapcsolattörténet következő (ismert) dokumentuma már jóval későbbi, és egyben az utolsó is. Egy 1929 végén írt levél az, amelyet Kraszna József, Tóbiás György és Hegyi István együtt küldtek Juhász Gyulának. A Prometheus nyomda levelezőlapjára írt sorok így szólnak:¹⁸

Szeged, 1929 dec 18
este 10 óra 25 perc

Drága Gyulánk!

Szeretettel köszöntjük a Prometheus-nyomdából, ahol Kiss Julcsa piros borát isszuk és rá-gondolunk... Tóbiás Gyurka, a piktör most vette elő a képét, mit róla festett régen s erről jutott az eszünkbe. Mire mindjárt vivát is kiáltottunk az egészségére... És fenéig üritettük a poharat – a gyöngyöző veresbort; hárman:

Kraszna József Tóbiás Gyurka Hegyi István

A lap címzési oldalán pedig Hegyi ráírt még külön egy sort:

Csókkollak drága Gyula!

Hegyi István

Ehhez a laphoz sem kell sok magyarázat: a huszonnyolc éves nyomdavezető-költő, Kraszna József (1901–1945), a huszonhét éves festő, Tóbiás György (1902–1966) és a maga harminchárom évével rangidős Hegyi borozgattak egy kicsit a nyomdában, aztán levelet írtak Juhász Gyulának.

Juhász azonban ekkor már – mint a címzés is mutatja – beteg volt, és igen zárkózott életet élt, nemigen mutatkozott a nyilvánosság előtt, versekkel is ritkán jelentkezett. Hegyi vélhetően adott neki a *Fecskék a porban* című kötetéből is, de ennek dedikációját – ha volt egyáltalán – nem ismerjük.

De a Juhással való kapcsolat még így is sokkal jobban dokumentált, mint a Hegyi és negyedik mestere-segítője, Móra közti: abból ugyanis jelenleg nem lehet felmutatni egyetlen személyes dokumentumot sem, csak Móra fentebb már idézett írását a *Szegénység* megjelenése alkalmából.

¹⁷ (j.) [Juhász Gyula]: *Rózsa Imre: Az alkimista*. Szeged, 1922. júl. 9. 6. (Regisztrálta: JGYÖM 6: 693.)

¹⁸ Somogyi-könyvtár, Kilényi-gyűjt. 4/26. Címzése: „Ngs. / Juhász Gyula urnak / Szeged / Ideg-klinika.”

2. Hivatalnoktársak

(Helmberger István, Fodor József)

Hegyí István amellett, hogy író volt, civilként hivatalnokként dolgozott: 1916-tól 1944-ig mint rendőrségi fogalmazó kereste kenyerét.

Ha csak hivatalnok lett volna, nem ismernénk életrajzát. Az íróknak van életrajzuk – a hivatalnokoknak nincs. Hegyí István nevét is azért tudjuk, mert volt irodalmi működése – és nem azért, mert több évtizedig rendőrségi fogalmazóként foglalkoztatták.

És mint hivatalnoknak, voltak munkatársai. Akikkel minden nap találkozott, akikkel (munka)kapcsolatban állt. Köztük is voltak barátai, nemcsak az írók között, sőt könnyen meglehet s valószínű, hogy ebből a közegekből kerültek ki az igazán fontos emberi kapcsolatai.

Egyetlen alkotó, író-költő kapcsolathálózata sem csupán irodalmi, azaz „ismert” személyekből áll, hanem „ismeretlen” civilekből is. Pl. az író orvosából, szomszédjából, fodrászából, esetleg kedvenc zöldseségéből. És ha van, akkor a civil munkatársaiból. Hegyí István esetében a hivatalnoktársakból.

A hivatalnokok életrajza, mivel a társadalom számára „láthatatlanul” működnek, nehezen megírható. Emlékük fennmaradása is csak annak a „szerencsének” tudható be, hogy kollégáik között volt egy író, akinek most felbukkant egy-egy hozzájuk író dedikációja: az egyik egy hagyományos, a másik egy online piactéren, de mindkettő birtokomban.

A Vándor faluba írta be Hegyí:

Helmberger István barátomnak, meleg kézszorítással / Hegyí István. / Szegeden, 1923 VI. 3.

Helmberger Istvánról valóban kevés biztosat tudunk. Első adatunk – mint kiderül, nem véletlenül – 1921-ből való: a belügyminiszter „Helmberger István zentai városi pénztári tisztet [...] államrendőrségi számellenőrré” nevezte ki,¹⁹ három évvel később az „ideiglenes minőségű m. kir. államrendőrségi számellenőrt ebben az állásában véglegesítette”,²⁰ majd újabb két év múlva mások mellett számellenőrből „számvizsgálóvá [...] kinevezte”.²¹ 1929-ben pedig még mindig ebben a minőségben dolgozott.²² Ez az utolsó adatunk róla.

Ennyi, amit bizonyosan tudunk a dedikáció címzettjéről. Kinevezéseinek dátumából következtethetően pár évvel fiatalabb lehetett Hegyínél, ugyanakkor közvetlen munkatársa a szegedi rendőrségen. Zentáról került Szegedre, korábban ott élhetett, ott végezhetette iskoláit. Az 1929-es adatot közlő *Rendőrségi Zsebkönyv* még egy szegedi számvizsgálót is említ: Helmberger Lajost. Talán nem véletlen a névegyezés, annál inkább, mert ő is zentai volt. Helmberger Lajos (Zenta, 1895–1965), Zentán, Szegeden, Makón, Zalaegerszegen dolgozott, élete végén Egerben élt (felesége is ott halt meg). Feltehetően István testvére volt: ő majdnem egyidős volt Hegyivel. Több szegedi újságcikk is megemlíti a húszas-harmincas évek fordulóján, hogy a „zentai menekültek” néven emlegetett csoport tagjai egy bizonyos Helmberger György volt zentai polgármester vezetésével szervezkedni kezdtek Szegeden a nyug-

¹⁹ *Hivatalos rész.* Budapesti Közlöny, 1921. aug. 31. 1.

²⁰ *Véglegesítések.* Belügyi Közlöny, 1924. máj. 18. 551.

²¹ *Számvevősségi kinevezések.* Belügyi Közlöny, 1926. júl. 4. 506.

²² *Rendőrségi Zsebkönyv* 9. 1929.

díjjárulékok ügyében. Nagy valószínűséggel ő is rokon. Valószínűleg egy népesebb család érkezett 1921-ben az akkor már Szerbiához tartozó vajdasági városból Szegedre.

*

Még kevesebbet tudunk a másik dedikáció címzettjéről. A *Szegénységbe* írt neki szóló ajánlás ez:

Fodor József jó barátomnak, a könyvek szeretőjének / egy csapat kis paraszt könyvbe / 926 IV. 15. / Hegyi István

Ő is hivatalnok volt, városi írnok. 1923-ban került állásba: „Fodor József, Vezér Ernő, Pleskó Andor, Pávó János, Hlavanda Gizella és Nagy Erzsébet az írnoki állásokat nyerték el” – írja egy újságcikk.²³ Amit érdemes picit tovább idézni: „A két nő Megválasztása nagy meglepetést keltett, mert mindenki azt hitte, hogy a konzervatív hajlandóságú városatyák vannak többségben, akik erősen ágáltak a nők megválasztása ellen. De a jég megtört, a városi konvent végre lobogót hajtott a nők előtt.” Ez utóbbi – saját magán túl – Fodor szempontjából azért is érdekes, mert a *Magyarország tiszti cím- és névtárának* köteteiből kiderül, hogy az egyik ekkor megválasztott nővel, Nagy Erzsébettel, 1941-ig együtt dolgozott a városházán mint irodasegédtsízt.

Több adatunk nincs Fodor Józsefről. Annyit tudunk még róla, amennyit a dedikáció megköszönés: Hegyi István jóbarátja volt és szerette a könyveket.

3. Irodalmi kapcsolatok

(Valamely folyóirat, Kiss Lajos, Környei Elek)

Hegyi István olyan író volt, aki tudta, hogy az írói léthez nem elég csak írni. Kapcsolatokat kell teremteni, azokat megtartani, megjelent könyveinek útját egyengetni, a terjesztésben, a recepció megszervezésében részt kell venni. Ez kiváltképp a harmadik, *Fecskék a porban* című novellagyűjteményénél volt igaz, amelynek kiadója is ő maga volt.

A szerzői kiadásban megjelent *Fecskék a porban* egy recenziós példányát már ismerjük (a *Budapesti Hírlap*nak küldte meg bírálatkérő dedikációval Hegyi),²⁴ most a *Szegénység* egy hasonló darabja került elő. (A magántulajdonban lévő kötet ajánlása fotómásolatban birtokomban.) A kötet 81. számú példányába Hegyi ezt írta:

Nagyon szépen kérem szíves bírálatukat. / Hegyi István

Sajnos nem lehet meghatározni, a szerző melyik lapnak küldte el könyvét: szinte bármelyik lehetett. Ami bizonyos, hogy a *Szegénységről*, ha nem is sok, de pár recenzió született (a Délmagyarország, a Hétfői Rendkívüli Újság, a Világ, az Élet, az Irodalomtörténet és a Nemzeti Élet írt róla), de az első kettőnek Hegyi biztos nem küldött recenziós példányt: ott maguk a későbbi kritikusok kaphattak személyesen: Móra Ferenc és Juhász Gyula. Ugyanakkor pl. a *Vándor faluról* bírálatot közlő Napkelethez is jutott belőle: 1926. január 1-jei számukban a beküldött könyvek között felsorolják a *Szegénységet* – de nem közöltek róla recen-

²³ *Választottak a torony alatt*. Szeged, 1923. jún. 28. 3–4.

²⁴ Bíró-Balogh Tamás: *A Fecskék a porban előjegyzési íve és két dedikációja*.

ziót. Csak annyi tehát a bizonyos, hogy Hegyi küldött ebből a könyvből is bírálati példányt, azaz foglalkozott könyve utóéletével.

*

Egy másik dedikáció címzettje bár alapvetően nem az irodalommal foglalkozott, mégis az irodalmi kapcsolatok közé soroljuk, mert egyes munkái a néprajz és az irodalom határán mozognak.

*A Fecskék a porban neki írt ajánlása így szól:*²⁵

Kis Lajosnak meleg kézszorítással: / kérem, hogy olvassa szeretettel ezeket / a hazulról való történeteket talán / rájuk ösmer, hiszen a szomszéd szeg- / vári faluból való. / Nyíregyháza, 1933. február 26. / Hegyi Ist.

A dedikáció címzettje új személy Hegyi irodalmi kapcsolathálózatában, eddig nem fordult elő. Ami még talán ennél is meglepőbb, az a dedikáció keltezésének helye: nem a „megszokott” Szeged, hanem egy attól meglehetősen távoli város, Nyíregyháza.

Kiss Lajos – mert valójában így írta a nevét – ismert alakja a hazai művelődéstörténetnek. Hódmezővásárhelyen született 1881-ben, iskoláit is itt járta. Budapesten színiiskolát végzett, de figyelme inkább az etnográfia felé fordult. 1904-ben már néprajzi gyűjtésének eredményeit mutatta be közös kiállításon Tornyai Jánossal. Kiss a hódmezővásárhelyi múzeumhoz került, 1912-ig igazgatója is volt. (Közben több képzést elvégzett.) 1912-ben azonban finansziális okokból el kellett hagynia munkahelyét, s mivel a nyíregyházi Jósza András múzeumtól kapott kedvező ajánlatot, oda költözött. 1925–48 között ennek is igazgatója volt. Ezt követően Budapestre ment, ott halt meg 1965-ben.

Halálakor írta róla Bálint Sándor: „Nem tartozott semmiféle iskolához, irányzathoz. Tudjuk, hogy hangja, szemléletmódja utánoszthatatlan és ismétелhetetlen.”²⁶ Kiss több könyvet is kiadott, ezek közül kettőt Hegyi olvashatott is: mind *A szegény ember élete* (1939), mind *A szegény asszony élete* (1943) a Hódmezővásárhely környéki szegények életét mutatja be – és szegéről-végről ide tartozik Hegyi szülőfaluja, Szegvár is; mint ahogy ő maga mondja a dedikációban: „a szomszéd szegvári faluból való” „hazulról való történetek”-et Kiss talán fel is ismeri. Hegyi novellaírói habitusa nagyban rokon Kiss etnográfusi hozzáállásával. Bálint Sándor írja utóbbiról: „Ha valaki, akkor Kiss Lajos megértette a szegény ember és szegény asszony kozmoszát, ennek az életnek, munkának nagy tanulságait, de útvesztőit, méltatlan jutalmát is. [...] Szelíd kérelmelhetlenséggel mutatott rá, hogy vannak, akik a napos oldalon járnak, és vannak, akik állandóan küszködnek. Valami népmesei bölcsességgel azonban mindig meg tudja értetni velünk, hogy balgaság volna a könnyen élőket irigyeink, a szegényeket pedig sajnálnunk vagy kerülnünk.”²⁷ Ez akár Hegyiről is szólhatna.

Hegyi, aki 1916 és 1944 közt az állami rendőrség hivatalnoka volt, élete nagy részét Szegeden élte le, de 1932-ben éppen Nyíregyházára helyezték, ahonnan majd csak 1934-ben tért vissza Szegedre.²⁸ Az ott eltöltött kb. másfél év alatt többször találkozhatott a néprajztudóssal – ezek egyike mindenesetre a dedikációval dokumentálva lett: 1933. február 26-án tehát

²⁵ A könyv megtalálható: Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum, 98.13.3.

²⁶ Bálint Sándor: *Kiss Lajos. 1881–1965*. Tiszatáj, 1965. júl. 550.

²⁷ I. m.

²⁸ R. Nagy András: *Hegyi István műveinek bibliográfiája és életpályájának vázlatos áttekintése*.

két, nem nyíregyházi ember találkozott a nyírségi megyeszékhelyen. Valószínűleg nem ismerték egymást korábban – más generációhoz tartoztak, és máshol éltek, valamint erre utal, hogy Hegyi két korábbi kötete nincs meg Kiss könyvtárában –, csak Nyíregyházán találkoztak. A nyírségi napisajtó nem adott hírt olyan eseményről, amelyen mindketten bizonyosan ott voltak. Talán tartották a kapcsolatot a nyíregyházi találkozás után is, miután Kiss visszatért Vásárhelyre, Hegyi pedig Szegedre, majd Szentesre, de erről nincs dokumentum.

*

Ugyancsak az irodalmi életbe való be-, illetve pontosabban visszakapcsolódásának dokumentuma a következő három, összetartozó dedikáció.

Egy 1948. szeptember 11-én keltezett önéletrajzában írja Hegyi: „1944. augusztus 1.-én történt nyugdíjazásomtól kezdve a mai napig Szentesen és Szegváron tartózkodtam édesapám tanyáján, ahol részben paraszti munkával foglalkoztam, részben pedig irodalmi munkásságot fejtettem ki.”²⁹ Ebből a szinte alig ismert életszakaszból való Hegyi jelenleg ismert három utolsó dedikációja, melyek mindegyikét ceruzával írta.³⁰

Vándor falu: *Ez az én könnyes könyvem.* / Szentes 1946. Pünkösöd. / Hegyi István

Szegénység (212. sz.): *Környei Eleknek kedves / barátsággal: / Hegyi István.* / Szentes 1946. Pünkösöd

Fecskék a porban: *Környei Eleknek a fecskéim.* / Szentes 1946 Pünkösöd. / Hegyi István.

A három kötet egybetartozik, nyilvánvaló, hogy az első kötetbe írott dedikáció címzettje azonos a másik kettőével.

Környei Elek (Selmebánya, 1905 – Budapest, 1982): költő, író, újságíró volt. A két világháború között a felvidéki magyar irodalmi élet egyik szervezője; Komáromban és Pozsonyban dolgozott újságíróként, szerkesztőként. 1945-től Magyarországra költözött, és Budapesten élt. Előbb a Kis Újságnál dolgozott, majd az MTI székesfehérvári szerkesztőségének munkatársa lett 1966-os nyugdíjazásáig. Első verseskötete 1929-ben jelent meg (*Négy szem között*), melyeket továbbiak követtek, írt drámákat, esszéket, visszaemlékezéseket.

A Csongrád megyei Hegyi és a felvidéki Környei pályájának kereszteződése pontosan meghatározható. Környei a Kis Újság újságírójaként 1946 júniusában Szentesen járt, hogy riportot írjon a jobb sorsra érdemes városról. A „Szentes, június” keltezésű fél kolumnás írása a lap június 14-i számában jelent meg, és a helyi irodalmi életéről is szól benne: „Szentes kulturális fejlődéséhez adva vannak a lehetőségek. [...] Viszont irodalmi társaság egy se működik itt. Ha egy szentesi újságíróban irodalmi ambíciók is élnek, elsősorban a szegedi Dugonics Társaság felé tekint. Ilyen írója Szentesnek Hegyi István, írásaiban Tömörkény Istvánra emléktető! [! – így, de értelemszerűen: emlékeztető] népiességével.”³¹

1946-ban Pünkösöd vasárnapja június 9-re, hétfője 10-re esett. A két nap valamelyikén találkozott tehát Hegyi és Környei; erről tanúskodnak a dedikációk. A találkozás pontos körülményei nem ismertek, de tény, hogy Hegyi ekkor adott könyveiből Környeinek, aki egyedüli

²⁹ R. Nagy András: *Adalékok Hegyi István életrajzához.*

³⁰ PIM B 28.003, B 28.268 és PIM C 8.998.

³¹ Környei Elek: *Fények és árnyak Szentesen, amelyek mégis megrendíthetetlen magyar életakaratról vallanak.* Kis Újság, 1946. jún. 14. 3.

íróként, és Tömörkénnyel összekapcsolva említette meg Hegyit szentesi riportjában – és ezzel elindította Hegyi irodalmi pályájának utolsó szakaszát.

Az eddig is ismert volt, hogy „Hegyi a háború után sem hagyta abba teljesen az írást, de inkább újra az újságírói pálya felé tapogatózott”,³² hiszen 1948-ban munkatársnak jelentkezett a Szegedi Friss Újsághoz, és 1947–48-ban két rövid írása is megjelent, éppen a Kis Újságban. Alkalmi publikációknál viszont jóval többről van szó.

Környei ismeretsége, aki 1946 januárjától 1949 szeptemberéig volt a Kis Újság munkatársa, újra megnyitotta Hegyinek az irodalom, a publikálás felé vezető utat. 1932-ben jelent meg utoljára írása – a *Fecskék a porban* című kötete –, ezután, jelenlegi tudásunk szerint íróként elhallgatott, és csak tizenöt év teljes szünet után állt elő újabb közleményekkel.

Ez változatlanul így van, viszont az már koránt sem mellékes, hogy Hegyi 1947-ben nem szórványos publikációkkal jelentkezett újra a nyilvánosság előtt. A Kis Újságban az eddig ismert két közlemény mellé további tizenhármát találtam, azaz összesen tizenöt írása jelent meg itt (és ez a szám a lap alaposabb átfésülésével gyarapodhat még). Ezek az irodalmi tárgyú cikkek, riportok és egy tárcanovella (*János és Mózes*) mindegyike H. I. monogrammal láttott napvilágot, leggyakrabban a lap vasárnapi számában.

1. „Én a passióbeli Krisztus vagyok.” Beszélgetés fél messzely bor mellett egy látomásos emberrel. 1947. ápr. 6. 6.
2. Az eltűnt Toldi-ereklyék nyomában. Mi volt és mi van az összedőlt Bécsi Kapu kövei alatt? – A Vár törmelékével töltik fel a Vérmezőt – Négy olajmózdony és két traktor hordja a századok emlékeit. 1947. ápr. 26. 2.
3. János és Mózes. 1947. máj. 4. 4. (tárca)
4. A Rákóczi-pipa. 1947. jún. 29. 8.
5. Régi jó világ. 1947. júl. 13. 2.
6. Petőfi az erdélyi táborban. 1947. júl. 27. 4.
7. A százéves Bartha Miklós. 1947. aug. 24. 4.
8. Akiknek sírjára nem került koszorú... Ormay ezredes és Hauk Lajos, a vidám hírlapíró. 1947. nov. 5. 4.
9. Petőfi Sándor pesti szállásai. Házmasterlakásban, sötét udvari szobában, szűk kamrában születtek legszebb költeményei. 1947. nov. 23. 10.
10. Négy tölgy között... Egy vértanú honvédtábornok életregénye. 1947. dec. 21. 2.
11. Akik előtt Kossuth levette kalapját. Diákkatonák a szabadságharcban. 1948. febr. 22. 5.
12. Falu a levegőben. 1948. ápr. 22.
13. A Riadó körül. 1949. máj. 26. 4.
14. Ahol Jókai bujdosott. 1949. jún. 29. 4.
15. A költő arca. 1949. júl. 16. 4.

A tizenöt írás jól elkülöníthetően két szakaszban jelent meg: 1947 áprilisától augusztusáig viszonylag sűrűn, de mindenképp rendszeresen jött Hegyitől írás a lapban, majd 1947 novembere és 1949 nyara között már csak esetlegesen (1948-ban pl. összesen csak kettő). Ennek több oka is lehet – pl. magánéleti, egészségügyi –, viszont nyilvánvalóan összefüggés-

³² R. Nagy András: *Adalékok Hegyi István életrajzához*.

ben azzal, hogy 1947. november 3-án kizárták a szentesi Kisgazdapártból, és tagságát majd csak 1949. február 26-án állították vissza.³³ Az pedig érthető, hogy a Kisgazdapártból kizárt író kevesebbet publikál a Kisgazdapárt lapjában; majd visszavétele után is csak ritkán. (Közben persze a Kis Újság, illetve az azt kiadó párt is változott az időszak alatt: Hegyi ottani induláskor a Kis Újságot még a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt adta ki, utolsó publikációja idején pedig már a Független Kisgazda Párt. Ezzel együtt pedig a lap irányítója is többször cserélődött: a lapot sokáig főszerkesztőként jegyző Kovács Béla 1947 februárjában lemondott, posztját sokáig nem is töltötték be: felelős szerkesztőként Antalffy Gyula vitte tovább, majd fölé helyezték Dobi Istvánt, akinek a neve főszerkesztőként először a lap 1947. június 19-i számán szerepel.) Hegyi íróként is sodródott a politikai változásokkal.

Az mindenesetre jól látszik, hogy 1947-ben visszatér író- és közlési kedve. A Kis Újságban is lehetnek még cikkei, és talán máshol is jelentek meg írásai ekkor. Lehetséges, sőt valószínű, hogy pl. a szentesi kisgazda-lapban, a Szentesi Újságban is publikált ekkor. És ezt, az írói-újságírói reaktiválódást mutatja az is, hogy amikor 1948 szeptemberében munkatársnak jelentkezik a Szegedi Friss Újsághoz, leveléhez több mellékletet is csatol: a Kis Újságban megjelent két riportját, további négy gépelt kéziratos riportját és három könyvének egy-egy példányát. Mert, mint írja: „A riportok újságírói, a könyvek pedig szépírói készségemet igazolják.”

Azaz írói identitása volt.

FÜGGELÉK

Juhász Gyula ismeretlen cikkei

Az 1896-os születésű Hegyi István volt az utolsó előtti népies író Szegeden. Őt követte sorban Jávorka Ferenc (Janicsek, 1904–1963). Róla még kevesebbet tudunk, pedig hozzávetőlegesen ugyanakkor és ugyanott jelentek meg prózakötetei, mint Hegyinek. Lengyel András így írt róla: „Debrecenben született, tízéves korától azonban Szegeden élt, s itt is végezte tanulmányait. A jogot azonban nem fejezte be, mint félbemaradt egzisztencia a szegedi vegyesdandár parancsnokságon kapott kisebb állást. Ő is Koroknay jóvoltából jutott kötethez; 1925-ben *Családbomlás*, 1926-ban *Életöklözöttek*, 1930-ban *Földhántolók* címmel jelent meg könyve. (Az első kettő novellákat tartalmaz, a harmadik pedig regény.) Prózája a szegedi parasztnovella kései hajtása, az utolsó lehetőségek kiaknázója. Alakjai a városi és tanyai nincstelenek, juhászok, különféle sorsüldözöttek, akiknek élete a paraszti életrend egyhangúságában, kilátástalanságában telt el. Az ő elhallgatása is törvényszerűnek látszik.”³⁴

Hegyi második, *Szegénység* című kötetével egyszerre jelent meg a Koroknaynál Jávorka első novellagyűjteménye, a *Családbomlás*. Külső megjelenésük szinte azonos, tartalmuk is hasonló: a szegényparasztokról írnak mindketten. Még azonos számú novella is van mindkettőben: kilenc-kilenc.

³³ R. Nagy András: *Hegyi István műveinek bibliográfiája és életpályájának vázlatos áttekintése*.

³⁴ Lengyel András: *Irodalom*. In: *Szeged története 4. 1919–1944*. Szerk.: Serfőző Lajos. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1994. 623–690. (Azon belül: 652.)

Nem véletlen, hogy a Hétfői Rendkívüli Újság 1925. december 21-én össze is hozta kettőjüket egy rövid, névalírással nélküli hírben:³⁵

Hegyi István új könyve. *Tömörkény és Homok öröke nem maradt árván, most is két erősfáju fiatal tehetség új könyvei jelentkeznek a szegedi karácsonyi könyvpiacon: Hegyi István a Szegénység-gel és Jávorka Ferenc a Családbomlás-sal. Hegyi Istvánnak ez már a második könyve, komoly ígéret a jövőre és határozott érték. Most egyelőre örömmel jelezük megjelenését és melegen ajánljuk az olvasók figyelmébe, legközelebb érdeme szerint irunk róla, valamint a másik ifju szegedi népies íróknak könyvéről is.*

Érződik a cikkben, hogy névtelen szerzője közvetlenül a megjelenés előtt átírta az eredetileg leadásra szánt kéziratot: erről árulkodik a cím (amely csak Hegyiről szól), és hogy gyakorlatilag csak a *Szegénységről* írott majdani hosszabb bírálatot konferálja be. Jávorka mindössze két, érezhetően utólag betoldott félmondatban szerepel csak. Mintha a cikk írója a leadás előtt jutott volna hozzá Jávorka könyvéhez, és azt is bele akarta venni a rövid hírbe – de a cikket már nem akarta teljesen átírni; így maradt a címben is csak Hegyi megemlítve.

Ez látszólag csupán érdekes keletkezéstörténeti hipotézis – valójában a szerző azonosításában segít. A legegyszerűbb dolgunk akkor lenne, ha meglenne a cikk kézírata, de nincs.

Viszont tudjuk, hogy a Hegyi könyvről beharangozott bírálat megjelent: két héttel később Juhász Gyula írt róla a Hétfői Rendkívüli Újság 1926. január 4-i számában. (A cikket régóta ismerjük, szerepel a Juhász-kritikai kiadásban.) Jogos a visszakövetkeztető feltételezés, hogy akkor magát a beharangozó cikket is ugyanaz a személy írta, azaz Juhász.

Mivel azonban a decemberi rövid cikkben azt ígérte, hogy mindkét könyvről külön-külön ír majd, és Hegyi kötetéről valóban írt is, okkal gyaníthatjuk, hogy Jávorka könyvével kapcsolatban is megtartotta ígéretét.

És valóban. A Hétfői Rendkívüli Újság 1926. február 1-jei számában ott van a bírálat (–) „aláírással” a *Családbomlás*ról:³⁶

„Családbomlás”. Jávorka Ferenc „Családbomlás” címen egy izléseken kiállított novellás könyvecskével feslett ki a meddő, ritkán termő szegedi humusból. Kilenc novella, kilenc fájdalom egy csokorban. Sok élet, földhöz vert alakok, küzködések a léttel, nehéz emberszagok, páriák, nyomorult elesettek. Csupa küzködés, fájdalmas akarás, megadás, elvonulás és bomlás. Jávorka csak fájdalmas hangokat üt meg és csak kevés színei vannak a széphez, a jóhoz. De az élet ilyen is. Jávorka Ferenc így látja az ő modern, kereső és többé kevésbé utánzó hangján. Az olvasó méla rezignációval teszi le kezéből a könyvet és hisz egy derűsebb életben, ami a könyvben nincs is benne, de az ablakon kívüli nyugtalan világban néha megtalálható.

És visszatérve az első, december 21-én megjelent beharangozó cikkre és annak betoldásaira. Hegyi *Szegénység* című kötetéből – a dedikáció bizonyítja – már korábban volt Juhásznak, 1925. november 3-án adta neki az író. Jávorka könyve viszont ekkor még nem is került ki a nyomdából. Honnan tudhatott róla Juhász? Egyrészt értelemszerűen magától a szerzőtől, másrészt – és inkább ez a nyomósabb – éppen az ő december 21-i cikke előtt egy nappal, december 20-án adta hírül a *Délmagyarország*, hogy 1925 karácsonyára megjelenik Jávorka

³⁵ [Juhász Gyula:] *Hegyi István új könyve*. HRU 1925. dec. 21. 6.

³⁶ (–) [Juhász Gyula:] „Családbomlás”. HRU, 1926. febr. 1. 5.

Családbomlás című kötete.³⁷ Megelőlegezte neki a „bizalmat”, és a hír alapján megtette a két félmondatnyi betoldást a nyomdába adandó cikken.

Valamivel később, vélhetően pár nap múlva Juhász megkapta magát a kötetet is. A *Családbomlás*ba Jávorka az alábbi dedikációt írta neki:³⁸

*Dedikálom Juhász Gyulának, a nagy Pánnak, / a szegedi ugar mulhatatlan nevű költőjének
– / ismeretlenül, de nagy-nagy szeretettel. / Szegeden, 1926-ban, tél havában / Jávorka Ferenc*

Jávorka 1926 tél havában, azaz januárban küldte könyvét Juhásznak. Nem tudni, hogy a nyomda késett-e, vagy a szerző adta a megjelenés után kicsit később a könyvet, mindenesetre az bizonyos, hogy a címzett gyorsan reagált rá és írt róla. És azt sem tudjuk, hogy miért csak az első Jávorka-kötetből ismerünk Juhásznak dedikált példány. Lehet, hogy a szerző nem is adott neki a továbbiakból (mert esetleg rosszul esett neki Juhász nem éppen elragadtatott bírálata), de az is lehet, hogy Juhász kapott mindhárom kötetből, csak a másik két példány nem maradt fenn. Igazoló adat egyik vagy másik lehetőségre sincsen.

Juhász két hónappal később egy vezércikkében is együtt emlegette őket, amikor a fiatal irodalom helyzetéről írt: „ma még sokkal nehezebb és mostohább sorsa van, különösen fiatal és tehetséges szegedi íróknak, mint valaha!” Mert a régi ifjak mégis csak eltengődtek valahogy, „de ma az irodalom Isten szegénykéinek bizony nagyon keserves a sorsuk, kietlen a jelenük és bizonytalan a jövőjük. Szegény Hegyi István, szegény Jávorka Ferenc és a többiek, nem is beszélve most a kénytelen-kelletlen idegenbe szakadtakról, akik mégis csak a mi fiaink és idővel a mi dicsőségeink és vigasztalásaink lesznek, valóban igen nagyon megérdemlik és talán el is várják, hogy a tehetős és lelkes irodalombarátok, a szegedi Lorenzo Mediciek ajnározzák, támogassák, pártolják és ne hagyják el őket!”³⁹

Juhász szavai nem teljesültek be: mindkét író hivatalnokként dolgozott, és sohasem tudott íróként kiteljesülni. Jávorka – Hegyihez hasonlóan és hasonló okok miatt – a ’30-as évek elején búcsút mondott az irodalomnak, és – miképp Péter László írta róla három évtized múlva rövid nekrológjában – „csak halálhíre adta tudtunkra, hogy itt élt köztünk”.⁴⁰

³⁷ Jávorka Ferenc: *Családbomlás*. Délmagyarország, 1925. dec. 20. 14.

³⁸ PIM B 16.085. Közli: *Juhász Gyula könyvtára*, 55–56.

³⁹ Juhász Gyula: *A szegedi mecénás*. Délmagyarország, 1926. márc. 6. 1. Újraközölve: JGYÖM 7: 248–250.

⁴⁰ P. L. [Péter László]: *Jávorka Ferenc halálára*. Délmagyarország, 1963. okt. 26. 5.

LENGYEL ANDRÁS

Az újrapozicionálás kísérlete

EGY LÖW-EMLÉKBESZÉD ÖSSZETETT FUNKCIÓJÁRÓL

1.

Szeged nagy rabbijának, Löw Immánuelnek (1854–1944) hosszú élet adatott, s így, egyebek közt, megérte apja halálának 60. évfordulóját is. Ekkor (1935) emlékbeszédet is tartott róla – *elődjéről* a rabbiszékben (*A hatvanadik Jahrzeit*). A dolog pikantériája nem az, hogy a fiú az apjáról beszélt, hanem az, hogy Löw Lipót (1811–1875), a zsidók magyarosodásának élharcosa (vö. Oláh 2014), még egy befogadó korszak szereplője és alakítója volt, az emlékbeszéd viszont már egy más karakterű, a kirekesztés jegyeit magánviselő korszakban született meg. S időközben magát a beszédet tartó fiút is meghurcolták, „hazaárulás” miatt vizsgálati fogságba vetették, éreznie kellett a megváltozott „korszellem” disszonanciáit – az ország már úton volt a vészkorszak felé. Az emlékbeszéd így nem egyszerűen familiáris ügy volt, a fiú megemlékezése az apjáról, hanem egyben a híveit orientálni hivatott főrabbi számvetése is – a magyarosodási stratégiáról, s az e stratégiához való viszonyulás lehetőségeiről. A háttérben meghúzódó alapkérdés az volt: folytatandó-e, egyáltalán folytatható-e az a gyakorlat, amelyet Löw Lipót neve fémjelzett?

Szögezzük le mindjárt, feladatát Löw Immánuel a maga módján oldotta meg. Nem politikus volt, hanem rabbi, aki a hagyomány értelmezését végezte, s a hagyomány és az aktualitás összhangját volt hivatott megteremteni. Az identitás, amely beszédéből kibontakozik, narratív identitás, a kép- és jelszerű mozzanatok olyan szövedéke, amely együtt az, ami, de képek és jelek sorozataként egyaránt olvasható. A képek sorozata mint „történet” könnyen érthető: konkrét és érdekes, ez az a retorikai „horog”, amely megfogja a hallgatót/olvasót, de mindez valami mélyebben fekvőre is utal: jel. A „rejlő” üzenet (a *rejlő* szó Löw egyik kedvenc kifejezése) ennek a jelnek a megértése során tárul föl. Az üzenet tehát nem explicit (mint, mondjuk, a matematikában), de jelen van a szövegben, s elemeinek összjátéka lehetővé teszi fölismerését. Az üzenet így a küldő és a befogadó

LÖW IMMÁNUEL UNOKÁJÁVAL, LÖW TERIVEL

(Fotó: Dr. Bedőné Gömöri Sári, Szeged, 1935. március. Hidvégi Máté gyűjteményéből)

együttes teljesítménye. Egy ilyen rabbinikus beszéd dekódolása pedig maga is gondolkodástörténeti teljesítmény – utólag is. Az értelem előállítás az értelmező felelőssége is.

A szöveg: nyitott szöveg. A képek zárt sorozata mélyén ott van a megértendő.

Már a beszéd címe is figyelemre méltó: *A hatvanadik Jahrzeit*. E cím apjára, pontosabban apja halálára utal, de az időt hangsúlyozza s nem a személyt. Hatvan év sok idő, ennyi év sok változást hoz – maga az emlékbeszéd tartó főrabbi is már életének kilencedik évtizedében járt. Az idő hatalmáról az emlékbeszéd szövege is szól: hatvan éve, hogy „zsinagógánk beszédes ajka elnémult” (Löw 1935/2018: 137), mondja, majd így folytatja: „Hatvan esztendő két emberöltőnek számító, hosszú időszak. Alig van már, aki emlékezik szavára, lelkes, lelkesítő (elragadó) szavaira, a szónoki hatásérzés belső ösztönösségére, mely a hallgatóinak hol mosolyát keltette, hol könnyét fakasztotta. Alig van már, akiben él csengő szavának emléke, hiszen áhítatos hallgatóinak, tanítványainak, ma már kisunokáihoz fordul az ige hirdetése” (Löw 1935/2018: 137–138). Ez a helyzet értelemszerűen kettős feladatot rótt az emlékbeszéd tartójára: Löw Lipót emlékének megidézését, teljesítményének jellemzését, és ettől nem függetlenül, a kontextus megváltozásának „ráúsztatását” e képre. Löw Immánuel mindkét feladatot teljesítette; apját röviden, de plasztikusan jellemzi, s bár a kontextus megváltozásáról csak áttételesen szól, de amit a hagyomány vonatkozó részét értelmezve mond, az jelszerűségében igen beszédes. S éppen ez az áttételes, a hagyomány magyarázatában rejlő megközelítés árulkodik a mélyebb változásokról: egy új, összetettebb attitűd kialakulásáról, amely – hadd előlegezzük ezt meg – egyszerre a folytatás és az új helyzethez való alkalmazkodás attitűdje.

2.

Az emlékbeszéd Löw Lipót-karakterisztikája több szempontból is figyelmet érdemel. (1) Nem hallgatja el a főrabbi, hogy „édes Atyját”-ról beszél, de nem ezt a személyes összefüggést hangsúlyozza, hanem elődjét, a rabbit jellemzi. (2) A bemutatás azonban hallgat a Löw Lipót nevével összeforrott „magyarosodási” programról. Sem ennek részletei nem idéződnek most föl, sem azok a magyar politikusok (Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Deák), akik a hajdani program szempontjából kulcsfigurák voltak, s közvetve vagy közvetlenül alakították Löw Lipót stratégiáját, s akiről Löw Immánuel korábban maga is tartott emlékbeszédeket. (3) Az apa karakterisztikáját most rabbinikus stílusának jellemzése adja meg. Amit e vonatkozásban megtudunk, az lényegre mutató, fontos, de nem esszencialista, nem „tartalmi” ismeret, hanem egy formalista, „technikai” szempontú jellemzés hozadéka. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Löw Lipót ebben vagy abban a kérdésben hogyan foglalt állást, nem kapunk tájékoztatást. A „tartalmi” kérdések helyére a stílus jellemzése lép. (4) Ha az emlékbeszéd szövegét egységes műként olvassuk, nem lehet nem észrevenni, hogy a mondandó nem lényegtelen részletei a személy – a rabbielőd – bemutatásáról a hagyomány értelmezésére helyeződtek át. A direkt állásfoglalást az áttételes, szimbolikus állásfoglalás veszi át.

Löw Lipót explicit portréja, amely az emlékbeszéd záró részében olvasható, voltaképpen alig több, mint egy nyomtatott oldal. De átfogó és tartalmas. A summázó meghatározás ez: „Egyetemes érdeklődésű ember volt. Melegszívű lelkipásztor, a hazai zsidóság vártán álló, vértezett őre” (Löw 1935/2018: 317). Az e meghatározást megelőző jellemzés pedig egyaránt szól az írásmagyarázóról, a zsidók egyenjogúsításának harcosáról és a tudósról. Mind-egyik rész tömör, keményen megrajzolt, tárgyias jellemzés, kerüli a lírizálást. Figyelemre méltó distinkcióval él. „Hamar elhangzik az élő szó, de, ha a szónok emléke hamar halová-

nyul, a lelkipásztor hatását és a tudós hírnevét művei főnntartják” (Lőw 1935/2018: 138). S itt nemcsak az írásbeliségnek az élőszóval szembeállított archiváló fölényére utal, de az élőszó hatástörténeti paradoxonára is: a beszélő személyes emléke elhalványul, ám szavai alakító erejük, hatásuk beépül a történeti folyamatba. „Közáhitatunkon ma is rajta van kezének nyoma” – olvashatjuk itt Lőw Lipótról.

A Lőw Lipótról adott jellemzés néhány ponton egyben önjellemzés is – ami érthető: a percepció általában azon a területen a legérzékenyebb, amely a saját gyakorlattal azonos vagy legalábbis hasonló. Az írásmagyarázatra vonatkozó rész például mindkét Lőwre érvényes. A fiú írja az apjáról, joggal: „Az ősi írásmagyarázás öröklött keretéhez tért vissza demársóiban. Szellemes megoldása nehéztértésű mondásoknak, összeegyeztetése egymástól elütő hagyományoknak kötötte le a hallgató figyelmét. Idegen körök szóra gazdag, gondolat- ra szegény igényű irányától visszakíváncozott a zsidó néplelek jellegéhez közelebb járó magyarázó, tartalmas szóhoz. [...] egy-egy festői jelző, amelyet a pillanat ihlete kihalsz a szó- kincs tengeréből, jellemezte.” „A szépművesség követelése szerint módosította” a közáhitat- tot: „otromba zűr, vaskos zaj helyébe fülbemászó dallam, lágy zenei összhang művészete lé- pett. Az érdes zavart édes hang váltotta föl, a zaj s zsvaj zenévé fátylasult” (Lőw 1935/2018: 138). Ez a Lőw Lipótnak tulajdonított stílusváltás fiát is jellemezte, az ő írásmagyarázó gya- korlatába is belevilágít. A nem értett megértése, a „tartalmas szó” előnybe részesítése és az „érdesnek”, disszonánsnak konszonánsná, azaz megértetté, harmóniává alakítása ez.

Ez a jellemzés *A hatvanadik Jahrzeit* megértéséhez is kulcs.

Az aktuális értelmet kereső, leszűkítő s egyben ezzel kiemelő stilizáció érhető tetten ak- kor is, amikor az idősebb Lőw közéleti harcai kapnak jellemzést: „A magyar zsidóságot örök hálára kötelezte egyenjogúságáért folytatott küzdelemével, bátorító és védelmező írói tevé- kenységével. Szeged gyülekezetét ismertté, nevéssé tette világszerte a szétszórt zsidóság kö- rében” (Lőw 1935/2018: 138). Itt, vegyük észre, említetlenül marad a magyarosodási prog- ram, s kiemelődik a jogi elismerésért vívott harc. S ami nem kevésbé fontos: mindez az egye- temes zsidóság, az egész diaszpóra kontextusában értelmeződik. Ez egyértelműen elmozdu- lás a hatvan évvel korábbi helyzettől, itt, kimondatlanul is, egy új perspektíva villan föl.

A mérleg serpenyőjébe kerül Lőw Lipót tudományos teljesítménye is, de az emlékbeszéd inkább csak deklarálja ezt, s csak terjedelmével minősíti az életművet. (A kisebb tanulmá- nyok öt kötetének 2257 lapja persze önmagában is imponáló hivatkozási alap.) Maga a tu- dományos produkció azonban fontos, ám ekkor *közvetlenül* nem aktuális örökség volt – a fiút ekkor érezhetően más probléma foglalkoztatta.

Az emlékbeszéd mélységi dimenzióját nem a Lőw Lipót-portré adja (a *Jahrzeit* csak apro- pó), hanem, sajátos mód, a szimbolikus szerepű fűz botanika- és kultúrtörténeti bemutatása. Pedig ennek lehetőségét csupán az kínálja föl, hogy Lőw Lipót sírja körül is ott volt a szomorú- fűz, s a fűz a zsidó hagyománynak fontos növénye. Tartósan, s a külvilág számára is érzékelhe- tően, összekapcsolódott a zsidók történetével. (Jellemző e tekintetben, hogy Linné rendszeré- ben a fűz latin neve: *Salix babylonica* – ami közvetlen utalás a zsidók babilóniai fogságára.)

3.

Magát az emlékbeszédet, szokása szerint, Lőw Immanuel a hitélet egyik rítusából, ez esetben az ún. „sátoros ünnep” botanikájából indította: „A sátorosünnepi bokrétnak négy növényfaja kö- zött csak egy van nálunk vadon termő: a vízmenti fűz. A négy jelképes növény között egyedül ő

a bennszülött és ember gondja nélkül önként sarjadó, önként tenyésző. Tiszánk bal partján sűrű füzesbozót terjeszkedik! Néhány gallya simul az ünnepi csokor délszaki pálmaága, kertésznevelte myrtusa mellé” (Löw 1935/2018: 136). Ez az indítás látszólag egyszerű botanika. Valójában jóval több annál, két vonatkozása miatt is. (1) A vízmenti fűz „jelképes növény” zsidó szempontból, s (2) „Tiszánk bal partján sűrű füzesbozót terjeszkedik.” S e második vonatkozásban nemcsak az az érdekes, hogy a fűz a Tisza mellett is megtelepedhet, hanem az is, ez a Tisza a „mi” Tiszánk, azaz a zsidóké is. A jelképes növények egyike tehát a szegedi zsidók természet adta hazai növénye. (Ennek a distinkciónak a jelentősége a későbbiekben világosodik meg.)

Löw ekkor, 1935-ben már túl volt fő művének, a zsidó flórát bemutató monográfiájának (*Die Flora der Juden*) zárókötetén is. Az összegyűjtött nagy botanika- és kultúratörténeti anyag birtokában érthető, hogy a vízmenti fűz magyarázatát sem mellőzi. Elmondja, hogy az „írás két növény neve az *áróvó és óróv*” közül az egyik a fűz, a másik a fűzjegenye (másik néven *gharab*). Eddig, látszólag, csak pedáns filológia, amit ad. A korrekció azonban, amit e ponton elvégez, már jóval túlmutat az „egyszerű” filológián: „nem a fűzről szól a zsoltár éneke, hanem a fűzjegenyről. Róla énekelnek a Babylonba hurcolt hadifoglyok” (Löw 1935/2018: 136). Ha itt megállt volna a demonstrációban, eleget tett volna a korrekcióból fakadó tudományos pontosságnak: ezzel már tisztázta, hogy a zsoltár fűz szava valójában milyen növényt fed. De, aligha véletlenül, tovább ment, s lefordította, pontosabban újra fordította az egész 137. zsoltárt. Egyetlen azonosítás/pontosítás ezt nem indokolta. A zsoltár lefordítása persze a Löwben mindig is meglévő művészi becsvágy, szépségigény dokumentuma. Ám annak, hogy éppen „a zsoltárkönyv 137. énekét” fordította újra, oka volt: nemcsak szépnek és fontosnak, de *aktuálisnak* is érezte – másképpen sok teendője közt aligha bíbelődött volna egy többször lefordított mű újabb magyaráztásával.

S az sem véletlen, hogy az emlékbeszéd magában foglalja a versbetétet is. Érdekes nekünk is idéznünk a zsoltár teljes szövegét:

Babel folyóinál hogy ott ülénk
Siránkozánk, reád ha gondolánk, Sión!
A jegenyefűzekre csüggesztők a lantokat,
Hogy ott kívántak elrablóink énekszót
És vigasságot tőlünk zaklatóink:
Daloljatok nekünk Siónnak énekéből!
Az Úrnak énekét hogyan daloljuk
Külörszág messze-távol tájain?
Ha elfeledlek, oh Jerusolájim,
Menüljön jobb karom ki vállamból!
Tapadjon nyelvem ínyemhez,
Ha rád nem emlékezne szúm,
Ha nem lennél Jerusolájim
Tetője mindörökre örvendtemnek!

A zsoltárkönyvnek ez a – Löw szavával élve – „örökszép” éneke nemcsak szép, de identitás-dokumentumként is fontos szöveg. A zsidók babilóniai fogságának dokumentuma; ahogy Löw írta: a „fogság számkivetett, magába szállott, magáttépő nemzedéke” reagál itt helyzetére. Megtagadja a „zaklatók” kívánságának teljesítését, s kinyilvánítja hűségét Jeruzsálemhez.

Mindkét gesztus fontos. S 1935-ben már újra különösen aktuális is. Löw fordításában van néhány nyelvi archaizmus, amely ma már magyarázatot igényel (szűm = szívem, menüljön = szakadjon), de szemantikailag nem ezek az igazán fontosak. A zsidó hagyományban kevésbé járatosak számára a *Jerúsolájim* név a legtalányosabb. Helyette a fordításokban a Jeruzsálem név szokott szerepelni, amelyet mindenki ért is. Mi indokolta tehát Löw szótválasztását? A két név lényegében csakugyan azonos valamire, Jeruzsálem városára utal, de a Löw fordításában szereplő *Jerúsolájim* alak jelentése differenciáltabb: nemcsak magát a földrajzi térben elhelyezkedő „fizikai”, épített várost jelöli, de annak égi, ideális eszményét is. Ha bármi okból, a geográfiaileg leírható város nem érhető el, vagy nem töltené be hivatását, még mindig megvan az eszményi, égi város, amely a maga teljességében és tökéletességben képviseli az eszmét. Azt az eszmét, amelyhez a hitét tartó zsidónak hűnek kell maradnia. S amely iránti hűséget a zsoldár eskümotívuma hangsúlyosan képviseli is.

Löw Immánuel 1882-ben, fiatalon már idézte és értelmezte a 137. zsoldárt. De akkor – Arany Jánost búcsúztatva – így: „S midőn reánk borult a kor, ahol a zsoldár szavaival *Bábel vizein ülénk és síránk is, hogy Sionra gondolánk: fűzeire felakasztók hárfáinkat* elnémult a nemzet, iszonyú csend hallgata szerte ... akkor ő [Arany János] üterét tapintá a körötte lomhán tespedő időnek s gúnynyal s tréfának örve alatt kelté, minek kialvása halálunk leendett, kelté a hazafias önértzet csüggedetlenségét, melyet ama másik nagyunk bölcs, biztató szóval éleszté, táplálá” (Löw 1882/2018: 188). Ebben a verzióban nemcsak arra érdemes felfigyelnünk, hogy a zsoldár idézett részlete egy konvencionálisabb fordításból való, s egyebek közt a fűzt és a fűzjegenyét sem különböztette még meg, de arra is, hogy itt a *zsidó* zsoldár a *magyar* sors metaforikus kifejezője, illusztrációja és a magyarok és a magyarrá lett zsidók azonosulása teljes. Itt érdemes azt is megjegyezni: Aranyt a fiatal Löw a zsidó hagyomány kontextusában – Jób könyve, zsoldárok stb. – értelmezte, ugyanakkor Arany megidézésével Arany műltszemlélete, világlátása, szavai a zsidó akkulturáció része lett. Azaz a két horizont összeolvadása felé tett határozott lépést. Az 1882-i értelmezés így a magyarosodás paradigmatisztikus dokumentuma. Az 1935-i fordítás azonban már nem ezt az aggálytalan azonosulást tükrözi, sőt inkább a helyzetből fakadó disszonanciákra utal. A fogság, a hallgatás fölemlégetése, az égi Jeruzsálemhez való hűség ismételt kinyilvánítása inkább a feszültség meglétére vall.

Az, hogy Löw Immánuel 1935-ben lefordította a 137. zsoldárt, s azt értelmezése középontjába helyezte, egyértelműen a magyar zsidó identitás újrapozicionálása felé mutat. A disszonancia- és idegenségérzés felerősödésére vagy legalább jelenlétére. Nem ezt hangsúlyozza, de jelzi.

4.

Löw Immánuel a szó szokványos értelmében nem „politizált”, rabbi volt, nem politikus. Ahogy 1920-ban önéletrajzában írta: „Távol állottam politikától, pártoktól, még kaszinókba sem léptem be. Nem valamely politikai párthoz csatlakoztam, hanem hazámhoz ragaszkodtam” (idézi Hídvégi 2018: 39). De a nagy történeti trendeket érzékelte, szemét nem csukta be előttük. S 1935-re már nagy változások történtek az országban, amelyeket nem lehetett neki sem figyelmen kívül hagynia. E változásokat, töréseket, ha többnyire csak utalásszerűen is, föl is emlegette. Már 1921-ben kimondta: „Sivatag pusztává lett véres háború és vérengző béke rombolásai közt Magyarország” (Löw 1921/2018: 200). 1929-ben, a szegedi nagy árvízről szólva, a nagy háború következményeit is szóba hozta. Utalt például „egész világunk összeomlás”-ára

„a háború nyomán” (Löw 2018:143), a „kisebbik, szebbik bérces hazának elvesztésére” (uo. 143). Goldziher Ignác halálakor mondott beszéde mutatja, hogy az 1919 utáni politikai viszonyokat már sötéten látta. Goldziher jellemzésére mondta, de – értelemszerűen – saját tapasztalata is kifejeződött benne: „Még jobban elriasztották a politikától az utolsó évek. Undorodva vonult vissza elszigeteltségébe, a hazugság fojtó mocsárvilágától, a durva állatóság zendülésétől, a közélet szennyözönétől. Undorodva vonult vissza a gyűlölet véres fokozója, a dühöngő tömegrészegség és a csábeshímek gőzkörében megkerült egyének vállalkozásai elől” (Löw 1921/2018: 200). S beszédes, hogy a ’20-as években vannak írásai, amelyeket nem a zsinagógái év, nem is a „polgári” időszámítás szerint keltezett, hanem így: a numerus clausus ikszedik évében – azaz ez a sokak által már első zsidótörvénynek tekintett jogfosztó rendelkezés külön időszámítás alapja lett nála. Mint felsőházi tag pedig már első beszédében (1927) is a numerus clausus ellen szólalt föl. Majd 1938-ban, már erősen romló, élesedő helyzetben, tömör pontossággal mondta ki: „Jogfosztó, kenyérmegvonó, fájdalmas megszégyenülés ért bennünket” (Löw 2018: 160). Ugyanekkor „kórban fogant törvények”-ről és a „gyűlölség tengeré”-ről is szólt (uo. 160). 1941-ben pedig egyik levelében már azt írta: „Belőlem rombadült eszmények keserűsége szól. Fáj, hogy ezt megértem” (idézi Hídvégi 2018:51). A helyzet tehát folyamatosan egyre rosszabb lett, és Löw nem dugta fejét, struccként, homokba.

Mindez értelemszerűen nem maradt következmények nélkül. A közösség magatartása, akár akarta, akár nem, szükségképpen módosult. S ebből a szempontból megvilágosító erejű az a „botanikai” példázat, amelyet felsőházi mandátumának átvételekor, 1927-ben mondott el: „Sokan nem tudják, miért hajlik a növény a világosság felé, vagy ha tudják, nem jól tudják. Nem azért hajlik, mert szereti a világosságot, hanem azért, mert a növény árnyékban levő sejtjei visszafejlődnek, s ez okozza az elhajlást. A virág tehát nem a világosság felé hajlik, hanem elhajlik a sötétségtől” (Ujság 1927. jan. 14. 2., Egyenlőség, 1927. jan. 22. 2.). Ennél szemléletesebben aligha lehetett volna megjeleníteni azt, ami a zsidó attitűd szükségképpeni módosulását kiváltotta.

De 1935-ben, elvei szerint, Löw igyekezett ezt az átalakulást harmonikus formában kifejezni: „ha sértő hangzat feloldódik s a hangok zúrja összhanggá kulcsolódik, egyező békesség, ellentétfeloldó szeretet” fakad (Löw 1935/2018: 151). Ám e harmóniában, melyet a megformálás módja hoz létre, természetesen a realitás nem tűnhet el, jelen kell maradnia. Másképpen a harmónia csak álharmónia. S az igazság, a nagy történeti feszültség, ily módon a Jahrzeit-beszédben is megmutatkozik.

Az emlékbeszéd első, nagyobbik – hagyományleíró és -magyarázó – része így első olvasatban „csak” a fűz botanikai és -kultúrtörténeti leírása. Egy poetikus betéttel, a zsoltárok 137. énekének fogságot és fájdalmat tükröző fordításával. De ez a betét a zsidóság történetében az új, pontosabban megújuló disszonancia „rejlő” kifejeződése. A fogságra és hűsége való emlékeztetés. S így a zsoltárban felbukkanó fűz szimbolikus szerepet kap. S beszédes mozzanat, hogy az emlékbeszédben a szomorúfűz magyarországi karrierje is megjelenik: „Hazánk nyelvemlékei 684 év előtt említik először a szomorúfűzet. A Szentföldön ő is kiszabadult a kertész keze alól, visszatért a szabad ég alá és a kerti dísznövényből önként termő fájja vedlett vissza. Hazánkban is elterjedt, de nálunk igényli a gondozó kezét. Szép kerti példányai tiszántúli népkertünkben rajtuk fátyol szerű, finom, himbálódzó palást, hullámos, dús, zöld függönyök” (Löw 1935/2018: 137).

Árulkodó nyelvi fordulat, hogy a Szentföld szerepe egy rövid bekezdésen belül kétszer is a „szabadság”, a megszabadulás fejleményével kapcsolódik össze – ott a leander, a zsidó

szempontból másik fontos növény is a „kertész vödréből a szabad földbe menekült és buján termi sátorozó bugában álló virágait” (uo.). Az ebben a nyelvi fordulatban is kifejeződő vonzás tagadhatatlan, s persze természetes is. De éppen ezért van szimbolikus jelentősége annak is, hogy már az emlékbeszéd nyitó soraiban is fölbukkan a szegedi füzes képe: „A négy jelképes növény között egyedül itt bennszülött és ember gondja nélkül önként sarjadó, önként tenyésző, Tiszánk bal partján sűrű füzes bozót terjeszkedik!” (Löw 1935/2018: 136.) A feszült-ség tehát nem semmisül meg, nem foszlik szét, de az érzelmi stabilitás nem fordul visszájára.

5.

Löw Immánuel szótárában a „hazánk” mindig Magyarországot jelenti, az „anyanyelvünk” a magyar nyelvet. Számára a *héber* nyelv az „ősnelv” volt (amelyen a zsidó hagyomány alapszövegei megszülettek) – Jeruzsálem, a hit pedig a világosság forrása. Ez, amennyire ma írásos életműve áttekinthető, mindig, haláláig így maradt. A „magyar zsidóság” – ez a jelzős szerkezet a *Jahrzeit*-beszédben is így fordul elő – kettős szerkezetű meghatározás. De ez a kettősség nem semmisíti meg nála a diaszpóra-zsidóság összetartozásának tudatát. Nevezetesen „adar hetedikéi” beszédei, melyek évenként számbavették a diaszpóra veszteségeit, elparentálták a halottakat, ezt az egységet, az összetartozásnak az elevenességét tudatosították és tartották éberen. Ennyiben a zsidóság Löw felfogásában több mint rítuskövető felekezet. A hagyomány, bár folyamatosan értelmezésre szorul, az értelmezés kegyelméből él, összetartja a zsidók közösségeit. De a diaszpóra a természetes létmódjuk, s ezt Jerúsolájim, a fizikai és az égi, eszményi város tartja meg.

Ezen az alapvető beállítódáson belül azonban voltak hangsúly-elmozdulások, főleg 1919 után, de már előbb is. Már 1903-ban, az új zsinagóga fölavatásakor, tehát a személyes életrajz egyik csúcspontján így írta le a hazát, a hazához való viszonyt: „Versengés nélkül, de nemes versenyre kelve akarjuk megmutatni, hogy nem vagyunk hazátlan lelkek, hogy nekünk ez a föld, még ha nem ápol is, csak eltakar, még akkor is hazánk, a *kóbor lábat, a kóssa kedvet megkötő hazánk*” (Löw 1903/2018: 150). Ez, valljuk meg, már nem az ifjú rabbi aggálytalanul optimista megszólalása, de egészében véve szilárd, meggyőződésen alapuló beállítódása egy „magyar zsidónak”. 1919 után azonban ez a beállítódás – s nemcsak a hazaárulási vád, a vizsgálati fogság nyomán! – feszültségekkel telítődött, bár alapjait tekintve nem számolódott föl, nem érvénytelenítődött. S e folyamatban a *Jahrzeit*-beszéd már fontos jelzés. Az elkapott fordulattal élve, nem véletlen, hogy ekkor apja és elődje halálának 60. évfordulóján, egy szomorú jelképiséggel bíró növény, a szomorúfűz köré építette föl mondanivalóját. A fűz, túl azon, hogy a zsolnárkönyv 137. éneke révén a babiloni fogságra, tehát a zsidóság történetének egyik alapvető jelentőségű megpróbáltatására emlékeztet, s így szimbolikus szerepű és erejű utalás, mint növény is, jellege szerint a szomorúságot, sőt a gyászt idézi föl – neve is ezért „szomorúfűz”. S konnotációja, a szomorúság nemcsak a hatvan éve halott apa évfordulójához illik, de az „újabb”, negatív fejlemények indirekt kifejezésére is alkalmas. Méghozzá erőltettség nélkül, természetes módon. Löw, apja személyének és szerepének tömör jellemzése előtt, a fűztörténeti részt bevezető mondataiban, a fűznek ezt a sajátos – egyszerre konkrét és szimbolikus – szerepét vázolja föl. S nemcsak a „nagy császár”, Napóleon sírján „gyászoló” fűzt említ meg, de a szegedi füzek – Löw Lipót sírjához is elvezető – leírása is megjelenik a szövegben. „Sírkertünkben [ti. a szegedi zsidó temetőben, amelynek arculatát, karakterét nem kis részben éppen Löw Immánuel alakította ki] az ültetők búsfüzek lecsüng-

ve lengő lombozata, a temetői hangulatnak *keltője* is, *jelképezője* is. A [...] mély forrás öreg fákra meddő vidékünk legszebb fái közé nevelte őket. Szomorúfűzfáink sírdomb oldalakon hajló vízérre halkan hajlanak. // Közelükben nyugszik édes Atyám” (Löw 1935/2018: 137). Poetikus sorok ezek, ismétlődő finom alliterációkkal, megvalósul bennük az az elve Löwnek, hogy az „igazság” költői formában mutatkozik meg.

A Jahrzeit-beszéd így roppant összetett és informatív szöveg; benne van a fűz botanika- és kultúrtörténete, ugyanakkor benne van egy fontos zsoltárvers új, s az addigiaknál pontosabb, a formahűségnek jobban megfelelő fordítása, benne van egy nagy rabbinak a rövid, tömör, de plasztikus jellemzése, Szegednek a zsidó diaszpórában való szerepének fölillantása, és – nem utolsósorban – a magyar zsidó közérzet elkomorulásának szimbolikus, költői kifejezése. A veszélyjelzés. Azaz egy nagy rabbi beállítódásának szükségképpen újraértelmezési kísérlete. Önmagát folytatva korrigáló újrapozicionálása – szép, poetikus formában, de már érzékelhető hangsúlymódosulással. Igyekezve megtartani az egyensúlyt, de le nem tagadva a helyzet disszonanciáit.

IRODALOM

- Glässer Norbert 2014: Az integráció politikai liturgiái. Szimbolikus politika és hazafiság Löw Immánuel beszédeiben. = Zsidók Szeged társadalmában. Szerk. Tóth István. Szeged: Múzeumi Tudományért Alapítvány, 92–111.
- Hidvégi Máté 2018: Löw Immánuel élete. = Löw 2018: 9–112. Képmell. uo. I–XVI.
- Hidvégi Máté – Ungvári Tamás szerk. 2019: Löw Immánuel munkásságának bibliográfiája. = Löw 2019: 239–270.
- Löw Immánuel 1939: Kétszáz beszéd 1–2. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség.
- Löw Immánuel 2018: Löw Immánuel válogatott művei I. Virág és vallás. Szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás. Budapest: Scolar.
- Löw Immánuel 1882/2018: Arany János. = Löw 2018: 184–193.
- Löw Immánuel 1903/2018: Beszéd a szegedi Új zsinagóga felavatásakor. = Löw 2018: 146–152.
- Löw Immánuel 1935/2018: A hatvanadik Jahrzeit. = Löw 2018: 136–138.
- Löw Immánuel 2019: Löw Immánuel válogatott művei II. Fényszóró drágakövek. Szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás. Budapest: Scolar.
- Móra Ferenc 1925: Pálmák és pályák. Világ, 1925. máj. 3. 1–2.
- Oláh János 2014: Löw Lipót szerepe a zsidóság emancipálódásában és egy modern rabbiképző létesítésében Magyarországon. = Hagyományláncolat és modernitás. Szerk. Glässer Norbert, Zima András. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

GYÖRGY PÉTER

Fragmentumok, esettanulmányok, a nagy elbeszélés hiánya, kérdése*

In memoriam László Rajk: 1949–2019

„Eltűnnek majd, el fognak tűnni végképp
az alkotmányjogi vagy hadtörténeti
fogalmakról elnevezett mozik
és cigaretták. El a vízművek, az ÉPGÉP,
a takarékos életvitel előnyeit
reklámozó gyufásdobozok.”

Rakovszky Zsuzsa: *Decline and Fall*
(Holmi 1. évfolyam 1. szám, 1989. október;
Fehér-fekete, Jelenkor, Pécs, 1991)

„A berlini fal nem létezett, és sosem dőlt le.”
Sonnevend Júlia: *Határok nélkül – A berlini fal
ledöntésének története a globális médiában.*
(Corvina, Budapest, 2018)

1. A nagy narratíva – a lehetetlen rekonstrukció

Harminc év után szinte teljes konszenzus van a *Nulladik óra* kijelölésének elkerülhetetlenségében, függetlenül attól, hogy az – ki ne tudná – nyilvánvalóan utólagos konstrukció. Jó néhány, azt megelőző, fontos nyilvános esemény, különböző tüntetés után Nagy Imre és társainak újratemetése lett – egy másik adódó kifejezést is említve – a D Day. 1989. június 16-a, a Hősök terén, s azt követően az Új Köztemető várostól távoli 301-es parcellájában zajlott le. Utóbb, az egész napot, illetve a médiateret betöltő szimbolikus aktust követően még hosszú hónapok teltek el az egypártrendszerben, s az MSZMP politikai szerepe ugyan már számos kérdést vetett fel, de a párt 1989 októberéig még létezett. Az új társadalmi rendszer alkotmányos intézményei fokozatosan, csak 1990. május 23-án, a szabad választásokat követően, az Antall-kormány megalakulása, majd augusztus 3-án Göncz Árpád köztársasági elnökké választásával, s azt követően jöhettek létre. Azaz még több, mint egy év telt el, amelyet tekintetünk átmeneti periódusnak, s amelynek története önmagában is több mint figyelemre méltó. Ami a rendszerváltás közjogi, intézményes átalakulásának lezárulását illeti, azt 2020. augusztus 3-án lehetne vagy kellene megünnepelni, de attól tartok, senki sem fogja ezt tenni.

* Az előadás a 2019 novemberében Szegeden megrendezett *1989 és a rendszerváltás: a társadalmi cselekvés lehetőségei* című interdiszciplináris konferenciának az Artpool Művészetkutató Központ által szervezett, *Lehetetlen realizmus – művészeti utópiák ütközése a valósággal a rendszerváltás előtt és után* című szekciójában hangzott el.

Mindaz, amit ma rendszerváltásnak hívunk, számos olyan, megtörténtük után semmibe vett vagy utóbb kanonizált eseményből állt, amelyet hosszú éveken át rendezett össze részben az emlékezet, részben a történettudományos logika kényszere egyetlen történetté, hosszú tammá, kauzális láncná. Tehát az 1989-ben, az Ellenzéki Kerekasztal márciusi megalakulásától a harmadik köztársaság október 23-án történt bejelentéséig megtörténtektől: Nagy Imre és társainak újratemetése részben a Hősök terének szimbolikus térré való sikeres átépítése, részben az ott elhangzottak élő egyenes adásban történt közvetítése miatt vált végül a visszafordíthatatlan fordulópont ma is érvényes metaforájává.

Holott az igazi kérdés az, hogy mi történt másnap, mikor és egyszerre ért-e véget az a mindennapi élet, amelynek keretei jóval lassabban és bonyolultabban kerültek felszámolásra, illetve tűntek el maguktól, mintsem azt a kronológia, a nagy elbeszélés érzékelhetővé tenné. Azaz nem tudjuk, hogy a rendszerváltás mikor kezdődött el, és azt sem, hogy mikor fejeződött be, hiszen számos kezdete és ugyanúgy számos vége van, sok helyen, eltérő módokon. A kontinuitás/diszkontinuitás nem egyetlen séma szerint működött, hanem számos helyi világban, élet-történetek közti szerződésekben, egymástól gyakran részben-egészében függetlenül.

2. Az észrevétlen párhuzamos események: egy példa

Az utólagosan összerakódó s mindent átíró nagy történet értelemszerűen elfedi, láthatatlaná teszi mindazt, ami akkor még érvényes, valóságos volt, tehát az új társadalom eltérő mértékben, más-más tempóban és módon hódította meg, vette birtokba a különböző társadalmi tereket, az eltérő léptékeknek megfelelően a párhuzamosan működő helyi kultúrák még ép vagy összeomló világait. A Múcsarnokban például 1989. június 14-én mutatták be a *Művészet helyett művészet: hét képzőművész Moszkvából* című, július 16-ig nyitva tartó kiállítást, melynek plakátján egy lefűrészelt végű lövedék látható, amelyen cirill betűkkel a *BOT*, 'íme' szöveg volt olvasható, amúgy a latin betűkkel a *bot*. Következésképp nem magától értetődő, hogy úgy kövessük-e az utólagosan összerakódó kronológiát, mintha azt valóságnak tekintenénk, tehát az 1989 körüli időkben történeteket annak megfelelően illeszteni be egy ok-okozati láncba, amely aztán, akár tetszik, akár nem: visszamenőleg – már akkor is létezett.

Mert nem erről volt szó. Az utólagosan megteremtett kronológia, illetve retroaktívan működésbe léptetett ok-okozati összefüggésrendszer számos tévedéshez, kisebb-nagyobb interpretációs válsághoz vezethet, de a legfontosabb és kritikára érdemes következménye mindennek, az a kulturális terekről, az eltérő léptékű világokról, a párhuzamos valóságok mintázatáról, azok állandóan átalakuló hálózatairól való tudomást sem vétel.

3. Progresszív provincializmus

Szegeden vagyunk. Ebben a városban minden, a helyi képzőművészetben ismerős vagy pusztán lokálpatrióta lakos magától értetődően ismeri Vinkler László nevét. Az 1912-ben született, 1980-ban elhunyt művész, mint az 1982-ben megrendezett, végül a városi Móra Ferenc Múzeum mellett a budapesti Nemzeti Galériában is bemutatott emlékkiállításának katalógusában Németh Lajos írta róla: „Szegedről az egész világot tekintette át – és nemcsak a saját korát, hanem az egész emberiségét.” Mindenesetre az első egyéni bemutatkozására Budapesten 1959-ben, az Ernst Múzeumban került sor, s halála után két évvel a másodikra. Mindössze az a kérdés, hogy amikor itt, Szegeden beszélünk a képzőművészet átalakulásának helyi fejezeteiről, miért is elkerülhetetlen, hogy megemlítsük például a székesfehérvári Szent Ist-

ván Király Múzeum Kovalovszky Márta és Kovács Péter munkássága alatti korszakát, tehát az általuk a hetvenes évektől bemutatott, s a kánonban helyet kapott Schaár Erzsébettől, Vajda Júlián, Ujházi Péteren, Hübner Arankán, Haraszty Istvánon, Hencze Tamáson, Veszelszky Bélán, Péreli Zsuzsán, Keserü Ilonán, Szilvitzky Margiton át Deim Pálig, Gedő Ilkáig, Szenes Zsuzsáig tartó művészek sorát. Vajon nem lenne-e érdemes egy hasonló listát felidézni, még pontosabban, létrehozni a szegedi Móra Ferenc Múzeum azonos évtizedeiből, pusztán azért, hogy mégis szert tegyünk valamennyi szerény tudásra, amikor ebben a városban hangzanak el a mondataink, 2019 novemberében. *Azaz attól tartok, a rendszerváltás művészettörténeti kronológiája és topográfiája köszönő- vagy épp beszélőviszonyban sincsenek egymással.* A lokális kontextusokban, az úgynevezett kisvilágokban (ugyan hol van azok határa) történetek csak akkor játszottak szerepet a nagy elbeszélésekben, ha azok igen erősen, olykor direkt módon kötődtek a Budapesten történetekhez, mint azt Székesfehérvár, Szentendre, Pécs, Hatvan, végül Szombathely s késéssel Dunaújváros múzeumai, kiállítási intézményeinek példája mutatta volt. Azaz nem sokat beszélünk, írunk, horribile dictu gondolkoztunk azon, hogy mit jelentett s jelent az a közhely, hogy minden kulturális tér eltérő, egymásról gyakran alig követhető módon tudó, egymásra ható, és részben független hálózatokból áll, azaz: a különböző távolságokra lévő végpontok sokféle módon történő összeköthetőségéből. S az eltérő hálózatok más-más kulturális mintázatot rajzolnak ki.

Mintha nem is látnánk túl a művészettörténet nagypolitika által legitimált határain. Ugyan *elvben* tudjuk, hogy mit jelent a kulturális antropológia és mit a mikrohistória, de közben mégsem vesszük figyelembe a kulturális és művészeti földrajz leckéit, a mikrorégiók határait, mintha még mindig nem mutatnánk kellő érdeklődést a lokális szcénák művészei, illetve kulturális közegei, kontextusai iránt: a hálózati kultúra kizárólag akkor és csak akkor tűnik fel a rendszerváltás történetében, ha az importtermékek, a nagy eszmék, divatok, korszerű áramlatok jelennek meg abban, azaz ‘a jól informáltság’ történeteit mondjuk el újra és újra. Miközben itt van a szemünk láttára mindaz, amit *progresszív provinciális művészetnek* nevezhetünk, amelynek a jelentőségét nehéz túlbecsülnünk. ‘Mindössze’ az a kérdés, hogy a művészettörténeti, elméleti transzferek kategóriáinak megfelelően vagy a kulturális regionalizmusok tapasztalatai mentén rajzoljuk-e meg a térképeinket. Csupán egy, az eltérő léptékű összefüggések sorát kínáló példát említenék meg. Közel ide, Hódmezővásárhelyt él a Tanárképző Főiskola volt professzora, igazgatóhelyettese, Hézső Ferenc. Ugyan nem magától értetődő-e, hogy ha róla beszélünk, akkor egyben a tanítványairól is szót ejtünk. Vagy semmibe vesszük munkásságát, s továbbra is átnézünk azon a világon, amely igencsak létezik, ha tudni akarnánk róla. Így a Vásárhelyi Őszi Tárlatokon, melyeket igazán érdemes megtekinteniük mindazoknak, akiket érdekel a kortárs művészet regionális – provinciális – esztétikai valósága. A nem ideológiai/politikai és divatkövetést jelentő doktrínák mentén megjelenő festészeti különbségek kérdéséről beszélünk.

3. Adalékok a magyarázatokhoz

Hajdu István az Új Művészet 1990. évi 1. számában közölte utóbb forrásértékűvé vált *Szemérmetlen magyarázatpróba* című tanulmányát, amelyben a szocializmus évtizedeinek áttekintésekor, már írása elején megemlítette a regionális vásárhelyi iskolát, a hatvanas évek elejének függetlenséget ígérő és teremtő műhelyét. Innen lépett tovább Csernus, Szabó Ákos, Lakner szürnaturalizmusa, a Zuglói Kör francia, német hatástörténeti összefüggései, majd a neoavant-

gárd közösségek munkái, közös fellépései felé. Az írás kritikai visszhangja elég éles volt. Keserü Katalin szerint az semmiféle új információt nem tartalmazott, míg Szegő György, Beke László a maguk modorában, érvrendszerében fontosnak tartották azt. Hajdu amúgy félreérthetetlenül a neoavangárd világában volt otthon, de túl azon ott volt még a tájékozottság kérdése is, s ezt a két szemléletet nem bölcs, ha összekeverjük. Pontosan látta, hogy míg a művészek értelemszerűen megengedhették maguknak, hogy a szubkultúrájuk határait nagyon komolyan vegyék, addig a kritikusok azok átjárására, ha tetszik, azokon való áttekintésre hivatottak.

4. Tehát Európa?

Ugyanakkor, az 1990-es évvel az első nyilvánosságban is feltűntek az addig csak a szamizdatban létező, tehát a nagy társadalomban evidenciaként ki nem mondható, azaz még nem emancipált kulturális közösségek, amelyek az otthonosság ígérétét hordozták olyan távolságokban, magasságokban, amelyekről addig nem eshetett szó. Az első alkalommal 1989. október 13-án megjelent Magyar Napló – első oldalán az *Írók lapjaként* határozta meg önmagát – a finom kulturális különbségek létének tudomásulvételét, s egyben az azoktól való gyvonalú eltekintést demonstrálta, s ez önmagában is több mint figyelemre méltó volt. A lap – ugyancsak az első oldalon – hirdette állandó munkatársait (Csalog Zsolt, Ilia Mihály, Konrád György, Mészöly Miklós, Nádas Péter, Szócs Géza), akik létükben és munkásságukban egyaránt az államszocializmustól való távolságtartást érzékeltették, ugyanakkor együttes jelenlétük nem kívánatos örökségként tekintett vissza a népi/urbánus ellentétre. Ráadásul a ritka sűrű első oldalon nagy betűkkel, kérdőmódban állt a hirtelen, nem várt módon közelivé vált remény kérdése: *Tehát Európa?* Az illusztráció egy pompeji falfestmény: *Európa elrablását* ábrázolta. S nyilván számos véletlen egybeesése, egy aktuális kiállításkritika eredményeként az első számban szerepelt egy írás Major Jánosról. Majd harminc évvel és pár héttel később talán okkal tekinthetünk a kölcsönös reményeken alapuló tágas tér pillanatnyi magátólértetődőségére. Major munkásságának értelmezésében a zsidóság épp annyi szerepet játszott, amennyit a képei megengedtek és megköveteltek, ugyanis témájuk összefüggött vele. Hosszú évtizedekkel később Major – egy róla szóló könyv tehetséges fiatal írója szerint – zsidó művészként szerepel, ami abszurdum. Amint Kertész Imre is különbséget tett a között, hogy ugyan valóban gyakran a zsidókról ír, de attól ő maga, ugyan miért is lenne az, túl származásának nürnbergi törvények szerinti jelentésén. Amúgy a Magyar Napló 1989 és 1994 között volt a *tágasság iskolájának* lapja, de ez sem volt kevés.

6. Szemtanúk

1991 szeptemberében, mindössze hatvanegy évesen elhunyt Németh Lajos, a korszak kulcsfontosságú művészettörténésze. Halála után pár hónappal, 1992 januárjában az Új Művészetben jelent meg a Képzőművészeti Szövetség átszervezésére tett javaslata, melyet a Művelődési Minisztérium Tanácsadó Testülete előtt mondott el az előző év júliusában. Németh álláspontjának lényege az állami cenzúra esztétikai/politikai legitimációt monopolizáló intézményrendszerének megszüntetése, szabad tagszövetségeket koordináló metapolitikai struktúrává való átalakítása volt, amely a szabadpiaci társadalom körülményei között segítette volna a képzőművészek érdekvédelmét, anélkül, hogy jogot formált volna az esztétikai, stíluskülönbségek osztályozására. Németh okos és bölcs szövege harminc évvel később is teljes mértékben aktuális. Tehát a számos funkcióval bíró, azokat feladatnak és nem hatalmi lehe-

tőségeknek tekintő Németh azon kivételes kevesek közé tartozott, akik pontosan látták, hogy a liberális kapitalizmus viszonyai egyszerre vetnek véget az állami esztétika monopóliumát fenntartó intézményeknek, illetve a szubkultúrák azok általi elnyomásának, azaz a politikai marginalitásban élők esztétikai heroizmusának, amelynél részben nyomasztóbb, részben abszurdul kényelmesebb, ugyanis vitathatatlan morális fölényt garantáló helyzetet nehéz elképzelni. A Szövetség autonóm tagszövetségekké való átalakításának programja megfelelt a Kállai Ernő Kör programjának is. (Lám, egy jó példa az autonóm tagszövetségekre.) 1991 októberében Zsenyén tartott konferenciájukról a fájdalmasan fiatalon meghalt Chikán Bálint számolt be az Új Művészet hasábjain: *A provincia megszűnik, a régió marad* című írásában. Ezen a talán ha húsz ember jelenlétében megrendezett találkozón szinte teljes egyetértés volt abban, hogy a kritikai regionalizmus fogalma, azaz intézményrendszerének kidolgozása elkerülhetetlennek tűnik, s ez egyben a nyugati művészeti világgal való autonóm párbeszéd lehetőségének kidolgozását is ígérte volna. S persze aztán ez sem történt meg.

A kritikai regionalizmus Kenneth Frampton szerint az ellenállás építészét is jelentette. Frampton kérdése összefügg a megoldhatatlannak tűnő, ugyanakkor megoldandó paradoxonnal, tehát a (mindenestül) modern lét és az eredet(i) forrásokhoz való visszatérés problémájával. Más kérdés, hogy Paul Ricoeurtól (nem) függetlenül olykor csak nehezen tudjuk megmondani, hogy mit is jelent mindez. Ugyanakkor eleget tenni az univerzális civilizáció, és a háttérbe, az emlékeztörténetbe szorult civilizáció együttes követelményrendszerének. Vajon ebben az értelmezési keretben a progresszív provincializmus példáiként fér-e meg egymás mellett az 1986-ban Szigetszentmiklóson felépült, s nem sokkal később lebontott *Munka-Tett Kocsmá* radikális avantgárdot és munkáskultúrát egyszerre szolgáló épülete és különösen belső tere, illetve Makovecz Imre organikus, majd 'szekuláris államvallássá' tett építésze, a kulturális terek feletti kötelező dominanciájának ideológiája. S nem ugyanezt a paradoxont kell-e észrevennünk a Vásárhelyi Őszi Tárlat és az F. Kovács Attila által tervezett, ugyanabban a városban álló, 2006-ban átadott épület emlékeztetpolitikai giccsének példáján? Az őszi tárlat az esztétikai függetlenség és hagyomány közti egyensúlyok átalakulására folyamatosan reflektáló intézmény, míg a látványos *Emlékpont* épp olyan teátrális, mint amilyen üres. Makovecz-munkásságát utóbb az önisméltás uralta, tehát az organikus 'népi' vagy épp autentikusnak tekintett építészeti metaforái egyre nyomasztóbbá váltak, míg F. Kovács Attila posztmodern és a dekonstrukciót egyszerre használó művei, az élesen ideológiai-politikai intézmények valóságának építészeti díszletekkel történő elfedésének példáivá lettek, s ez akkor is lehetetlen helyzetet teremt, ha a Sorsok Háza architektúrája látványosan 'ízléses' politikai horrort idéz. *Csak az a baj, hogy a 'Sorsok Háza' fogalma nem más, mint Holokauszt-tagadás.*

Komor kérdés, hogy a politikai-ideológiai díszletté váláson túl, a radikális eklektikának nem kell-e ugyanúgy helyet adnunk a kritikai regionalizmus normarendszerében, mint a lokalitás és modernitás közti egyensúlyt kereső és teremtő Őszi Tárlatnak? Vajon a lokalitással semmiféle párbeszédet nem kereső építészetnek, a még oly provokatív posztmodern giccsnek nincs-e helye a kritikai regionalizmus értelmezési keretei között?

Tényleg nem tudom.

6. Társadalmi tér és az esztétikai szerződések kérdése

A fenti értelmezési keretváltozások, intézményes rendszerekről való tudomásvétele, illetve annak figyelmen kívül hagyása, egyaránt komoly hatással volt az olyan intézményes csoportkiállí-

tások esztétikai érvényességére, mint például a Stúdió rendszeres bemutatkozása. A csoportkiállítások a nyolcvanas években már gyakran kerültek légüres térbe: az értelmezhetetlenség, illetve értelmezésképtelenség, még rosszabb esetben a jelentésvesztés állapotába – lévén a műalkotás-fogalom kereteinek változásáról való tudomást nem vétel igen komoly árat jelentett.

Mindazok, akik elvégezték a Főiskolát, majd előbb az Művészeti Alap, utóbb a Képzőművészeti Szövetség tagjai lettek, kiismerték magukat az alkotóházak, az állami vásárlások, helyi megrendelések és pályázatok, kiállítási lehetőségek korántsem transzparens intézmény- és szokásrendszerei között, s ennek megfelelően végül a kerületi vagy – mint egykor mondták – városi tanácsok által fenntartott műteremlakásokhoz is hozzájuthattak. Számukra a politikai rendszerváltás és művészeti élet kiváltságainak mikéntje között semmiféle szoros összefüggés nem volt. S valóban, nagyon hosszú évekbe telt, amíg a javadalmak, előmeneteli lehetőségek rendszere részben lebomlott, részben pedig átalakult. Mindez nem csak fontos egzisztenciális kérdés volt, ellenben nem kis mértékben megszabta a kortárs művészetként elfogadott munkák esztétikailag lehetséges jelentéstartományait is. S ez már sokkal komorabb és hosszabbtávú kérdés volt, mint a professzionális művész szerephez szükséges intézményekhez való hozzáférés. A képzőművészet gyakorlati infrastruktúrája és a művészetfogalmak közötti alkalmi érdekszövetségek, konfliktusok, összefüggések valóban nem mindig evidensek. S az a politikai felől nézvést semleges, unalmasan emelkedett, de még közérthető művészetfogalom, amely a fenti infrastruktúrára épült, s végül túlélte az államszocializmus kereteit, azaz akaratlanul túlélte önmagát, nem egy szempontból ma is létezik.

Ugyanakkor akik kívül dolgoztak mindezen, tehát az avantgárd szubkultúrákban élőkét utóbb igen könnyű volt amatőrnek, outsidernek tekinteni. Ők hirtelen egyszerre szembesültek a politikai szabadsággal és a piaci viszonyokkal: teljesen felkészületlenül és számos ideológiai képzettel, imaginárius programmal megterhelve. A duális rendszer: az elnyomó állam és a peremeken létező szubkultúrák a piaci viszonyokat nem ismerő, állampárti társadalomban működőképes volt. Ám a bürokratikus redisztribúció eltűnésével, lassú szétesésével, az elnyomott ellenfél morálisan kiváltságos helyzete is eltűnt.

A politikai, ideológiai, bürokratikusán védett, igazolt és persze ellenőrzött terek egykor pontosan illeszkedő rendszere utóbb funkcionális problémákkal küzdött, miközben még hosszú évekig termelte újra a maga esztétikai univerzumát. Az univerzum lassú szétesésének folyamatát, s a tanácstalanság mértékét jól jelzi ma is a Soros Alapítvány Kortárs Művészeti Központ 1993-ban megrendezett több szintéren zajló *Polifónia, a társadalmi kontextus mint médium a kortárs magyar képzőművészetben* című konferenciája, konceptuális köztéri művek elhelyezésének kérdéseivel foglalkozó programja, illetve egy ma is releváns katalógus, amelynek dokumentumértéke vitathatatlan. Ugyanakkor a hierarchikus térrendszer helyett megjelenő új kategória 'a társadalmi tér' sem volt más, mint retorikai alakzat, lévén a Polifónia programjának semmiféle direkt politikai irányzata nem volt.

Ez tényleg olyan ellentmondásos arisztokratizmus volt, amelyet a szubkultúrákból kiszabadult, s magát neoavantgárdnak tekintő, amúgy metapolitikus elit nem volt képes feldolgozni. Mert a médiumként értett társadalmi tér valójában a valóság előli szökés, s a végeredmény egy vonzó kísérlet volt csupán a légüres térben.

S innen már minden másképp volt.

CZEGLÉDI ANDRÁS

Innentől hívjatok Celofchodnak!*

A NAGYON IS LEHETSÉGES KÖVETELÉSE

Kommentár 4Móz 27,1–11-hez. A locus Balázs Gábor fordításában:

1. És odaléptek Celofchod leányai, aki Chéfer fia, Gileád fia, Mochir fia, Menásse fia, Menásse József fia családjából volt, ezek pedig leányainak nevei: Máchlo, Nó, Choglo, Milko és Tirco, 2. és megálltak Mózes előtt és Eleázár, a pap előtt és a fejedelmek meg az egész község előtt, a gyülekezés sátorának bejáratánál, mondván: 3. Atyánk meghalt a pusztában, ő azonban nem volt ama község között, mely összegyűlt az Örökkévaló ellen, Kórách községében, hanem saját vétke által halt meg, fiai pedig nem voltak. 4. Miért vesszen ki atyánk neve családjá köréből, mivel hogy nincs fia? Adj nekünk örökséget atyánk fivérei között. 5. És Mózes odavitte ügyüket az Örökkévaló színe elé. 6. És szólt az Örökkévaló Mózeshez, mondván: 7. Helyesen beszélnek Celofchod leányai; adj is nekik örök birtokot atyjuk fivérei között és származtasd át atyjuk birtokát rájuk. 8. Izrael fiaihoz pedig szólj, mondván: Ha valaki meghal és fia nincs, akkor származtassátok át birtokát leányára. 9. Ha pedig leánya nincs, akkor adjátok birtokát fivéreknek. 10. Ha pedig nincsenek fivérei, akkor adjátok birtokát atyja fivéreinek. 11. Ha pedig atyjának nincsenek fivérei, akkor adjátok birtokát vérrokonának, aki a legközelebbi hozzá családjából és az örökölje azt. És legyen ez Izrael fiai számára a jognak törvénye gyanánt, amint parancsolta az Örökkévaló Mózesnek.

Már Juvenalis is úgy gondolta: nehéz nem szatírárt írni mindarról, ami körülvesz minket. S ki ne ismerné korunk egyik kedvenc szórakozását, a túlzottnak vélelmezett – és olykor tényleg önmaga paródiájába forduló – PC, illetve jogkiterjesztés fölötti szellemeskedést, a Monthy Python zsenialitására támaszkodó, „Mostantól mindannyian hívjatok Lorettának!” mémjét. Stan-Loretta ügyebár a(z akkor még) teljességgel lehetetlent akarja: méh híján, biológiai értelemben vett férfiként (s a biológiai nemváltás esélye nélkül) – gyereket szülni. Hab a tortán, hogy Loretta követelését a legrohejesebb partikularitásba zárkózás és a lehető legkicsinyesebb frakcióharcok keretezik.

Celofchod lányainak története e szatirikus szituáció egyszerre ősi és égetően aktuális fonákjára hívhatja fel a figyelmünket: arra a típusú nagyon is lehetséges jogkiterjesztésre, amely senkinek és semminek a sérelmével nem jár, ráadásul a legjobb, legnemesebb értelemben vett egyetemeshoz kapcsolódik.

* A következő írások az Esterházy Péter emlékének ajánlott 4. Írók – Filozófusok felolvasóesten elhangzott előadások szerkesztett változatai. Az eseményre 2019. október 2-án, a szegedi Grand Caféban került sor. Az est szervezői az SZTE Klebelsberg Könyvtár, a Magyar Filozófiai Társaság és az SZTE BTK; szellemi védnökei Ilia Mihály és Vajda Mihály.

A fiúági örökösödés – ejtsd: a legtradicionálisabb férfiuralom – régi és jól beváltak tűnő úzusa hirtelen válságba kerül, „mivelhogy [Celofochodnak] nincs fia”. A lányok nem az általunk K-Európában oly jól ismert opciók valamelyikét választják. Nem a zsidó nagymamák bölcsessége – a persze gyakran igenis becsülendő mérsékelt visszafogottság – mellett döntenek, de nem is a féktelen erőszak útjára lépnek – Gileád dédunokái mintha sejteni vélnék, hogy „Gileád kardja” hosszabb távon többnyire úgyis csak azok pozícióját erősíti, akik jobban értenek a szervezett erőszak érvényesítéséhez –, ám nem gondolják úgy sem, hogy majd megoldjuk okosba’ (ó, egy jó kis névházasság!); s végképp nem törődnek bele a helyzetükbe.

A lányok az addig szokatlant, de minden további nélkül megvalósíthatót, ráadásul senkinek a kárára nem váló megvalósíthatóságát akarják. Akaratuk manifesztációja jól kivehetően, sőt elszántan határozott és jogkövető: ragaszkodnak a szabályos, procedurális szolgálati úthoz (Mózes, Eleázár, fejedelmek, az egész község színe, gyülekezés sátora). Ezek után Mózesnek nemigen maradhatott más választása, mint megbeszélni az ügyet a Legfőbb Törvényhózzóval. Ő pedig példázatosan okosan jár el. Nem egyszerűen Celofochod lányainak egyszeri kérésére fókuszál, hanem általánosan igyekszik szabályozni a birtoköröklés egész kérdését. Mintha összeérne mindebben precedensjog és kodifikált jog: a különös precedensítelet lesz az általános és részletes kodifikáció alapja, egyben megteremtve annak – némely jogtudósok vélhetőleg úgy fogalmaznának: annak a jogelvnek – a lehetőségét, hogy ha egy jogkiterjesztés nem sérti mások érdekeit, ellenben számos embertársunk számára üdvös, akkor miért is ne vezethetőnk be?

A jogkiterjesztő jogegyenlőség, így pl. a nemesi jogok kiterjesztése az egész állampolgári nemzetre, a nők szavazatjoga, a meglegházasság – Celofochod önérzetes és bátor lányainak öröksége is. A részleteket persze sosem árt ördögteleníteni, mindenkori emberi kicsinyességeinket és hülyeségeinket pedig kiröhögni.

Z. nem úr

Fiúirodalom az előző évezredből. Durucz Gabinak és Schreiner Dénesnek. Valamint V. Jerofejevnek (esetleg V. Rozanovnak is).

A könyvcurkászás – amint azt minden curkászó tudja – nehéz és veszedelmes vállalkozás.

Z. a Molnár utcában botorkált.¹ Feltehetőleg arra gondolt, hogy tudatos énünk nem úr a saját házában. Nem is, úgyhogy belépett az Idegennyelvű – korábban Gorkij – Könyvtárba, sőt: már évekkal ezelőtt belépett, s most már halad fölfelé a lépcsőn. Útközben talán eszébe jut a curkászó. A curkászó a földszinten, a ruhatár mellett található. Mi tagadás, Z. visszafordul.²

¹ Z. – azaz én – nem volt részeg. És most sem az.

– Z. –

² Z.-nek már csak azért is vissza kell fordulnia, mert Z.-n kabát van, kezében pedig táská, s a ruhatárban kötelező leadni kabátot, táskát stb. Erre vagy figyelmezteti az olvasót egy belső hang, vagy fölhívják rá szíves figyelmét.

– ? –

Éppen csak nekikezd a kurkászás szent szertartásának: leguggol, köhécsel, homlokot ráncol, mormog, óvatosan megérint néhány könyvet. Ezeket biztosan nem választja ki.

Amikor észreveszi a ruhatár előtt az okos és kedves szemű, nyílt arcú, göndör hajú, vékony, jó alakút.³ Szintén nemrég érkezhetett meg, a ruháját adja le.⁴ Ő is észreveszi Z.-t, határozottan, érdeklődve, ami mintha meglepné Z.-t.⁵ „No apjok, jól kezdődik” – dünnyögi maga elé Z. A göndör hajú odalép a kurkászóhoz, leguggol Z. mellé.⁶

Aztán beszélgetnek. Semmiségekről, kicsinységekről. Kurkásznak, kezük egy pillanatra majdnem összeér. Mosolyognak. Z. talál egy Dosztojevszkij-kötetet – magyar nyelvű, TÉKA-sorozat –, majd minden bizonnyal felötlik benne, hogy meghívja kávézni a göndör hajút a félmeletem.⁷ Kifizeti a könyvet. Kissé hangos. „Micsoda fogás! Ötven forintért.” A göndör hajú, úgy látszik, nem érti. Vállat von. „Dosztojevszkij? Minek?” Z. szörnyülködik, alig kap levegőt. Hápog. „Dehát Doszto...” A göndör hajú érdeklődik. „Te orosz szakos vagy?” Z. hajába túr és tova. Nem úr.

³ „Szervusz göndörke!” – ez villan föl bennem, mielőtt találgatni kezdené ez az okostóni, hogy mi villan föl bennem.

– Z. –

⁴ Természetesen nem a ruháját, hanem a kabátját, ami nagy különbség.

– uő. –

⁵ Naná. Meglepő érzés, hogy miközben talán választok, lehet, hogy engem is választanak. Másrészt csak béna vagyok, nem fatökű. Különben is: ezt az egészet nem te döntöd el Tónikám, hogy cifra szolgál meg hasonló. Valami valóságálap mindig kell.

– uő. –

⁶ És jól is folytatódik.

– uő. –

⁷ De fel ám!

– uő. –

LACZKÓ SÁNDOR

A butaság

(SZÓCIKK-ESSZÉ)

Gilles Deleuze Nietzsche-re utaló elhíresült kijelentése, miszerint „*A filozófia arra szolgál, hogy kárt okozzon a butaságnak, szégyenletes dologgá tegye a butaságot.*”¹ – egyenesen a filozófia célkeresztjébe helyezi a butaságot. Miért is? Mert a butaság tévútra viszi, statikussá és tompává teszi, alibivé és reflektálatlanná silányítja a gondolkodást, s így az észhasználat mesterségeként a filozófia a legilletékesebb a megkárosításában. A butaság esetén ugyanis a gondolkodás érvényessége kérdőjeleződik meg. Még akkor is, ha cseppet sem tűnik butaságnak az észszerűvel szemben olykor az észszerűtlent választani. A butaság az ész paradoxona. Felszínre hozza a gondolkodás végességét és hiányosságait, megmutatja korlátait és elégtelenségét. Elsősorban mint hiány, mint kiegészítésre szoruló állapot, mint az emberi létezés ősalapota tárulkozik fel. Nem önmagában vett fogalom, hanem az észhasználat relációjában nyeri el pozícióját. Hozzá tartozik az emberi létezmódhoz, részese, sőt formálója az emberi kultúrtörténetnek. A butaság és az okosság, az ostobaság és a bölcsesség egyazon észhasználati struktúra részei. Ám ne csodálkozzunk, ha nem szívlelik egymást.

De mit is jelent kárt okozni a butaságnak? Netán azt, hogy a károkozás során a butaság sivár sivatagi homokját az értelem burjánzó oázisai váltják fel? Kárt okozni annyi, mint diadalra juttatni az észet és meghátrálásra kényszeríteni a kártékony botorság és az ostobaság erőit? Leleplezni és megszégyeníteni az alantas és sivár észjárását, egyúttal nyilvánvalóvá tenni, hogy mi az, ami eltorzítja és ellehetetleníti a gondolkodást? Talán igen, ez maga a károkozás. Miközben persze tudjuk, hogy a károkozás sohasem lehet teljes, a győzelem sohasem lehet megsemmisítő.

S vajon mit jelent ebben az összefüggésben a butaság szégyenletessége? Valamiféle értéktelen dolog miatt előálló kellemetlen érzetet, amit a közösség embere nem vállalhat szemlélés nélkül mások előtt, mert kikezdi önértékelését és zátonyra futtatja társadalmi megítélését? A butaság szégyenletessége abban nyilvánul meg, hogy a közösség előtt vállalhatatlanná, sőt nevetségessé válik alantassága és korlátoltsága? Ám ne legyenek illúzióink, mert épp a buta az, aki nem fog szégyenkezni, hisz butasága pont abban mutatkozik meg, hogy képtelen empátiára, belátásra, intuícióna és önreflexióra, sőt: önmaga értelmi képességeit túlbecsüli. A gondolkodás elégtelensége feletti szégyenkezés ugyanis az empátiára, belátásra, intuícióna és önreflexióra képes gondolkodó ember sajátja. A filozófia pedig azáltal, hogy aktivizálja az intuitív, empátiára és belátásra képes, önreflexív és kritikai gondolkodást, a butaság leleplezésére leginkább hivatott.

De ki is valójában a buta? Minden bizonnyal az, akinek torz, homályos, tompa, semmitmondó, és a lényeglátásra képtelen a gondolkodása. Akinek szellemi repertoárjából hiányzik az em-

¹ Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Ford. Moldvay Tamás, Kovács András Bálint, Gond Alapítvány Kiadó – Holnap Kiadó, Budapest, 1999, 167.

pátia és az intuíció, akinek észjárása sivár és felületes, s akinek képességbeli hiányosságai vannak. Butának lenni annyi, mint híján lenni értelmi korlátaink belátásának és híján lenni az ön-reflexiónak. A buta reflektálatlanul és kétségek nélkül hiszi, hogy elegendőt tud, sőt, másoknál mindent jobban tud. Miközben fogalma sincs az elgondolandó irdatlan nagyságáról.

Azzal, ahogyan a butaságról beszélünk, mintegy azonnal pozicionáljuk is önmagunkat, sőt értékítéletet alkotunk, megbélyegzünk, netán gyalázkodunk, jobbára egy általunk vélelmezett okosságpozícióból. Nyelvbe ágyazottan, az okos önjelölt szerepéből kitekintve mindig leminősít az, aki a butát, az eszetlent, a hülyét megjelöli. „KARESZ HÜJE / GYÖNGYI HÜJE / csak én vagyok okos / énnekem a segembe is felyem van.” (Weöres Sándor: Kisfiúk témáira) Vagyis azt, hogy ki a hülye, azt én mondom meg. Mint ahogyan azt is, hogy én, aki ezt mondom, természetesen okos vagyok. Ám ha oly módon pozicionálom önmagamot okosnak, hogy nekem a 'segemben is felyem van', akkor valójában én vagyok a seggfej. Vagyis az a hülye, sőt bárgyú és ostoba, aki másra osztja ki a buta szerepét, s önmagát még az ironia kedvéért sem képes butának láttatni és elgondolni.

A butaság – szótári definíciói szerint – szellemi képességek hiányára, a gondolkodás rest-ségére és önállótlanúságára utal. A nyelv gazdagsága, mint afféle butaságtipológia, sokat elárul a butaság természetéről: *Buta*, vagyis *számár, csacsi, barom, marha, ökör, tyúkeszű*. (Eddig az állati hasonlatok. Én kérek elnézést szegény állatoktól.) Az ember viszont lehet *botor, balga, bugyuta, ostoba, csacska, sületlen, esztelen, dőre, sivár, tompa, együgyű, hülye, idióta, félkegyelmű, féleszű, félnótás, félcédulás, bamba, ügyefogyott, oktondi, eszetlen, agyatlan, kretén, retardált, oktalan, hiányos értelmű, földhözragadt, tudatlan, bárgyú, üresfejű, zagyva, szűklátókörű, korlátozott, balfék, sőt akár balfasz is*. Mint látható, a butaság rokon- és társfogalmai sok esetben a teljesség hiányára utalnak. (*féleszű, félnótás, félcédulás, tudatlan, szűklátókörű, korlátozott stb.*) A teljességre, ami nincs meg, noha valamiféle vélelmezett normalitás azt kívánná, hogy meglegyen. Feltűnő a sok fosztóképző jelenléte, hisz a teljesség, az egész szűnik itt meg, s válik esetlegessé, hiányossá (*sületlen, esztelen, eszetlen, agyatlan, oktalan, tudatlan*).

Nos igen. A tudatlanság az ember ősalapja a Paradicsomban, ami egyben hiánytalanságot, teljességet, gondnélküliséget is jelent. Vagyis azt, hogy az embernek nincs szüksége a tudásra, noha a tudás nem hiányzik ebből a paradicsomi ősalapból. Ilyenformán tehát nem tudás nélküiség, nem a valamitől való megfosztottság: hiszen Ádámnak és Évának a bűnbeesés előtt mindenük megvolt. Pontosan annyi tudás birtokában voltak, amennyire szükségük volt – azaz tudták az elegendőt és a szükségest. Arról viszont nem volt tudásuk, hogy mire való a tudás fájának gyümölcse. Csak a tiltást ismerték. Egyszer aztán mégis átléptek a tilosba. Ám az ember eredendő bűne egyúttal lehetősége is annak, hogy valamit kezdjen önmagával. Netán a tudatlanság lenne a kegyelmi létállapot? A tudatlanság lenne a paradicsomi lét maga, amitől való elrugaszkodás, a 'bűnös lét' egyben az ember tudásalapú létezőmódja? Tudatlanság mint gondnélküliség és teljesség versus tudás mint hiánylét és végesség-tudat? Ez a reláció merőben más síkra terelheti a butaság értelmezését.

Az eredendő butaság, az ősbutaság, amely önmaga oka, vele születik az emberrel, sőt az emberiséggel. Ám van, hogy a butaságba mintegy beletanuljuk, beleszocializáljuk magunkat, tehát a butaság valamiféle téves tudásból türemkedik ki, rosszul tudott dologból válik le, s mutatja meg magát például akkor, amikor előítéleteink sablonná szervesülnek, s rugalmatlan gondolkodást eredményeznek. A butaság nem keletkezik, hanem eredendően van, s elburjánzik, teret hódít, sőt visszafoglal – amikor primitív reakció formájában jelenik meg.

Mint ahogyan az Borges *Márk evangéliuma*² című prózájában is történik. Az elbutulás – amikor a butaság okoz kárt az okosságnak – annak a folyamata, ahogyan a Gutre család végtelenül primitív módon, az elfelejtett tudás homályában reagál Márk evangéliumára. A tudás, a műveltség, a gondolkodás képessége bomlik itt le néhány generáció alatt. Önreflexióra képtelenül, tudatlanul és torz módon hajtják végre az emberáldozat rituáléját. Borges nyitva hagyja a kérdést – lehet, hogy butaságnak látszik, amit a primitív ősködben élő Gutre család tesz, de mégiscsak a megváltás halvány ígérete villan fel cselekedetük mögött, hiszen ami aktiválja őket, az egy történet egy általuk elfelejtett könyvből, a Bibliából, és ennek köszönhetően történik változás az életükben. S ha ez így van, akkor saját szempontjukból mégsem értelmetlen az emberáldozat rituáléja.

A butaság, a tudatlanság és az önhitt gondolkodás két kérlelhetetlen kritikusa Szókratész és Nietzsche. Mondhatni mással se foglalkoztak, csak az emberi ostobaság, tudatlanság, hiúság és alantasság leleplezésével. Vagyis azzal, hogy kárt okozzanak a butaságnak. A szókratészi „*Magamról ugyanis tudtam, hogy úgyszólván semmit sem tudok, ...*”³ gondolata, vagyis a kvázi tudás firtatása egyúttal az athéniakról kiállított butasági bizonyítvány is. Nietzsche szintén az emberi balgaságot leplezi le, amikor az intellektus hazugságait ostromozza: „*A szám-talan villódzó naprendszerbe szétporciózott Világmindenség egyik félreeső szegletében volt egyszer egy égitest, amelyen bizonyos okos állatok kitalálták a megismerést. Ez volt a legelbizakodottabb és leghazugabb pillanata a »világtörténelemnek«. ... milyen szánalmasnak, árnyékszerűnek és tűnékenynek, mennyire céltalannak és nem szükségszerűnek mutatkozik a természet egészén belül az emberi intellektus. Örökkévalóságokon át nem létezett, és semmi sem fog történni, ha ismét szertefoszlik.*”⁴ Nietzsche szemében a legnagyobb butaság, sőt egyenesen az intellektus veszedelme: az értelem gőgös önelégültsége. Ostobaság, ha az ember többet gondol önmagáról, mint ami valójában. Az ember butasága, hogy teljesnek hiszi és hazudja önmagát, és túlbecsüli intellektusát. Így képtelen saját ostobaságát meglátni és leleplezni, ezáltal megsemmisül, sőt nevetség tárgyává válik. Szerinte az is csoda, hogy ez a gőgös, hiú és hazug ember egyáltalán érdeklődést mutat az igazság iránt. Ám az igazságra is jobbra csak önmaga pozícionálása miatt van szüksége.

S vajon mi az oka annak, hogy a buta többnyire okosabbnak értékeli önmagát, mint ami? Minden bizonnyal kognitív torzítás hatása ez, miszerint minél kevésbé ért valaki egy dologhoz, minél inkább megkérdőjelezhetőek értelmi képességei, annál inkább hajlamos túlbecsülni a saját tudását. Annál inkább többnek akar látszani, mint ami. Nyilvánvalóan azért, mert a tudatlansága ellehetetleníti, sakkban tartja az önértékelését, gátolja az önreflexióját. Hétköznapi tapasztalat, hogy a buta emberek képtelenek a saját tudatlanságukat a helyén kezelni. Gyengék a *metakognícióban*, gyengék abban, hogy reflektálni tudjanak saját értelmi képességeikre és működésükre, ami így torz ön- és tárgyszemléletet eredményez.

Az ugyanis az ember pszichés szüksége és önbecsülésének része, hogy önmagát valakinek, tehát ne akárkinek, s főleg ne senkinek tekintse. Olyannak, aki számít, aki fontos, aki

² J. L. Borges: *Márk evangéliuma*. Ford. Székács Vera. In Borges: *A titkos csoda*. Európa Kiadó, Budapest, 1986, 405–413.

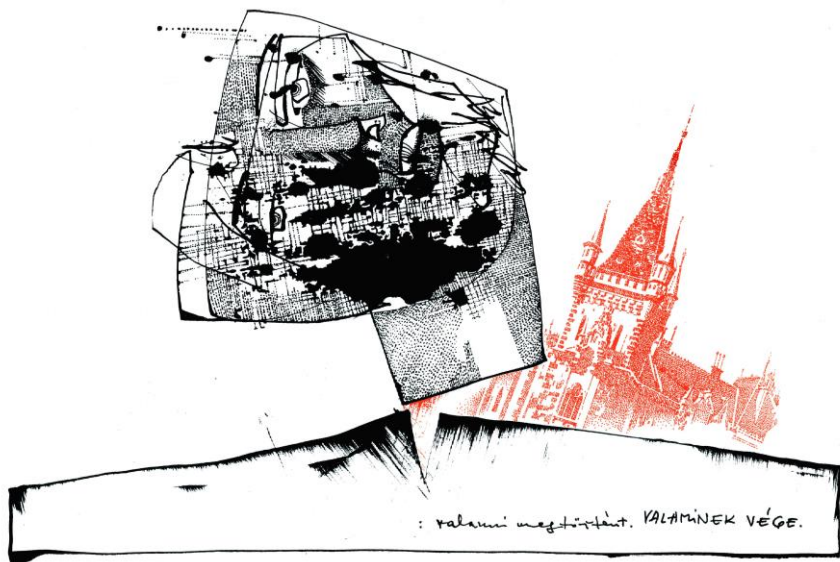
³ Platón: *Szókratész védőbeszéde*. 22d, Ford. Devecseri Gábor. In *Platón összes művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 408.

⁴ Friedrich Nietzsche: *A nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. Ford. Tatár Sándor. In Athenaeum 1992. 3. füzet, 3.

elismerésre méltó. Identitásunk játéka, sőt pszichés beállítódásunk sajátossága, hogy pozícióba helyezzük önmagunkat azért, hogy becsülhessük magunkat. Annak érzete, hogy 'nem vagyok buta', hanem fontos dolog tudója vagyok, tehát valaki vagyok, a talpon maradásunk nélkülözhetetlen eszköze. Ugyanis az okos ténylegesen csak akkor okos, ha tudja, hogy maga is kiegészítésre szorul. Ha tisztában van azzal, hogy sem tudása, sem semmilyen képessége nem lehet tökéletes és teljes. S mi ez, ha nem maga a szókratészi pozíció.

Ugyanakkor az is igaz, hogy önmagunk butaságát leginkább mások látják meg, míg én magam mások butaságát veszem észre, leplezem le előszeretettel. Cseppet sem konfliktus nélküli ez a munkamegosztás, ami akár inspiráló is lehet. De vajon képesek vagyunk önmagunkat butaként, tudatlanként elgondolni? Remélhetőleg igen. Az önirónia lenne az önreflexió azon eszköze, amellyel az ember képes önmagát nyíltan mint tudatlant leleplezni, – s ezáltal helyzetbe hozni magát a gondolkodást, kárt okozva a butaságnak. Tudatában lenni saját butaságunknak – ez az önirónia előfeltétele és egyben gyakorlóterepe.

De afelől se legyenek kétségeink, hogy a buta is képes a gyakorlati okosságra, s van, hogy megleti az igazságot. Forrest Gump buta lett volna? Minden bizonnyal. Bár butaságában volt valami megrendítő bölcsesség. Képes volt az önreflexióra és önmaga korlátainak a belátására, mondhatni távol állt tőle az intellektus gőgös önelégültsége. S ha korlátaink belátása adott, ha képesek vagyunk kételkedni és önnön ostobaságunkat leleplezni, s önmagunkat butaként, tudatlanként elgondolni, akkor valójában végbemegy a butaságnak történő károkozás. (Talán ez a legtöbb, amit tehetünk.)

MESTERHÁZI MÓNKA

EP és 2016 nyara

„Hogy fordítanád azt, hogy *be civil* meg *civility*?” – kérdezte épp ma egy ismerősöm. „Legyél kulturált, kulturált viselkedés” – írtam rögtön, aztán megnéztem a szótárban is, *udvariasság, előzékenység*: láttam, hogy nekem volt igazam. A *civility* az magyarul Esterházy Péter, és az sokkal több, mint udvariasság. Mert az udvariasság külső ruha, a másik meg, mondjuk laza lelki tartás, az belülről jön. Neveltetésből? Hagyományból? Karinthy, Ottlik, ilyen mesterek-től.

Sokszor csak valaminek az ellentéte. Bárdolatlanságnak, taplóságnak, tapintatlanságnak. Etikai érzék, de nem sértett és nem kioktató, hanem az éleket humorral tompító (a tompultságot humorral élező). Azt jelenti, hogy hiába jövök én valamilyen hagyományból, tisztelem és kíváncsian szemlélem a másik hagyományt. Nem félek az idegentől. Hogy nem akarok gyűlölködni, önbíráskodni, arra vannak a törvények, és ezeket tisztelem. Hogy szorult helyzetben, frusztrációmban nem ordítózok (ha egy mód van rá). Hogy nem vagyok olyan kéréses, mint lehetnék.

Valamilyen *integritást* jelent, bár az már egy újabb lefordíthatatlan szó. Még a harmadik a *privácia*.

Mert ezekkel a fogalmakkal egy tágabb hagyományba kapaszkodunk, az európaiba (fehérek közt – vagy kibővítve a kört). De hol van ez az európai hagyomány? Nyitottság, reflektáltság, sokszínűség? Világ nacionalistái egyesülnek. Szakad szét, aminek erősnek kellene lennie. Másik Magyarország? Másik Európa? Vagy a kivándorlós viccből: Nincs egy másik földgömb?

A skót regényíró, Ali Smith 2016-ban négy Brexit-témájú regényre írt alá szerződést, a tetralógiából eddig három jelent meg, a kikényszerített népszavazás okozta társadalmi szakadásról. Az elsőből idézek.

„Az egész országban kétségbeesés volt és örömmünnp.

Ami történt, az egész országban úgy csapkodott összevissza magában, mintha a viharban egy elektromos vezeték lepattant volna egy villanyoszlopról, és ott csapkodna a levegőben a fák, a tetők és a forgalom felett.

Az emberek az egész országban úgy érezték, hiba volt. Az emberek az egész országban úgy érezték, helyes volt. Az emberek az egész országban úgy érezték, most aztán vesztek. Az emberek az egész országban úgy érezték, most aztán győztek. Az emberek az egész országban úgy érezték, jól döntöttek, és mások döntöttek rosszul. Az emberek az egész országban erre gugliztak rá: *mi az az EU?* Az emberek az egész országban erre gugliztak rá: *Skóciába költözni*. Az emberek az egész országban erre gugliztak rá: *ír útlevelet igénylőse*. Az emberek az egész országban fasznak nevezték egymást. Az emberek az egész országban azt érezték, nincsenek biztonságban. Az emberek az egész országban hülyére röhögtek magukat. Az emberek az egész országban úgy érezték, őket igazolták. Az emberek az egész országban úgy érezték, gyász és sokk érte őket. Az emberek az egész országban úgy érezték, erényesek. Az

emberek az egész országban úgy érezték, hányingerük van. Az emberek az egész országban úgy érezték, a történelem súlya van a vállukon. Az emberek az egész országban úgy érezték, a történelem nem jelent semmit. Az emberek az egész országban úgy érezték, nem számítanak semmit. Az emberek az egész országban ebben reménykedtek. Az emberek az egész országban zászlókat lengettek az esőben. Az emberek az egész országban horogkeresztet graffitiztek. Az emberek az egész országban másokat fenyegettek. Az emberek az egész országban azt mondták másoknak, hogy menjenek haza. Az egész országban megbolondult a média. Az egész országban hazudtak a politikusok. Az egész országban szétestek a politikusok. Az egész országban eltűntek a politikusok. Az egész országban eltűntek a remények. Az egész országban eltűnt a pénz. A közösségi média az egész országban tette a dolgát. Az egész országban eldurvultak a dolgok. Az egész országban senki nem beszélt erről. Az egész országban senki nem beszélt másról. Az egész országban általános volt a rasszista düh. Az emberek az egész országban azt mondták, nem arról van szó, hogy ők ne szeretnék a bevándorlókat. Az emberek az egész országban azt mondták, az ellenőrzésről van szó. Az egész országban minden megváltozott egy éjszaka alatt. Az egész országban ugyanaz maradt, kinek van és kinek nincs. Az egész országban az emberek szokásos kicsiny százaléka szerezte a pénzét az emberek szokásos hatalmas százalékából. Az egész országban pénz pénz pénz pénz. Az egész országban nincs pénz nincs pénz nincs pénz nincs pénz.” (Ali Smith: *Ősz*)

*

2016 nyara, a Brexit-népszavazás és Esterházy Péter halála, az egyik legkeserűbb nyár volt az utóbbi időben, ami a közösségi keserőségeket és gyászokat illeti. EP: Esterházy Péter és Európai Parlament. Júliusban írtam egy afféle közérzet-verset, utólag *A 2016-os év* címet adtam neki. Zárásul ezt is felolvasom:

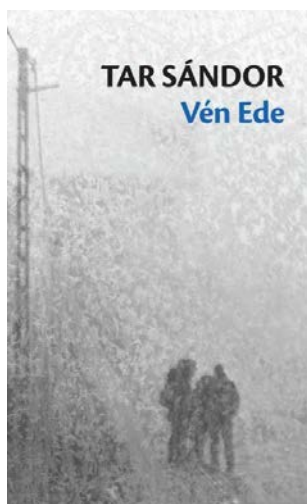
A 2016-os év

Ahogy két feladat közt, de mégis
fák és madarak társaságában leültem,
kicsit beleolvadtam már erkélyestül a tájba,
és megállt egy autó bőgő motorral odalent,
és a srác hosszan pakolt ki-be szerszámokat,
végül egy mini-gázpalackkal visszaült,
és az öngyújtójával ellenőrizte, ég-e –
már a szerszámosládák ki-be rendezésekor
megéreztem a hátamban és az arcom
beálló ráncain, ahogy a nagymamám ülne itt.
Nem akarom még látni, amit percek óta nézek,
nem akarom tudni, amit tudok, remélem,
hogy nem robbanunk fel még, megiszom
ezt a kávé, és a munkámhoz visszaülhetek.

LENGYEL ANDRÁS

Perspektíva a mélységből

TAR SÁNDOR: VÉN EDE

Együtt Debrecenért Egyesület
Debrecen, 2018
128 oldal, 2000 Ft

A kitűnő debreceni író utolsó kötete, a minap megjelent *Vén Ede* nem könyvnek íródott, hanem – az adott írói és élethelyzetben: szükségképpen – blokkorozatnak, alkalmi blogbejegyzések laza füzérjének. Hogy Tar miért írt blogokat, s miért nem hagyományos novellákat, körülményeink ismeretében nyilvánvaló: a blog is az önkifejezés eszköze, s számára akkor már lényegében csak ez a lehetőség volt adott. (Ráadásul bónuszként némi aprópénzhez is jutott vele.) Ez a kényeszerű opció azonban politikai következménnyel is járt. Mind-egyik írás rövid (rövidebb, mint a szokásos novellaterjedelem, s rövidebb a hajdani újságtárcáknál is), s ami döntő: eleve kötött terjedelmű. A blogolvasók figyelme nagyon kis ideig tart ki, hosszabb szöveg olvasásába „rendes” blogfogyasztó már bele sem kezd. S az olvasó, ha már megtiszteli a szöveget figyelmének néhány percre való lekötésével, két dolgot elvár. A szöveg, akár miről szóljon is, „érdekes” legyen (extrém tematika), s legyen benne valami csattanós formulázás, poén is. (Ez a sajátosság nem irodalmi, hanem blogkritérium – a szöveg „irodalmisága” itt nem kívánalom, sőt inkább hátrány.) S a blog a pillanatnak műfaja, efemer, jön és elmúlik. Nem ambíciója a tartósság, a tartós „hozzáférhetőség” sem. (Az a debreceni honlap, amelyen Tar szövegei föltűntek, már jó ideje nem létezik, s a szövegkorpusz, ha az író híveinek kicsi, de lelkes csoportja időben nem menti el és nem menti át a jövőnek, ez ma sehol lenne olvasható.)

A *Vén Ede* könyvvé rendezve mégis élő, erős szövegmű, a mai magyar irodalom sajátos, de alapvető fontosságú alkotása. Életdokumentum és esztétikailag is érvényes írói teljesítmény. A kötetkompozíció ugyan lezáratlan: nem a komponálás tett pontot a végére, hanem az élettörténet – Tar betegsége és halála. S két blogja, ha ő maga szerkeszti meg kötetét, talán kimaradt volna e könyvből vagy – direkt aktualitásuk miatt – más szerepet kap. Egy-egy egységesítő névcseré is homogénebb kompozíciót eredményezett volna. De a sajtó alá rendező jól tette, hogy valamennyi blogot közreadta,

s nem nyúlt bele, kiadói szerkesztők szokása szerint, a szövegbe. A szövegek életanyaga ugyanis oly egységes, oly homogén, hogy utólagos esztétikai cizellálás nélkül is hat. Nemcsak mint „szociologikum”, egy lepusztult életvilág dokumentációja, de – akár hiszi a kulturális fősodorhoz igazodó megélhetési literátor, akár nem – *szövegként* is. Pedig Tar alig igazodik esztétikai megfontolásokhoz, pláne nem divatosokhoz, s még a fikcióteremtés gesztusával is csínján bánik. A szöveg fikcionalitása már-már nem több mint kötelességszerűen megfizetett esztétikai belépőjegy. Semmi fontos nem múlik rajta, de ha ez kell a konvencionális olvasásnak, hát legyen meg. A szöveg inherens esztétikuma mélyebbről, az életanyag egzisztenciális súlyából és az azt kifejező, puritán és pontos nyelvhasználatból fakad. Egy nyelvből, amelynek tematikailag is adekvát kopárságát a kellő pontokon irónia ugratja magosba. Az irónia azonban sehol sem rutinszerű vagy mechanikus, mindig jelentésteremtő többletfunkciója van: akkor és ott ez ad hozzá valami többletet az elbeszélétekhez, ez villantja föl azt a fényt, amely megvilágít valami igazán fontosat, explicitté teszi az implicate már alakulóban lévő. Szájbarágós, direkt kinyilatkoztatás nélkül. S ez itt nem „írói eszköz”, amely szükségszerűen elővehető, hanem természetes elbeszélői gesztus. Magából az elbeszélte életanyagból következik.

A könyvnek van bizonyos fragmentáltsága, ki nem kerekítettsége, Kosztolányi szavával: „össze nem csirizeltsége”. A *Vén Ede* voltaképpen fragmentumok sorozata, a lepusztultság szegénységénél mélyebb bugyraiból. S itt a fragmentáltság nem hiba vagy hiány, hanem az összefüggően el nem beszélhetőnek (meg nem érthetőnek) valahogy mégiscsak földidézési lehetősége, az elbeszélő számára megmaradt eszköze. Itt a létezés már maga is fragmentumszerű, csak vékony, laza szálak tartják valamennyire össze azt, ami lényege szerint maga a törtség, az emberi létezés helyreállíthatatlan hasadtságának sorsokban is megjelenő következménye. Tar „csak” regisztrálja azt, amiről a mainstream nyilvánosság (ideértve az irodalmi termés túlnyomó többségét is!) *hallgat*. Nem stilisztikai virtuóz, de megvan a tapasztalata és képessége, hogy fölismerje és kimondja világunk rejtett, a maga közvetlenségében csak extrém körülmények között megpillantható lényegét – méghozzá a maga szélsőséges, de valóságos tárgyiaságában. Amit leír, az földhözragadtan konkrét, és szűkkörűségében is általános érvényű, egész világunkat szimbolizáló.

A karcsú, kis kötet kétféle szöveget ad. Az anyag nagy része, negyvennyolc fikciós kispróza debreceni kocsmatörténetet beszél el a narrátor előadásában, két kis blogban Tar Sándor közvetlenül, saját jogán szólal meg. Ez utóbbi két szöveg: vitacikk, Tar Debrecen két városvezetőjével vitázik, rájuk reflektál. Ami lényeges: ezek hogyanja. Nem egy önérzetes és magabiztos publicista szólal meg bennük; hangja már-már alázatos, egy meggyötört, kiszolgáltatott ember hangja ez. Tisztában van lecsúszottságával, a mainstream kultúrából való kiesettségével, helyzete fonákságával. De tudja, hogy tapasztalatai nem az uralkodó ideológia derivátumai, hanem olyanok, amelyeknek fedezetét saját élete meg- és átélt élményei adják – s ezek inkongruensek azzal a világgal, amely ma az uralkodó beszédmódból kirajzolódik. Hogy ítéletei helyesek-e valami magasabb szempontból, nem állítja, sőt tudja, hogy – helyzetéből következően – informáltsága hiányos és másodlagos. De tudja, hogy ítéleteinek van egy nagyon erős alapja, sorsának személyes átéltsége, megtapasztaltsága. Valóságba ágyazottsága. Gondolkodásmódja tükrözi, visszaadja sorsának meghatározottságait. Így jellemző rá és rá jellemző ez, nem egy külső, idegen instancia másolata, amit mond. Amit tud, az a roncslet mégis már lehetséges tudása. Kiegészülve az önmagától is distanciáló önreflexió fölismerése-

ivel. Ez a distancia, az író önmagát is megfigyelő és leíró képessége az, ami a hasonszórú társak elbeszélte történeteitől megkülönbözteti őt, a közöttük élő a sorstársat.

A könyv címszereplője, Vén Ede, lényege szerint a szerző alteregója. Ez az alteregó kétféleképpen van jelen a könyvben. Az egyik mód, ahogy belerajzolódik a történesekbe, a régi festők gyakorlatával rokon, akik művük valamely félreeső szegletébe önmagukat is belerajzolták, mintegy alkotói névjegyként. Így megtudható róla, hogy idősebb, mint a kocsmai társaság tagjai (Ede neve alighanem ezért is lesz vén), hallgató, ritkán megszólaló, de akkor kifejezően formulázó, frappáns szavú. A többiek azért respektálják, jóllehet náluk is lecsúszottabb: többnyire kegyelemiltalt fogyaszt, a csapos által összeöntögetett sörökből. A másik mód, ahogy ez az alteregó jelt ad magáról, a kocsmán kívüli saját életkörülmények elbeszélése. A kocsmán kívüli élet közvetlenül csak Vén Edénél mutatkozik meg, a narrátor csak azt ismeri, a többiek csak a kocsmai társalgásokból, a szereplők önmagukat jellemző történeteiből, indirekt önjellemzéseiből. (A kétféle tapasztalat persze nagyon szorosan összefügg. Az alteregó maga is egy sorsközösség tagja, a szövegben is, az életben is.)

A kocsmai „élet” földrajzi háttere Debrecen, méghozzá az úgynevezett rendszerváltást követő években. A helymegjelölés explicit alakban is megtörténik, de az utalások hálózata is a cívisvárosra vall. Pontosabban éppen a „rég”i Debrecennek a megsemmisülésére, vagy ha úgy szalonképesebben hangzik, az átalakulására. Ez persze alapjában véve ellentmondásos folyamat: fejlődés és veszteség egyszerre. A díszburkolat fölrakása például szépülés és a város gyarapodása, legalábbis az üzletileg érdekeltek szerint, a rendszerváltás vesztesei, így a kocsmai társaság is mégis veszteséggént éli meg: régi világuk épített környezetként való eltűnéseként. A megszokottnak és praktikusnak a megsemmisülése ez, valami nem praktikus, csicsás építészeti reprezentáció kedvéért. Hogy ez a változás „teremtő rombolás”-e, vagy a valódi romlás jele, külső nézőpontból vitakérdés lehet. De a veszteségélmény valóságos, és az élmény a kocsmában trécselők számára összekapcsolódik társadalmi lecsúszásuk élményével, hajdani szűkös, de biztonságos életük romba dőlésével. Mert ezek az emberek olyanok, amilyenek, messze állnak az ideálistól, gyarlóságuk önjellemző beszélgetéseik alapján is bizonyos, de életük rosszra fordulása külsőleg is mélyen meghatározott. A rendszerváltással „életterük” tűnt el, vált semmivé: a gyárak bezártak, az ellátórendszer intézményei visszafejlődtek vagy meg is szűntek, egzisztenciális lehetőségeik megrendültek. Hogy ma ki miből él, mi vegetációjának alapja, rejtély. Alkalmi munkák, segélyek és az intézményesülő személyközi tarhálások derengenek csak föl a horizonton, csupa olyasmi, amelyek az éhenhaláshoz sok, az élethez kevés alapot adnak.

A szereplők, Vén Ede kocsmai cimborái, a kocsmában isznak, hogy elkábítsák magukat, és beszélgetnek, dumálnak, hogy feszültségeiket bármily áttételesen kibeszéljék magukból. Mindkét aktivitásforma mélyebben fekvő, egzisztenciálisabb lét volt, mint aminek elsőre látszik: nem szórakozás ez a szó hagyományos, megszokott értelmében, hanem a vegetálás fönntartásának mentális segédeszköze. A régi görögöknél az agora, a latinoknál a fórum volt a diskurzus tere, a cívisváros életük kereteiből kiesett lecsúszottjainak a lepukkant kis kocsmák maradtak meg e szerepben. A könyv truvája kétségtelenül az, hogy nem csak a kocsmai mikrovilág eseménytörténete, mindenekelőtt az ivások monoton ismétlődése látszik, de a lecsúszottak és megnyomorítottak (szándéktalanul is ön- és világjellemző) naiv, tudálékos, tényeket és hiedelmeket vegyítő, de a személyes tapasztalaton keresztülszűrt diskurzusai is. A tudat így felszínre kerülő konstrukciói a külső világban és a személyes élményben is meg-

alapozottak, s mint ilyenek, a szó legmélyebb értelmében valóságosak. Ezek már nem egy elméletileg posztulált osztálytudat fragmentumai, hanem egy fragmentált és deformált létezés, empirikus maradványai. A roncslet mentális káosza, amely éppen így, realitáselemeket hiedelmekkel vegyítő módján pontos kifejezése egy létezés valódi természetének.

A könyv megrendítő valóságdokumentum. Anyaga sokrétű elemzésért kiált. De a puritán előadásmód ellenére (vagy tán éppen ezért) relevanciája nem pusztán szociológiai, hanem a szó eredeti, az irodalmat még technikai divattendenciákkal nem azonosító értelmében *irodalmi*. Azaz a valóságvonatkozást a személyiség személyes viszonyaként megjelenítő szöveg. Egyetlen példa erre: a *Feltámadás* című történet, a karácsonyi készülődés rajza a Potya kocsmá törzsvendégeinek körében. A cím és a történet szimbolikus, jóval több, mint egy vallási rítus profán földézés. A kocsmá világa sűrítve jelenik meg benne, jellegzetes gesztusokkal és e mélyvilág mélyébe világító vélekedésekkel. Nem a teológiai „tudatlanság” az érdekes benne, még csak nem is egy vallási jellegű világmagyarázat szétesése, hanem az e szubkultúrába belevilágító posztvallásos attitűdöknek a mai korra jellemző megszerveződése. Három attitűd különösen beszédes. Az egyik az író alteregójáé: „Vén Ede most sem folyt bele a vitába, várta, hogy vége legyen ennek a díszítési ceremóniának, és a csapos végre összeöntögesse neki egy kis sört. Ő tudott mindent Jézusról, amit az iskolában tanítottak, de tudta azt is, hogy vele együtt keresztre feszítették a jóságot, a szeretetet meg mindent, ami elviselhetővé tette volna ezt a nyomorult világot” (105). Habzsi álláspontja már „modernebb” és praktikusabb: „Na én ezért nem hagytam volna magam megnyuvasztani [...], elhúztam volna onnan, levágtam volna a szakállam nullára, a hajamat is, fölraktam volna egy sötét szemüveget és elvegyültem volna. Vagy ki, külföldre. Aztán mindenki úgy támadjon fel, ahogy akar, ha le tudja hányni magáról a földet” (106). A bibliai történetek elemi történeti tájékozottság nélküli, de elhatárolódó interpretációja ez. Nem csak „hitetlen”, de cinikusan józan: mentse mindenki úgy a bőrét, ahogy tudja. Ez az izolált, modern ember gesztusa, akinek számára már nincs értelme a „feltámadás” szónak. A religiót kiüresítő tapasztalata azonban plasztikusan fejeződik ki. A harmadik reakció Nikué, „aki magyar és Endre, de itt csak Niku, a román”. (Értsd: romániai magyar, aki a magyarországi populáris regiszterben „románnak” számít, azaz amelytől e közeg is megtagadja etnikai identitását, illetve visszájára fordítja azt.) A csóró, aki e kocsmái közegben is alighanem a legcsóróbb, cigarettát is, sört is csak tarhásként fogyaszt. S „Niku miután ivott is, és cigarettázott is, akár mehetett volna dolgára, de nem ment. [...] látszott rajta, hogy vívódik, valamit mondana, de nem tudja, hogyan, végül nekifogott, ő csak azt szeretné tudni, érdeklődte Lövőtől, hogy ez a feltámadás kötelező lesz? Mert ő ezt az életet még egyszer nem kívánja, inkább rohadjon meg a földben örökre” (106). A gesztus megrendítő, a tudatlanság és a vallási elv komolyan vétele egyszerre jellemzi, nagyon sajátos kombinációban, de a feltámadás lehetősége számára már nem megnyugvást és/vagy vigaszt kínál, hanem rettenettel tölti el. Ezt az életet megismételni számára megremítő büntetés lenne. Ennél súlyosabb kritika aligha mondható ki a félperiférián kialakuló életvilágra.

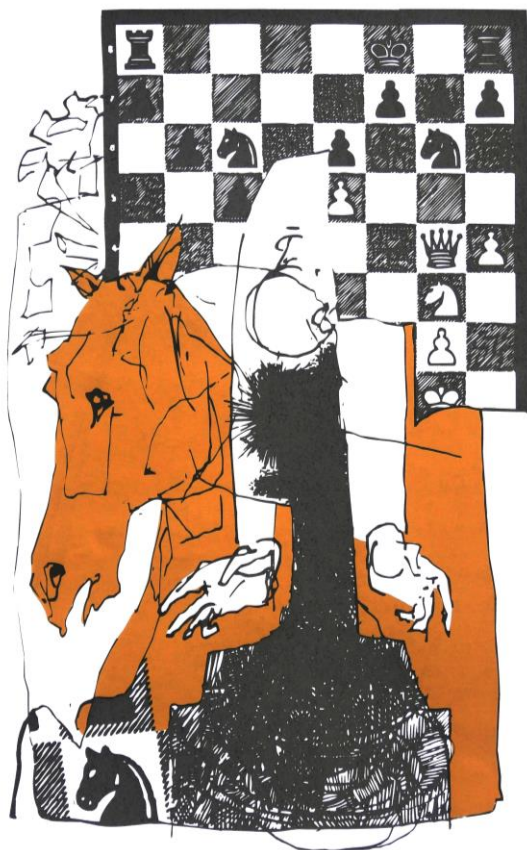
Mint a narratívumot lezáró csattanó, elementáris hatású. A *Hét krajcár* zárata ehhez képest érzelmes szegény romantikát sugall. Ez a világ, egy évszázad múltán, már ridegebb és kegyetlenebb. Kilátástalanabb.

A *Vén Ede* alighanem az utóbbi idők legjelentősebb magyar rövidprózai kötete. Szerzője gyarló ember és lecsúszott egzisztencia, pszichiátriák ismételt „vendége”, olyan, mint hősei, de blogjai megírásával ön maga fölé emelkedik, és a számára adott magaslati pontról egy

olyan, ismeretlen mélyvilágot képes megjeleníteni, amely közös sorsunk történeti szimbólumává válik e kimondással. A roncs emberek a magyar társadalom roncsoltságának leleplezői, sorsuk az eltakart absztrakt folyamatok emberi lényegének kitakarása, érzéki-konkrét valóságként való átvilágítása.

Hogy ez kellemetlen a mai uralkodó beszédmód számára, nem kétséges. De létét nehéz volna tagadni.

Kicsi, vékony könyv, nagy mű. Súlya egzisztenciális.

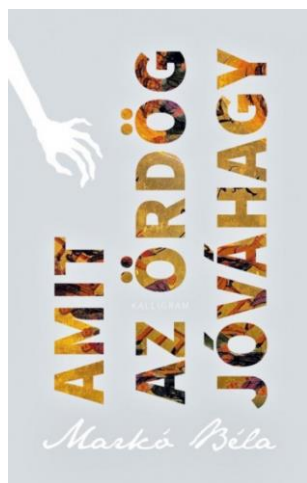

A SAKK, AVAGY A JÁTÉKOS

VARGA BETTI

Fegyelem és a lázadás

MARKÓ BÉLA: AMIT AZ ÖRDÖG JÓVÁHAGY.
SZONETTEK

Kalligram Kiadó
Budapest, 2019
151 oldal, 3000 Ft

Szonettek, festmények, kompozíciós rend mindenütt. 2013. december 14. és 2018. augusztus 21. között írt szonettek sorakoznak időrendben az *Amit az ördög jóváhagy* kötetben. Mi lehet izgalmas abban, ha pusztán a keletkezés sorrendjében követi egymást közel másfélszáz szonett? A katonás fegyelemmel felsorakoztatott kvartinák és tercínák mögött virtuóz játékok, ironikus-humoros megoldások bolygatják fel a rendet. A forma ritmikai, zenei, tartalmi felszabadítása és a rendszerbe foglalt motivikus kapcsolatok együtt különleges vers- és kötetélményt adnak.

A nem ritkán tematikus blokkokká összeálló, olykor pár-versekként is olvasható egymást követő szonettek egy költői gondolkodás működését is feltárják. A kompozíció másik erős pillére a ciklikusság: az idő és a témák körbejárása – például a nagyböjtök idején született versekben a bűnbánat, az áldozatvállalás visszatérő képei, vagy a nyarak a tenger-nél, az őszi és a tél menetrendszerűen borúsabb, számvető hangulata – sűrűbb szövésű köteté teszik az egyébként is több szállal összefonódó verseket.

A keresés kényszere – talán ezzel írható le az az erő, ami ott munkál a kötet egésze mögött. Mi lakozik a festékrétegek alatt? Mit rejthet egy sötét folt a vásznon, mit lepleznek a ruhák redői, mit vet ki a partra a tenger? Hol vannak, hová vezetnek az alkotáson hagyott nyomok – legyen szó festményről, épületről, versről, a teremtett világról? Ahogy a szonettek beszélője a festmények vonalaiban, foltaiban próbál „egy-egy üzenetre lelni” (47), úgy keresi a soráthajlásokban, a szabályos és szabálytalan szonetrészletekben az olvasó is az értelmezés kapaszkodóit. Talán nincs is vége az egymásra olvasható motívumoknak, befogadói/értelmezői lehetőségeknek – a szonettek 14 sorában „minden benne van, s nincs benne semmi” (44), „és tizenötödik sor soha sincsen, / mert ami nincsen, abban van az Isten” (83).

A művészetköziség, a médiumok összekapcsolása – az egyes szonettek mottóiként szerepeltetett festmények, épületek, terek –, valamint a metanarratív versrészletek egyszerre erősítik és gyengítik az értelmezői stratégiákat, támpontot adnak és elbizonytalanítanak. Nyilván emiatt is jut az alkotó–teremtő–Isten párhuzamnak központi, lényegi szerep. És adja magát, tehetnének hozzá, a medialitás felőli olvasás. Kockázatos vállalkozás kötetet gyúrni mind-ebből. Ugyan az iménti felsorolás önmagában is sűrű, mégis a motivikus-tematikus elemek ismerősségével járó kiszámíthatóság és a szonettforma kötöttsége együtt monotonná, automatikussá tehetné a kötetet, hiszen ilyen gazdagságú és előtörténetű anyag esetében nehéz valódi mélyfúrást végezni, az eredmény – ahogy azt a verseskötetek kiadói dömpingjében is tapasztalhatjuk – gyakran csak felszínesség, utánzás, ismétlés lesz. Az *Amit az ördög jóváhagy* azonban mozgalmas, reflexív kötet, olyan versvilág, amibe könnyű belefeledkezni.

Az ajánlók a derűs melankóliát emelik ki, és valóban, a főként létösszegző, szembesítő versek és a súlyos motívumok ellenére – vagy inkább: ezekkel együtt – az *Amit az ördög jóváhagy* a könnyed elegancia kötete. A sűrűségük és súlyuk miatt is nyomasztó gondolatokat azonban nemcsak a derű ellensúlyozza, a kötet gyakran él a humorral is. A humorral lazított gondolatok mintaverse is lehetne az Andy Warhol *Csokoládénýúl* című képe által ihletett szonett, az *Édes száj*: a tömegkultúra, a populáris és a szépművészet elemeiből játékosan-ritmikusan építkező vers csattanós zárata olyan, mint a cukorsokk utáni kijózanodás. A humorral (fel)pörgetett vers a záró tercinában nyelvet vált, a játékoságot hirtelen elnyomja a puritánság – amit még inkább felerősít a szonettszabály megsértése, a formai szakaszváltáshoz képest megkésett tartalomváltás. A profán és a szent komikus összecsúsítása eredeti képek során keresztül jelenik meg újra és újra a kötetben, például Rubik-kockázó Kronoszként (*Kronosszal az Égei-tengeren*). Ezt használja termékenyen a *Házi áldás* című ars poetica szerkezeti-tartalmi feszültségeiben, kifordított rigmusaiban (pl. „mert ami nincsen, abban van az Isten”), vagy a *Bent árnyékot vet* a szuggesztív zárásban: „s jól látszik végre, hogy nincsen különbség // tartósan élet és halál között, / akár egy gyermek, Isten átszökött / a kerítésen, csupán ennyi történt.”

A hiány, a nincs képei megrendítően sokszor kerülnek az alkotó-teremtő erő mellé. A világot teremtő Isten, a művészet remekeit alkotó zseni, a versét író költő vagy éppen az ösz-tönösen formáló természet megmosolyogtató ügyetlenkedéseiben, hibáiban ott a végzet. Meghatározó a „hiába”-élmény, a teremtés (legyen szó festőről vagy Istenről) titkai kifürkészhetetlenek maradnak. A miértre adott válasz hol ironikus („a mindenható fejében / az élethűen megformált világ / kiszorította a fantáziát” – 93), hol az esetlegesben („az elhullt szavakból // előbb-utóbb mondat lesz valahol” – 109), hol az elrendeltetésben (*Az idő születése*) gyökerezik. Ez az ingadozás összefügg az időrendbe állított versekkel: váltakozásuk ciklikus, ahogy az év szakaszaihoz kapcsolódó témák, hangulatok fel-feltűnése is.

A kompozíciót szervező ciklikusság, körköröség ugyanakkor az élet metaforája is, és el-lentéte az örökkévalónak, a múlhatatlannak: „s az emlékezet éppen úgy végtelen, akár a nem-lét” (31), „csak ébren forgolódik / az Úr: miénk a lét, övé a nemlét” (97). Az *Amit az ördög jóváhagy* szonettjeiben visszatérően, a motívumok rendszerében is következetesen mutatkozik meg ez a törvényszerűség. A teremtő erő/zseni az öröklétet az alkotáson keresztül éri el („folyton körbejár / be sem végzett még, s letörölne már / mert addig él, amíg valamit alkot” – 114), a létezés elnyerő teremtmények sorsa az elmúlás („a víz homokká őrli hőseink / s új Akhilleuszt gyúr majd a homokból” – 148).

A kötet legizgalmasabb részei azok, amikor erőteljes nézőpontváltással élnek a versek: amikor a profán felől láttatja a szentet (a *Még nem az öröklét* szonett, különösen a megihlető Rubens-képpel, a *Levétel a keresztről*-lel együtt), vagy amikor a műalkotás felől szemléli az alkotót. A műalkotás (és több szonettben: a modell) kiszolgáltatottsága, a megörökített pillanatok mögötti élet (érzések, aktusok, sorsfordító pillanatok) összekapcsolása a kötet címével drámai feszültséget eredményez, és a Rubik-kockázó Kronossal kicsalt mosoly már meg is fagyott.

A hirtelen, a forma szabályaival nem feltétlenül harmonizáló tartalmi-hangulati váltások éberén tartják az olvasót, ez az éberség a motívumok burjánzása miatt szükséges is. Itt megint csak a koncepciózus alkotót dicsérhetjük: ahogy a Markó-sonettek, úgy a kötet motívumai is egyszerre rendezettek és burjánzók. A kötet (és a Markó-líra) nagy visszatérői a fény, a kert, a zene, a veréb (madár). A lehetséges értelmezések egyetlen ösvényén elindulva is láthatóvá válik ez a fegyelmezett burjánzás: a kert jelentésmezője bibliai, egyetemes költészeti, általános kulturális értelmezések felé is nyit, például a kötet legkülönbözőbb pontjain az édenkert, az Arany János-i kert, a műveltség-művelődés idéződik fel. A különböző jelentések olykor találkoznak, metszéspontjaik a kötet legszebb versei közé tartoznak, ilyen például a kötet utolsó harmadában, számos élmény után a *Bent árnyéket vet* című szonett.

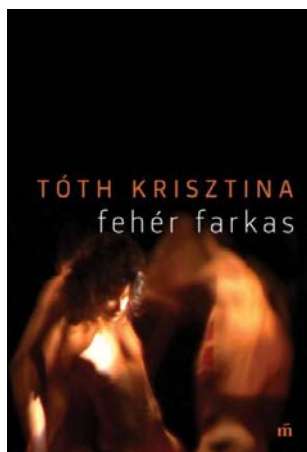
Ha a kert-motívumot kiszélesítjük, és a 'behatárolt saját terület'-ként értelmezzük, a kötet közepén olvasható *Lábjegyzet Babitshoz* szonett felé is kanyarodik az ösvényünk. Megismerhető-e a világ – kérdezi Babits beszélője *A lírikus epilógjában* (egy szintén mesteri szerkesztésű kötetben). „Egy láthatatlan vonalon belül, / amit már annyiszor próbáltam eddig, / és mindig működött, reggeltől estig / járok-kelek, míg arrébb jól megül // egy házőrző, talán maga az Úr, / vagy csak egy eb (...)” (87) – szól a Markó-sonett beszélője, és a zárlatban folytatja, „s reménykedem, hogy szabadulhatok, / mert hátha mégis lakható a semmi”. Ez a „de-markációs vonalak” által határolt versvilág önmagában is végtelen terepnek tetszik.

„Kitölteni egy szinte végtelen / testet megint” (7) – ezzel a másfél sorral nyit az *Amit az ördög jóváhagy* kötet. A Markó-kötet szonettjeiben a megannyi allúzió, mediális és intertextuális játék úgy áll össze erős verskötetté, hogy maga az egyszerű rendezőelv is jelentéssé válik, a vázat pedig egy tudatosan formált versvilág adja. A záró versek egyikében újra felsejlik a babitsi kérdés, a határátlépés nyugtalanító lehetőségének gondolatával: „hiszen fel is zabálja / Isten, amit terem, s már nem találja / saját testét: neki is vége lesz.” (142)

HAJNAL ZSOLT

Az átírható múlt vágyának kudarcai

TÓTH KRISZTINA: FEHÉR FARKAS

Magvető Kiadó
Budapest, 2019
126 oldal, 3499 Ft

Egy ideig úgy terveztem, a könyvben szereplő egyik novella címére utalva *Az elbeszélés gyűjtemény, ami nem szárnyalta túl elődeit*-re keresztelem majd a kritikát. A tizenhat történetet felsorakoztató novelláskötet eddigi recepciójában ugyanis vissza-visszatérnek olyan, a felsőfok prefixumával képzett jelzők, amelyek igazságértéke a *Fehér farkas* tekintetében igen csekély. Nem ez ugyanis Tóth Krisztina eddigi „legradikálisabb” könyve, de még csak a „legsötétebb” sem. Ha csak a radikalitást nem az irodalmi minimalizmus, a sötétséget pedig a Kovács Bodor Sándor fotójának felhasználásával készült könyvborítót illetően értjük. Mert a történetek gazdaságossága időnként már zavaró. Figyelembe véve, hogy Tóth kisprózájának írásmethodikai forrásai elsődlegesen Tar Sándor és Raymond Carver novellisztikájából erednek, nem feltétlen lenne indokolt felróni éppen a mondathosszúság takarékoságát mint kifogásolandó stilisztikai-szintaktikai fogást, de a *Fehér farkas* egyes történetei már-már lírai sűrítéssel dolgoznak, amelyek időnként „döcögősséggé” teszik az olvasást. A 2006-os *Vonalkódnak* mind a „legsötétebb”, „legradikálisabb” minősítés – plusz az élvezhetőbb mondatszerkesztés is – sajátja már, ezeket a címeket azóta sem sikerült egyetlen másik Tóth-próza-kötetnek sem magának vindikálnia. Sőt a történeteket átszövő vezéreszme, vagyis a múlt által befolyásolt jelen problémája is hibátlanul megfogalmazódott már a „vonalas” könyv lapjain, éppen a családi titkokat felfejtő *A kerítés* (*Vérvonal*) címűben: „(...) mert tudta, hogy a történeteknek soha nincs végük, csak abbamaradnak, meghúzzák magukat, mint a lappangó betegségek, hogy aztán egyszer csak feltámadjanak és másutt, máshol kezdenek hasogatni, burjánzani, nyilallni; hogy nemzedékeken át mesélődik a fájdalom”. Mindennek ellenére, ahogyan az a bíráló további részéből is kiderül majd, a *Fehér farkas* egy kiemelkedő elbeszélés gyűjtemény, s méltán része a Tóth-életműnek.

A kötetindító novella, a *Lift*, mindenki számára ismerős alaphelyzetet bont ki, az azonosulásra való lehetőség biztosításával így szinte azonnal intimmé varázsolja azt a mentális teret, amelyben az olvasásaktus lezajlik. Az egyes szám első személyű narrátor azt latolgatja a felvonóra várva, ki is lehet vajon, melyik emeleten is lakhat az a zokogó nő, aki az elbeszélőt (is) feltartva fel-le liftezik az emeletek között. Később sem hagyja nyugodni a síró nő kiléte, hogy pontosan mi is történhetett vele, mindezekben gondolkozva jut el aztán saját veszteségtörténeteinek listázásáig, s megállapítja, „hogyan a nevetés vagy a sírás hangjaiból mennyivel nehezebb következtetni a konkrét emberre, mint a beszédhangból. A sírás és a nevetés *összemosza* a korokat, egy fiatal nő éppen úgy zokog, mint egy idősebb, éppen csak a nagyon öregeket és a csecsemőket lehet elkülöníteni.” (Kiem. tőlem: H. Zs.) Ez az összemosódás egészében véve nagyon fontos a *Fehér farkas* esetében, mivel a történetek ember és ember, ember és állat közötti általános ontológiai áthatásokra mutatnak rá, továbbá a bemutatott egyéni sorsokon keresztül mindig értesülést szerezhetünk a kollektíva (alap)természetéről is. (Zárójelben megjegyzendő, hogy ezért nem lenne elképzelhető egy, a meglévónél rendszerezettebb, esetleg egy ciklusos kötet szerkezet sem, mivel a novellákat az átfogó motivikus-tematikai hálózat mintegy „egyberántja”). Leggyakrabban talán pont a verbális kommunikációra szoktak hivatkozni az emberek közötti megértést és elfogadást elősegítő elsődleges eszközként, már csak azon egyszerű okból kifolyólag is, hogy mindenekelőtt ez különböztet meg minket az állatoktól. Ezért volt leleményes választás Tóthtól pont a sírást, egy alapvető érzelmi reakciót kiemelni primer kapocsként, amely során csak minimális vokalizáció történik, amelyre viszont az állatok legtöbbje is képes. Ahogyan a sírástól összemosódik előtünk a látvány, úgy mosódunk össze mi is környezetünkkel: a helyekkel, családjunkkal, múltunkkal, történeteinkkel. Ezek összefüggésében pedig megállapítható, hogy a *Fehér farkas* filozófiai elkötelezettsége szempontjából egy ökológiailag kifejezetten fogékony elbeszélés gyűjtemény. Ezen látásmód alkalmazásával Tóth arra igyekszik rámutatni, hogy önmagunk, életünk megértése szempontjából mennyire kulcsfontosságú a kontextualizálás.

A kontextus egészének perspektívájából pedig nem ritkán hasonló mintázatokat láthatunk kirajzolódni. „Egyetlen dolog azonban azonos volt bennük: az alaprajz. Mindegyiknél ugyanúgy nyílt az ajtó a lépcsőház bal oldalán, és mindegyikben ugyanúgy helyezkedtek el a szobák, ahogy harminc éve a mi otthonunkban, vagyis azok között a falak között, amit így nevezünk” – állapítja meg a *Tizenhét lakás* középkorú elbeszélője, az olvasó pedig ráésszel, hogy nem csupán a lakásnéző turista belsőépítészeti kivitelezésekre vonatkozó empirikus tudásáról értesül, de a találékony lakás-metaphora arról is tájékoztatja, hogy a családi beágyazottság következtében az emberi személyiség szerkezetek, a családi történetek, az átörökölt megküzdési stratégiák, tehát összességében az emberéletek dramaturgiája *alapjaiban* sok hasonlóságot mutat. A narrátor – aki egyébként attól tart, hogy valakinek már gyanússá vált tevékenysége, s Facebook-csoportban riasztotta a többi eladót, hogy van ez a furcsa nő, aki mindent körbefényképez – egykori életébe szeretne újra bepillantást nyerni, ezért látogatja sorra az eladásra, bérlésre kínált lakótelepi lakásokat. Hogy az idő múlásától idegenné lett, valamikori önmagát újra ismerőssé tegye, tudatosíthassa identitásának kontinuitását: „Amikor kiléptem a lépcsőházba, ellenállhatatlan kísértés fogott el, hogy ha már itt vagyok, akkor lemenjek oda, arra a helyre, ami miatt ezeket az épületeket hónapok óta járom. Négy emelettel lejjebb. (...) Ott álltam a bejárat előtt, valaki más, idegenül. Ugyanaz, aki voltam, lényem legmélyéről ágaskodva, hogy elérjem a csengőt. Senki sem válaszolt. Nem voltak otthon. Nem

voltunk otthon.” Tóth, ha csak közvetve is, de annak felismerését is remekül rögzíti a novellában, hogy a hétköznapi ingerekre adott reakcióink gyakorta nem is a konkrét stimulusra érkező elsődleges válaszok, hanem az impresszió felidézte régebbi sérelmekre adott ösztönös feleleteink lehetnek: „Ahol volt gyerek, ott kifejezetten nehezményeztem, hogyha másutt rendeztek be neki helyet. Mintha ezzel megúsztott volna valamit, amit nekem nem sikerült. A felnőtt énem kicsit szégyellte magát ezért az éretlen és kissé agresszív gondolatért, és azt ismételtette, mint valami mantrát, hogy ezek itt csak falak, minden lakás másik történet, és az enyém is csak egy a sok közül, a gyermek énem viszont tombolt, rugdosta a rétegelt lemez ajtókat, és követelte, hogy menjünk be hozzá, oda, ahol ő lakik, még mindig, azóta is, ülünk le az egykori ágya szélére, és maradunk ott, míg le nem csillapul a szívverése, helyre nem áll a lélegzete.” Tóth sorai tökéletesen illusztrálják a populáris pszichológiából ismert „belső gyermek” – jelen esetben dacos, sértődött – viselkedésmechanizmusát.

Egy ugyanilyen belső gyermek követeli a válaszokat a múltban elszenvetett traumák miértjére az *A nő, aki nem törölte le az apját* című elbeszélésben is. A történet elején egy kétgyerekes anya próbál visszaemlékezni a gyerekkorára, próbálja időben elhelyezni a megrázó eseményeket. A történet egyszerre banális és lenyűgöző módon a rántotta apropóján bontakozik ki: a nő apja, miután hazaért a munkából, gyakorta kért rántottát, ezért gyerekkorú hőszűnek is erre esett a választása, amikor anyja egy nap nekiszegezte a kérdést, mit is enne. Később az anyja általi erőszakos etetés leírása során már sejthető, hogy a tojásfehérje szexuális szimbolikával bír: „Fogta a villát, rászúrt egy darabot, ráadásul egy olyat, amibe a fehér széle is belekerült, és belenyomta a falatot a gyerek szájába. A lány ült egy ideig, tartotta szájában a langyos, puha darabot, aztán az egészet az asztalra hányta. Rá a terítőre, középre.” Apja, aki egyébként még a lány művészi tornás időszakában is mindig megdicsérte lánya csinos combjait, szertartásszerűen a lányával masszírozhatta otthon a hátát, mondván, „senkinek nincs olyan keze, mint neki”. A mozdulatsorok ezt követően kiegészültek azzal, hogy a lány apja „hanyatt fordult, és a derekára ültette, mintha lovagoltatná. Közben bele kellett kapaszkodnia az apja kezébe. Vedd el az ujjad, mondta neki egy alkalommal, mert el akart futni, zavarta, hogy a játék eldurvul, hogy az apja feje vörös, hogy harapdálja mindenütt. (...) Az anyja közben a konyhában főzött. Mindig teljes hangerőre tekerte a rádiót, soha egyetlenegyszer sem jött be. Csak bekiabált, hogy kész az ebéd, aztán csörömpölni kezdett az evőeszközökkel és elzárta a rádiót.” Az *A nő, aki nem törölte le az apját* a *Fehér farkas* egyik legkiválóbb novellája: a zömében kényelmetlen események hihetetlenül részletgazdag, ugyanakkor egyszer sem okafogott ábrázolása mellett nem csupán a cselekményszál profi vezetése és a karakterek valóságghű, már-már „tapintható” megformálása emeli ki a többi közül, hanem a témátobozódás higgadt szabályozása is, hiszen az író egy novellába sűrítve beszél a családon belüli nemi erőszakon kívül a diszfunkcionális családok dinamikájáról, a szerepzavaros szülőkről és a csendes tettestárs felelősségéről. Az utóbbi témát érintő lehetséges morális kérdés(feltevés)ek súlya egyébként Tóth bravúros arányérzékének köszönhetően nem nehezedik rá a problémafelvetés szépirodalmi szövegben való autenticitására, tehát szerencsés módon nem válik didaktikussá a textus. Amellett, hogy az *A nő...* patológiailag is kifogástalan írásmű, hiszen tűpontosan mutatja be a bántalmazás általi traumatizáció leggyakoribb következményeit, nevezetesen a szuicid tendenciákat, illetve a bűntudatot, önhibáztatást, két további nagyon fontos témát boncolgat: az egyik a földi, a másik az égi, transzcendens igazságszolgáltatás kérdése. Az elbeszélő először az anyjától várta volna a feloldozást, aztán azt latolgatta, egyik

tanárának vallja meg, mik is történnek vele, de végül csak annyit volt képes elmondani, hogy verik otthon. Amikor a szűzsében elérkezünk oda, hogy a narrátor a főhős apjának Alzheimer-kórját, a felejtés eme önfelmentő módját részletezi, akkor fogalmazódik meg konkrétan – mintegy a kétségbeesés mértékét is kifejezve – a transzcendens hiányának beletörődő tudomásulvétele: „Gondolhatta volna persze azt is, hogy az apja ezt a végső, halálosan pontos büntetést méri ki magára, ez azonban feltételezte volna a felismerést, a bűntudatot, és tágabb értelemben a gondviselést is, amelynek rejtőzködő jeleit annyiszor fürkészte a toronyház ablakában billegve, de nem látta soha megmutatkozni”. Az *A nő...* egyrésről egyedülálló példázata a történeteknek kiszolgáltatott, azokkal szemben tehetetlen gyerek magányosságának, másrésről annak, hogy személyes történeteinkkel mennyire egyedül maradunk. Ebből adódóan levonhatóvá válik ama keserű, de kézenfekvő konzekvencia is, hogy a gyázmunka szintén egyéni feladat mindenki számára, annak felelőssége és az azzal járó érzelmi munka másra át nem ruházható – sajnálatos módon a novella hősné történetéhez hasonló esetekben sem. A történet erősen implicit, ugyanakkor legfontosabb üzenete, hogy családi, kollektív szinten csakis abban az esetben van esély a megtisztulásra, ha az előtte az egyének szintjén megtörténik. Erre pedig, ahogy az elbeszélés is szomorúan rámutat, ritkán kerül sor. „A titok, mint valami legyőzhetetlen baktérium, belülről rágta és pusztította mindnyájuk testét, az övét is” – olvashatjuk a már említett *A kerítést (Vérvonat)* idéző, tételmondatoszerű sort, amelynek a meglévő citátumnál indokoltabb helye lett volna a kötet borítójának hátoldalán, hiszen a titok több jelentős, az *A nő...*-höz hasonló, tabukat döntögető elbeszélés szervezőeleme: ilyen a feleségét egy fiatalabb fiúval csaló férfi sztorija, a *Hinta*, vagy az egykori securitatis és az áldozat gyerekének találkozását feldolgozó *Túlpart*.

Bár a kötet összes novellájának főbb motívumai visszaköszönnek a *Fehér farkas* című elbeszélésben, így az a motivikus-szimbolikus rétegek kötetszintű szintézisének tekinthető, mégis tanácsosabb lett volna helyette egy másik címadó novellát választani. A *Fehér farkas* az egyik olyan elbeszélés a kötetben, amelyben a minimalista mondat- és gondolatszerkesztés irritálónak válik, a szűzsé folytonosságának effajta ellehetetlenítésével pedig esetenként az olvasottak befogadása válik nehézkessé. Bár a történet szép parabolája a dehumanizációnak és a traumatizáció visszhangtalanságának, s találóan mutatja be a főhős cigánylány és a fehér farkas, ember és állat közti határ fluiditását, van a gyűjteményben másik írás, ami ezeket a topikokat bravúrosabban járja körül. Ilyen például a *Fehér farkas* követő novella, a móríci atmoszférájú *Borjú*. Egy testvérpár, az árvasorsra jutott Laca és Dina hétköznapi rajzolódnak ki előttünk, akik nevelőjüknél, András bácsinál végeznek munkát a ház körül. Laca és Dina nem is igazán gyerekek, mert mintha megálltak volna a fejlődésben – beszédes, hogy a testvérpár magát az órát sem ismeri. Tóth ezzel a „pauzával” érzékelteti a traumatizáció természetét, az eseménytelennek tűnő hétköznapiakban csendesen megtestesülő sokkot, a kisebbségi létezésre jellemző időszíki eltolódást. A novella olyannyira példázatszerűen, ugyanakkor szerencsés módon az *A nő...*-höz hasonlóan a didaktika leghalványabb jelét sem mutatva számol be arról, miként is válhat a butaság és a kiszolgáltatottság az erőszak táptalajává, az emberi méltóság megszűntének forrásává, hogy tankönyvi olvasmányként tananyagává válhatna a jövőben. (Hasonlóan emlékezetes egyébként az imént említett okok miatt Tóth egy korábbi írása, a *Szólánc* című tárcanovella is, amely a rasszizmust boncolgatja.) A nemi erőszak témája itt is fókuszba kerül, hiszen a gyerekklány Dina a nevelőtől, András bácsitól esik teherbe. A történet folyamán egy vemhes borjú válik Dina „tükörképévé”, amely állatnak

az újszülött borját aztán Laca agyonveri, hogy Dinával végre ételhez jussanak. Bár a történet során erre nem történik konkrét utalás, a borjú sorsa relatíve előrevetíti a csecsemő végétét, tehát minden bizonnyal a „családi”, pontosabban az adott közösségi mátrix hierarchikus erőviszonyainak áldozatává válik később. Körülményei „felzabálják”, ha úgy tetszik: „De ha a gyerekek járnak fog, akkor minden könnyebb lesz.” (Kiem. Tőlem: H. Zs.) A *Borjú*-ban az állatpárhuzam szolgál a provinciális körülmények között teret hódító kiszolgáltatottság extrémizálásának kifejezésére, hiszen Dina mintegy (asszony)állattá válik, valamire való értékét szülésre való alkalmatossága adja, ugyanakkor az animális-humán alá-fölé rendeltség morális hitellességének megkérdőjelezésére is sor kerül általa: „Az a tehén, amelyik borjadzott, időnként lemarad a többitől, megtorpan. Laca szerint kizárt dolog, hogy emlékezzen, a tehénnek nincsen esze. Dina valahogy mégse szeret ránézni. Mindig olyan érzése támad, mintha valamit látna abban a hosszú pillás szemében. Hogy van az, hogy neked van, nekem meg nincs?”

Ugyancsak fénypont a kötetben a *Marokkói táska*, amelyben a homodiegetikus narráció, s (a helyenként) a volt kedveshez intézett, vallomásos hangvételű monológ szinte a történet kezdetétől a legvégéig levélszerű atmoszférát teremt. Egy megtalált táska apropóján egy egykori megcsalás és vetélés története rajzolódik ki az alapszituáció mögött, az utóbbi veszteség materiális tapasztalatának élménye pedig az azóta eltelt időtől független érvényességét jelezve a leghétköznapibb aktusok végzése során is vissza-visszaköszön: „Elhúztam a cipzárt, szétfeszítettem a bőrt, bekotortam a ruhák közé. Rózsaszín és fehér holmik tekeregtek odabent, mint a belek.” A legkülönbébb emléketbörések mellett a másik alapélmény, amin a *Fehér farkas* szereplői osztoznak, s a *Marokkói táska* női narrátorának esetében is meghatározó, az a másik és/vagy a külvilág részvétlensége: „Ugye, ezt mondtad nekem akkor? A te veszteséged. Belecsavarták egy lepedőbe, és kivitték, soha többé nem láttam, csak az álmaimban, de azokban túlontúl sokszor is.” Említésre méltó, hogy az érzékelhető hangulati egyensúly mennyire szépen végig fenn van tartva a kötetben, erről pedig elsősorban nem a novellákon *belüli*, hanem a novellák *közötti*, ellentétekkel operáló, arányos balanszírozás a felelős. A végig melankolikus, s befejezését tekintve is tompább *Marokkói táskát* a jóval oldottabban elbeszél – pedig témáját tekintve korántsem könnyedebb – *A bal oldali szék* című elbeszélés követi. Egy csontvelődaganatos férfi a kemoterápiás kezelés alatti gondolatain, benyomásain kalauzol végig minket, míg a humor eszközével igyekszik távol tartani magát az elkeseredéstől: „Elképzelttem, hogy milyen érzés lehet vaknak vagy életfogytosnak lenni. Ahhoz képest nekem tulajdonképpen szerencsém van, hogy csak csontvelődaganatom van, nem? Így azért van a dologban némi perspektíva, hm?”

A kötet elején helyet kapott „lakásos” történetekhez csatol vissza, azok (tér)pszichológizáló beszédmódját folytatja a *Visszajönnek a golyák* expozíciója. Az ingatlanos, miután jól végigméri az új otthonát kereső nőt, arra a következtetésre jut – az érdeklődővel kapcsolatban egyébként tévesen –, hogy „Amikor tönkremegy az emberek házassága, akkor többnyire új helyen akarják folytatni az életüket, lehetőleg minél távolabb korábbi otthonuktól. Sokan vidékre költöznek, vagy családi házból újra lakásba, és kétségbeesetten igyekeznek átrajzolni addigi életük korvonalait.” Amennyiben a *Fehér farkasra* „programkötetként” gondolunk, a *Visszajönnek a golyákat* egy kifejezetten eredményes darabként értékelhetjük, hiszen rövidsége, tömörsége ellenére teljes mértékben működőképes a szöveg, a mondatok nem „kopognak”, alig négy oldalon pedig egy roppant terhelt emberi sors bontakozik ki előttünk Tóth Krisztina szépírói eszköztelenségének narratológiai csúcspontjaként. (Technikailag hasonló-

an bravúros novella egyébként a *Visszajönnék a gólyák* után következő, *Sárga flakon* című történet is.) Pár oldalon hitelt érdemlően elkalauzolni az olvasót az ingatlanvásárlás profanizmusától egy gyerek haláláig igen figyelemre méltó írói teljesítmény. Különösen szerethetővé teszi a történetet, hogy megrázó témaválasztása ellenére a befejezés – meglepő módon – reményt sugall: „Milyen hónap van most? Április. Április. Akkor már visszajönnék a gólyák, felelte, és végre felállt.” Már csak éppen ezért sem sötétebb tónusú a *Fehér farkas*, mint például a kritika bevezetésében említett *Vonalkód* – ott a *Vissza jönnek a gólyák*éhoz hasonló lezárásra nem igazán akad példa.

Vajon adhat-e feloldozást egy-egy átélt trauma alól a művészet? A megfogalmazás képessége és tette által változik-e bármi is? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a kötet utolsó, *A tükör* című novellája. A barokk festő, Jan Kupetzky elbeszélésében olvashatjuk végig a történetet, aki sejthetően egy félrelépés miatt megromlott kapcsolatát igyekszik helyrehozni feleségével, Ilsével, ezért kerül otthonukba a velencei tükör, később pedig annak helyére a művész családját ábrázoló festmény. De Ilse a mutatós ajándék hatására sem enyhül, elhagyja Jant. A festő, aki a házban maradt szolgáló szemében a megtévelyedés gyanújába keveredik, az elbeszélés végén arra a következtetésre jut, hogy nem maradt más hátra, dolgoznia kell tovább. Ez a kötetbefejezés pedig mintegy leradírozza azokat a kérdőjeleket, amelyeket a művészet hasznosságának kétségbe vonása során racionális elménk örökösen e gondolatsor végére firkant. Mert ha konkrét válasz ugyan nem is érkezik a bekezdés elején feltett kérdésekre, ha figyelmesek vagyunk, egyértelműen bizalomkeltőbb feleletekre kapunk sugallatot! Hiszen ha már csak a szóban forgó novellát vesszük, akkor itt van nekünk Jan, akinek magányában a művészet, a munka marad az egyetlen társa. Vélhetően az menti meg egy esetleges összeomlástól is. És itt van a *Fehér farkas* többi szereplője, akik a kifejezés legegyszerűbb, a köznap nyelv megfogalmazás szintjére sem jutnak el, így a meghallgattatás lehetőségének esélye híján hordozzák magukban tovább megrázó történeteiket. „Úgy éreztem, ordít rólam, hogy valójában nem is akarok lakást venni. Hogy nem akarok semmit, csak ledőlni itt egy kicsit, megpihenni, üres falakat látni lehunytt szemhéjam mögött, berendezetlen, alakítható múltat” – mondta a *Tizenhét lakás* rokonszenves főhőse, s lényegében ez az a magatartás, aminek jogosságát ha el is elismeri, de annak meghaladására biztat a kötet: mert ha már a múlt nem írható át, és földi, isteni igazságszolgáltatásban sem reménykedhetünk, a múlt által befolyásolt jelenben való önfigyelemmel és kitartó, hosszadalmas belső munkával jövőnk – talán – megváltoztatható. Így válhatnak személyes történeteink az átírható múlt vágyának kudarcaiból a feloldozás letéteményeseivé.

BAUERNHUBER ENIKŐ

A létezés cserepadján

HORVÁTH CSABA: REPTÉRI NYÚL – BESZÉLGETÉSEK
TÓTH KRISZTINÁVAL

Noran Libro Kiadó
Budapest, 2018
302 oldal, 3490 Ft

„A beszélgetésnek a társ jelenléte a lényege. Ha ez a jelenlét elég erős, akkor az élőszó nyomtatva is eleven marad. Tóth Krisztina beszélgetéseiben az irodalom összekapcsolódik az-
zal a könyvön kívüli világgal, amiben együtt élünk mindany-
nyian, író és olvasó, tanár és hajléktalan, buszsofőr és bolti
eladó. Akikkel találkozunk és beszélgetünk, és akik velünk és
rólunk beszélnek. Jók és rosszak, akik lenni szeretnének és
akik valójában vagyunk, megannyi reptéri nyúl” – olvashat-
juk a *Reptéri nyúl – Beszélgetések Tóth Krisztinával* című élet-
interjúkötet bevezetőjében.

Az olvasó sokféleképpen kapcsolódhat e beszélgetéskötet témáihoz, melyek megszólítják és ki is ragadják a hétköznapi, megszokott világból. Az egyik legizgalmasabb olvasói tapasztalat az interjúkötettel kapcsolatban talán éppen az, hogy az írói gondolatvilágban elmerülve minden olvasó mást találhat benne érdekesnek a maga számára, épp aktuális érdeklődése, kérdésfelvetései kapcsán.

Egy rendkívül érdekfeszítő, gondolatébresztő írói *ars poetica* rajzolódik ki a beszélgetésekből, melyek során alapvető, lényeges megállapításokat fogalmaz meg az olvasóját saját írói világába bevezető író: „...az életem és az írás nem igazán válik ketté, vagyis nincs olyan, hogy önélet, meg irodalom, ez a kettő egy és ugyanaz...” – mondja magáról a szerző.

Tóth Krisztina ritkán ír saját magáról műveiben, így külön öröm, hogy a könyvben számos ponton olvashatunk írói önvallomást, melyek írói portréját gazdagítják és árnyalják tovább, sokszor szokatlan képzettársításokkal, ahogy ezt a kötet találó címválasztása is jelzi. A cím tulajdonképpen utólagos „szerzői félrepillantás” eredménye, amint ezt a könyv bemutatója által életre hívott beszélgetésen az író elárulta. A vallomásos hang jelenléte végigkíséri a kötetet: „Én mindig akkor voltam a legboldogabb, amikor szerelmes lettem, meg amikor sikerült valamit befejeznem és úgy éreztem, jó lett. Ezek különben nagyon hasonló érzések, és utólag gyakran

kiderül szövegekről meg személyekről is, hogy na, ez nem volt az igazi, de akkor rövid pillanatokra úgy érzi az ember, hogy otthon van a világban.”

A személyes hangú, fotókkal is kísért beszélgetéskötet – mely személyesség nagyban az értő kérdező, a Tóth Krisztinát nagyon jól ismerő Horváth Csaba érdeme – olvasása közben az olvasó is egyre inkább otthon érezheti magát ebben a különleges és kivételes írói világában, ahol talán mindent áthat az a gondolat, hogy „A megbocsátás és a megírás összetartozik.”

Olvashatunk nyelvvel, írással, műfordítással kapcsolatos lényegi dilemmákról, betekinthetünk prózakötetek és regények készültének izgalmas írói alkotófolyamataiba, részesei lehetünk egy sokoldalú kortárs író gondolatvilága kibontakozásának, amelyben megannyi, az emberi létezéssel kapcsolatos, örök kérdés merül fel. Így például az *Akvárium* című regény kapcsán érdekes azon elgondolkodni, hogy vajon „...tudunk-e mit kezdeni azzal, amit készen kapunk. Tudjuk-e a saját képünkre alakítani a világot, vagy pedig idegenül bolyongunk benne, amíg csak ki nem lépünk, azaz teljesen vakon botorkálunk a megadott kilépési pontokig. És az is kérdés, hogy amikor adódnak lehetőségek, akkor vajon képesek vagyunk-e élni azokkal, vagy minden változtatási lehetőség mellett úgy haladunk el, hogy esetleg észre sem vesszük.”

Magányról, szeretetnyelvek különbözőségéről, emberi kapcsolatok mozgatóiról, a múlt erejéről, a valódi és kölcsönös kapcsolódás lehetetlenségéről is gondolkodik az író szereplői élethelyzetein keresztül, és mindeközben fontos útmutatásokat is megfogalmaz: „...a szereplők hajlamosak azt hinni, hogy a sorsukat a külső körülmények határozzák meg, miközben belül ragaszkodnak az őket béklyózó, tanult viselkedésmintákhoz. És a külső körülmények tulajdonképpen olyanán alakulnak, amilyenné ez a belső program alakítja őket.”

Az étellel, az emberi sorssal kapcsolatos reflexió tudatosságának és a reflektálatlanság tudatnélküliségének lehetséges összhangba hozásáról is értékes gondolatokat olvashatunk: „Csak eltelik a szereplők élete. Kitöltik azt az időkeretet, ami adott a számukra, de valójában reflektálatlanok, és [...] ez a reflektálatlanság érdekelt engem. És tulajdonképpen az a számomra is megfejthetetlen, de mégiscsak létező, mélységes nosztalgia és vágyódás izgatott, amit érzek, igen, mindig érzek, minden ilyen reflektálatlan, magában múló élet iránt.”

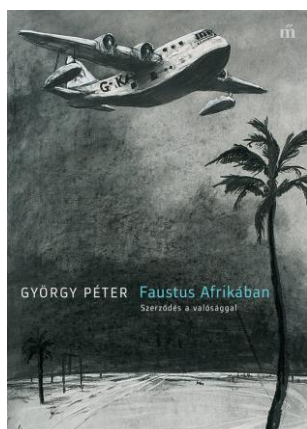
E két véglet összeegyeztetésére épp az író tesz kísérletet szereplői élettörténeteinek egyéni látásmódú megírásával. Emellett pedig e szokatlan műfajú beszélgetéskötettel Tóth Krisztina a jól feltett kérdésekre adott személyes hangú válaszok mentén saját írói világára is sikeresen reflektál. Az írora, aki életében sokszor úgy érzi magát, mint egy furcsa helyzetbe került földönkívüli, vagy akár mint egy reptéri nyúl – e beszélgetésekben tehát sokszor önmagára is tudatosan és érzékletesen reagál. „A folyamatos reflektáltság állapota nagyon kimerítő, azt hiszem. Néha azt képelem, hogy az öntudatlan, kételyek nélküli élet olyan, mint hogyha egy kicsit kiülhetnénk a létezésben a cserepadra.”

A figyelmes olvasó pedig akár azt is érezheti e beszélgetéskötetet olvasva, hogy lényegi kételyek továbbgondolását kapta útravalóul nemcsak Tóth Krisztina írásainak újraolvasásához, hanem saját maga további, újbóli és remélhetőleg kimeríthetetlen olvasásához is, a létezés cserepadján.

SÁGHY MIKLÓS

Kíméletlen, öntörvényű valóságábrázolások nyomában¹

GYÖRGY PÉTER: FAUSTUS AFRIKÁBAN.
SZERZŐDÉS A VALÓSÁGGAL

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
324 oldal, 4999 Ft

György Péter *Faustus Afrikában* című könyvének, mely időben és térben széles kulturális horizonton vizsgálja a művészet és a valóság viszonyát, alapvető tézise, hogy a hatalmi, politikai viszonyok döntően befolyásolják, milyen művészi „szerződések” köthetők a valósággal egy adott korban, és ebből következően ezek a paktumok azt is nagymértékben meghatározzák, hogy miképpen közvetíti, vagy talán helyesebben: hozzá létre számunkra a művészet a valóságot. A kötet gondolatmenetének fontos viszony-fogalma a „globális művészeti világ” (többször „global artworld”-ként, „kortárs artworld”-ként használva), mely „számos földrészen zajló eseményeket és a kortárs terekben párhuzamos időkhöz vezető műveket jelent, amelyek aztán, függetlenül lokális kontextusuktól, a kivételezett elit figyelmes tagjai számára összeállnak egyetlen nagy képpé” (17). A „kivételezett elit” fontos kitétele a meghatározásnak, mert kifejezi, hogy a globális művészeti világ a szakértő kevesek belügye, azaz egy szűknél is szűkebb réteg kultúra- és művészetalakító tevékenysége által meghatározott, bonyolult intézményrendszer, melynek trendjei, logikája enyhén szólva is nehezen érthető a kívülállók számára. A kulturális hidegháború idején kialakult és az azt jócskán túlélő globális művészeti világ hálózatát György végtelenül hatékony és kiürült gépezetként jellemzi, „amelyben a piaci motivációk, a sikeresség és a megfelelés egyre nagyobb szerepet játszanak, és amelynek már semmi köze a különféle szubkultúrák radikális és marginális kisebbségei-

¹ A recenzió megírását az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

hez” (28). A könyv célja azonban korántsem a globális művészeti világ visszasságainak, látzatvalóság termelésének analízise, hanem éppen ellenkezőleg: fókuszában azok az írók, művészek állnak, akik a valósággal kialakított viszonyokat, aktuális szerződéseket elutasítják, figyelmen kívül hagyják, és a fennálló szerződésekbe való beavatottság kiváltságaival mit sem törődnek. Ők ugyanis a „szerződésmódosítók”, a „szerződésszegők”, akik – György Péter szerint – nem térnek, tértek ki a valóság elől, „de azt soha nem tekintették sem világnézetnek, sem stílusnak, sem politikának” (55).

A globális művészeti világ megfelelője a literatura területén az „irodalmi gépezet”, mely szövegek (könyvek, folyóiratok) segítségével állítja elő a társadalmi valóságot, és jelöli ki annak határait. A kötet egyik legizgalmasabb fejezete (irodalmárként) *A valóság eltagadásának stratégiai* című, melyben többek közt az államszocializmus idején nagy befolyással rendelkező kultúraalakítók – Ortutay Gyula, Király István, Karinthy Ferenc – közelmúltban megjelent naplóját a párt által szükségszerűnek vélt intézményes valóság irodalmi „termelésének” dokumentumaiként olvassa a szerző. Nyilvánvaló, hogy a kultúrpolitikus, a szerkesztő, az író eltérő módokon, szerepkörben, de ugyanannak a gépezetnek voltak a kiszolgálói. Sötér István folyamatosan alakuló életműve pedig egyrészt az ideológiai áramlatokkal együtt változó valóságképhez történő szakadatlan alkalmazkodás szemléletes példája a kötet gondolatmentében, másrészt annak a háborús valóságtapasztalatnak a lenyomataként tekint rá a szerző, mely meglehetősen másképp tűnt fel a törvényekkel, jogfosztással sújtott zsidó, illetve a keresztény középosztály számára. Ugyanez a kettős valóságtapasztalat olvasható ki Rónay György és Gyarmati Fanni naplójából is, akik igencsak eltérő társadalmi nézőpontokból szemléltek a hátországi eseményeket. Különösen érdekes annak bemutatása, hogy Kállai István és Kertész Imre színházban előadott zenés vígjátékai miképpen fordították le a szocializmus építéséhez szükséges ideológiát a valóság eltagadásának élvezhető, népszerű programjába, valamint hogy utóbbi miképpen távolodott el korábbi szerepétől, vállalva a radikális kívülállás pozícióját, mely elengedhetetlen előfeltétele volt a *Sorstalanság* megszületésének. Az irodalmi szerződésszegések példaként kerül szóba Mészöly Miklósnak *Az atléta halála* című regénye, mely szenvtelen múltábrázolásával töri meg az amnézia kádári-kori paktumát. A kívülállás, az elhazudott valósággal történő szembenezés példaként elemzi behatóan a szerző az olyan kevésbé kanonizált szerzők szövegeit, mint Ajtony Árpád és Szerb János. Az irodalomgépezet elutasításának világirodalmi reprezentánsa Samuel Beckett, akinek *A koncentrizmus* című – 1930-ban a dublini Trinity College-ban előadott – pseudo-manifesztuma példázza, hogy az író megalkuvás nélkül adott hangot a valóság kontinuitásnélküliségének, kiismerhetetlenségének, valamint elutasította „a mindent átható nagy narratív identitás” magátólértetődőségét (31).

Beckett szerződésszegő szövegeinek képzőművészeti rokonaként értelmezi György a School of London festőinek munkáit – részletesebben Frank Auerbach, kisebb terjedelemben Lucian Freud festményeit –, valamint a dél-afrikai William Kentridge alkotásait. A párhuzam indoka, hogy amiképpen az író megkérdőjelezi az elbeszélés evidenciáit (alanyát, idejét, folyamatosságát), úgy a School of London festői is hátat fordítanak a valóságábrázolás elfogadott konvencióinak. Auerbach művein például a kontúrok eltűnése, „a vonalak töredékessége, a kompozíció szétesése, az eltérő léptékek párhuzamossága” (225) nagyban megfélemlíthető Beckett írásainak csendjeivel, „szakadásaival”, helyüket kereső mondataival. Kentridge képzőművészeti és színházi alkotásai szintén ellenállnak az értelmezői kisajátításnak, hiszen

úgy villantanak fel politikai utalásokat (Afrika kolonizációjával kapcsolatban), hogy közben el is utasítják azok bármiféle direkt politikai használatát vagy interpretációját. Érdekes felvetése a könyvnek, hogy a nevezett alkotók rokonságát lehetővé tevő kívülállás, szerződésszegés (azaz hasonló világlátás) egyik oka, hogy mindannyian menekültek, száműzöttek voltak. Auerbach, Freud és Kentridge felmenői zsidó származásuk és ebből fakadó üldöztetésük miatt választottak maguknak vagy gyermeküknek új hazát. A sorstörténeti szakadás így mindannyiuk öröksége, vagyis annak tapasztalata, hogy a kortárs kultúra lényegétől elválaszthatatlan az otthontalanság, idegenség és a kiismerhetetlenség. Jóllehet Beckett eltérő nyelvek határán élt, míg az imént említettek eltérő világokén, mégis „éppúgy ismerték az otthontalanság, mint az otthonosság élményét, és tudták: az utóbbi soha nem lesz már magától értetődő. A valóság, pontosabban az igazság az, hogy az otthontalanság, a számkivetettség éppúgy megtörténik bárkivel ott, ahol született, mint azzal, aki menekülni kényszerül” (314).

Többek közt az otthontalanság tapasztalatának és a világ kiismerhetetlenségének színre vitelével kapcsolhatók a kötetben tárgyalt képzőművészekhez, írókhoz az olyan televíziós sorozatok, mint a *True Detective* és a *Leftovers*. Előbbi – eltérően a hagyományos krimiktől, melyekben a törvényesség és törvénytenség még külön világokként jelennek meg – olyan apokaliptikus világot ábrázol, ahol a nyomozók a bűn végtelen áradatával állnak szemben, és ahol az (okokhoz, motivációkhoz vezető) kauzális láncolatok feltérképezése lehetetlen. A *True Detective*-ben a felső középosztály, „az egyház és a szekták vezetői ugyanúgy az egyetemes horror szereplői, mint azok, akik kiszorultak a társadalomból” (253), és mindahányan lassan merülnek a megsemmisülésbe. A *Leftovers*-ben pedig az emberek egy csoportjának megmagyarázhatatlan eltűnése szembesíti a hátramaradottakat a világ kiszámíthatatlanságával és kiismerhetetlenségével, valamint azzal, hogy mit is jelent a narratív identitáshoz szükséges folytonosság és önazonosság elvesztése. Az elemzett sorozatok a fenyegetővé, otthontalanná, az azonossága ellenére is felismerhetetlenné vált világ képét viszik színre, és e tekintetben ugyanúgy ellene mennek az artworld és az irodalomgépezet képviselte normáknak, mint a fentebb említett írók, képzőművészek. Ennek médiatörténeti előzménye, véli a szerző, hogy a transzmediális – azaz a különböző interfészekben megjelenő – televízió megváltoztatta a sorozatok haszontermelésének módját, és így a gicccet, a szórakoztató sitcomokat háttérbe szorítva meghatározóvá váltak azok az igényes szériák, melyek a valóság-szerződések esztétikai (újra)termelésében teljes joggal vesznek részt.

A kötet átfogó gondolatmenete – reflektált szándékának megfelelően – nem vázol fel egy újabb (művészet- és irodalom)történeti narratívát, hanem a valósággal „őszintébb” viszonyt kialakító alkotások és alkotók párhuzamos mikrohistóriáinak, kis narratíváinak a montázsát hozza létre. Időnként ugyan közelebb hajol egyes művekhez, szépirodalmi szövegekhez (főként Ajtony, Sőtér, Auerbach és az amerikai sorozatok esetében), ám döntő módon mégis csak az alkotási folyamatokat jelentősen meghatározó kontextus-elemek (életrajzi tények, kortársi emlékezők, levelezések) állnak az elemzések középpontjában. A *Faustus Afrikában* érthetően, gazdag ismeretanyagot mozgatva – nem ritkán szellemes, megvilágító erejű metaforák segítségével – kalauzolja olvasóját a különböző korok kulturális horizontjai között. Talán a bevezető fejezet sűrű kissé, ám az ott alkalmazott tömör tételmondatokat az elemző szakaszok gazdagon kifejtik, és így utólagosan is beláthatókká teszik a korábban írtakat. Összességében György Péter könyve izgalmas, lebilincselő szellemi utazás XX. századi tereken és idősíkokon át a kíméletlen valóságábrázolások nyomában.

KARÁCSONYI JUDIT

Sághy Miklós: Az irodalomra közelítő kamera

XX. SZÁZADI MAGYAR IRODALMI MŰVEK
FILMES ADAPTÁCIÓI

Kalligram Kiadó
Budapest, 2019
208 oldal, 3000 Ft

Film és irodalom közötti kapcsolat gazdagságát jól illusztrálják a két művészeti forma invenciózus találkozásai, sokszínű együttműködései. A kölcsönös vonzást mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az irodalmi szövegek filmes adaptációja szinte egyidős magával a filmmel mint médiummal. Jóllehet ma már irodalom és film hosszú múltra tekintő, gazdag viszonyát csak a kölcsönösség jegyében érdemes elgondolni, ez nem volt mindig jellemző. A kortárs, gyorsan változó médiakörnyezetben megjelenő új dinamikáknak, trendeknek köszönhető ez a paradigmaváltás, melynek mibenlétén és hatásain érdemes elgondolkodni, miként arra Sághy Miklós *Az irodalomra közelítő kamera – XX. századi magyar irodalmi művek filmes adaptációi* című munkája ösztönzi az olvasót. A kötet két nagyobb egységre tagolható: a szerző az adaptáció sokszínű, heterogén, kulturális gyakorlatát először egy tágabb elméleti kontextusban kívánja elhelyezni, majd, ahogyan azt az alcím is jelzi, olyan esettanulmányok következnek, melyek a kutatás területét leszűkítik XX. századi magyar irodalmi alkotások filmes adaptációinak vizsgálatára.

A kötet első része átfogó és közérthető módon ismerteti az adaptáció kérdése körül kialakult kritikai diszkurzus történetét, legmeghatározóbb jellemzőit. Felvázolja, hogy az adaptációelmélet mintegy fél évszázados alakulása milyen paradigmák mentén rögzítette film és irodalom kölcsönös megközelíthetőségét. A hűségelv szülte merev keret előfeltevéseit, tradícióit és elméleti meghatározottságait vizsgálva a szerző sikeresen mutat rá annak problematikus jellegére; többek közt például arra, hogy a hatvanas évektől kezdve rögzül a fiatalnak számító, szórakoztatóipari médiumnak vélt filmmel szemben az irodalmi művek hierarchikus előnyét hangsúlyozó nézet. A hierarchikus látásmód elsősorban ab-

ban nyilvánul meg, hogy az adaptáció vizsgálata során az irodalmi mű az értékes eredetiként, elsődlegesként, míg az adaptáció csupán másolatként, másodlagosként tétéleződik, mely jó esetben ugyan felér az irodalmi mű szintjére, és akkor hűséges adaptációról beszélhetünk, ám rossz esetben alulmúlja azt, és akkor hűtlen volt mintaadóához.

Alapvető probléma az így kialakult normatív diszkurzus kontextusában, hogy az adaptált irodalmi mű stabil jelentéssel és esszenciális tulajdonságokkal rendelkező, zárt egységként gondolódik el. A szerző pontosan megmutatja, miként kérdőjeleződik meg ez a tézis a poszt-strukturalista irodalomelmélet nézőpontjából, alapvető fordulatot hozva a filmadaptáció megközelítésében és irányultságában. A hierarchikus szemlélet okait, az azokhoz kapcsolódó kliséket, közhelyeket vizsgálva és sorra cáfolva jut el a szerző a film monomediális kezelésének problémájához. Megmutatja, hogy a multimediális nézőpont mennyiben képes árnyaltabb, adekvátabb képet adni irodalom és film viszonyáról. A szerző által vázolt keret tehát a korábban uralkodó, ám még ma is tetten érhető hűségelvűtől, illetve az irodalmi forrásszöveg elsőbbségétől eltávolodva új dimenzióba helyezi az elméleti feltevéseket: adaptált mű és adaptáció közötti eltérések már nem ez utóbbi megítélésének, hanem egy lehetséges intermedialis párbeszédnek az alapkövei lesznek. Ennek következtében a már említett hierarchia érvényét veszíti, hogy a hangsúly a két médium közötti kölcsönhatásra helyeződjön. A megfilmesítés nem az irodalmi alkotás illusztrációja csupán, sokkal inkább egy olyan kétirányú kölcsönviszony része, melyben egyenrangú *szövegek* mellett azok kontextusai, kulturális horizontjai is jelentős szerephez jutnak. Így lép a hűségelvű esszencializmus helyébe az a dialogikus szemléletmód, melynek köszönhetően az adaptáció felszabadul a hagyományos elméleti keretet meghatározó, eredeti/másolat bináris oppozíciója alól.

A vizsgálati módszerek sokszínűségét implikáló megközelítés ugyanakkor lehetetlenné teszi, ahogyan azt a szerző egyértelműen leszögezi, hogy átfogó, szisztematikus egésszé szerveződő adaptációelmületről beszélhessünk. Vagyis az esettanulmányokban fókuszba állított művek elemzése nem egységes szempontrendszer mentén történik. Az adaptációelemzés módszertanának alapos ismertetése révén mégis kirajzolódik, milyen elméleti paradigma fűzi össze a következő fejezetekben olvasható, az adaptáció kérdését más-más szempontok mentén tematizáló interpretációkat.

Csáth Géza *Anyagyilkosság* és Szász János *Witman fiúk* című alkotásainak összehasonlítása során Sággy megmutatja, miként hajtogatja ki az adaptált szöveg tudattalanjaként megjelenő adaptáció a Csáth-szöveg implikált lélektani tartalmait. Krúdy Gyula és Huszárik Zoltán Szindbád-történeteinek összevetése kapcsán arról olvashatunk, hogy az elbeszélés maszkulin nézőpontján keresztül színre vitt nemek politikáját miként adaptálja a film, illetve hogyan építi tovább a szerelemnek és a halálnak a Krúdy-szövegekből átvett, motivikus, asszociatív összekapcsolását. Mándy Iván *Diákszerelem* és Szomjas György azonos című alkotásai a szubjektum-konstruálás kérdéseit feszegetik. A belső, valamint a kerettörténet tekinteteinek viszonyrendszerét, hatalmi struktúráit vizsgáló elemzés talán az egyik legizgalmasabb esettanulmány. A Jean-Pierre Oudart nevéhez fűződő varratelméletet kreatívan működtető fejezet arra is kitér, miként lehetséges az adaptált szöveg ironikus látásmódját filmre vinni. A Mésszöly Miklós *Film* című alkotását és a Surányi-adaptációt tárgyaló, az *Egy forgatás-regény megfilmesítése* című fejezet különös adaptációs helyzetet állít a középpontba, hiszen a Mésszöly-regény egy kész forgatókönyvet kínál megfilmesítőjének azáltal, hogy maga is egy filmforgatás történetét beszéli el. A szerző az irodalmi kultusz kutatás szempontjait előtérbe he-

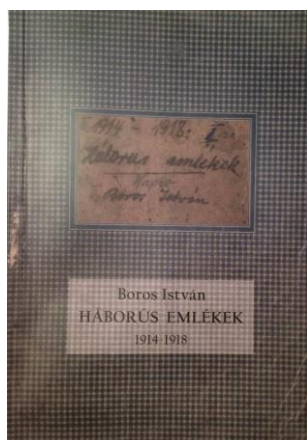
lyezve veti össze Ottlik Géza *Hajnali háztetők* című kisregényét Dömölky János adaptációjával, vagyis arra a gyakran elhanyagolt szempontra hívja fel a figyelmet, miként lépnek dialógusba egymással az irodalmi és mozgóképi alkotások tágabb kontextusai, s főként, hogy mennyiben befolyásolják a '80-as évek Ottlik-kultuszának meghatározó elemei az adaptáció folyamatát. Az *Idő van* című Esterházy-szöveg és ennek azonos című, Gothár-adaptációjának komparatív elemzése során a heterogén szubjektum színrevitele kerül a fókuszba. A szubjektum megkonstruálásának folyamatát meghatározza az a médium, írja Sághy, melyen keresztül láthatóvá válik. Ennek megfelelően a szerző azokat a jeleneteket veszi sorra a filmben, melyek a szövegben megjelenő karakter-egybeolvadásokat viszik színre, s elemzésének konklúziójaként megállapítja, a mozgókép nem egyszerűen adaptálja, hanem még inkább megerősíti a szóban forgó posztmodern irodalmi jelenséget, hiszen az alakok egymásba montírozását, hasadtságát a képpel párhuzamosan a hangzósság szintje is képes kifejezni. Kiválóan érzékelteti továbbá a szerző, hogy a kortárs irodalomról beszélve nem tekinthetünk el film és irodalom kétirányú, kölcsönös egymásra hatásáról: hiszen a XX. században a mozi hatására bekövetkezett mediális és technikai változások szükségszerűen megjelennek az irodalmi szövegekben is. A *Sorstalanság* című Kertész-regény és Koltai-adaptáció elemzése a privát és kulturális emlékezet kérdésköre mentén igyekszik feltérképezni azokat a momentumokat, melyek adaptáció és adaptált mű elszalasztott találkozási pontjait jelölik: azt, ahogyan az irónia és a groteszk fő forrásaként is működő korlátolt, szűkre szabott, szubjektív, gyermeki látásmód szövegbeli megjelenése helyén egy külső, objektív kamerát találunk a filmben. Jól megválasztott példákon keresztül mutatja meg Sághy, miként jelennek meg a regény konvencióellenes nyelvi szerkezetei helyén a hollywoodi melodramákból ismert konvencionális formanyelvi eljárások, mozgóképi klisék Koltai Lajos adaptációjában. A kötet utolsó esettanulmánya a test, a testiség kérdésköre felől közelít Parti Nagy Lajos novelláihoz és Pálfi György, a novellákat családörténétté formáló, *Taxidermia* című filmjéhez. A vizsgálódások középpontjában az a kérdés áll, hogy a test normatív meghatározására milyen módokon reagálnak a különböző hatalmi rendszerekben élő főszereplők.

Az eddigiek összességésként elmondható, hogy a kötet szerzője nem pusztán rámutat azokra az alapvető elmozdulásokra, változásokra, amelyek az adaptációelméletek kontextusát az elmúlt évtizedekben meghatározták, de a praxis területén is következetesen tartja magát az ezekből fakadó elméleti felvetésekhez. Az adaptációk hierarchiamentes megközelítése, film és irodalom, adaptáció és adaptált mű „demokratikus” együttélése mellett érvelő kutató érzékeny és árnyalt elemzéseket tár az olvasó elé, melyekben irodalom és film nem egymással versengő, hanem egymást inspiráló, gazdagító, egyenrangú művészeti formaként jelenik meg.

KOVÁCS FLÓRA

„Feltekintek a csillagos nagy égre”

BOROS ISTVÁN: HÁBORÚS EMLÉKEK. 1914–1918

Makó, 2019
208 oldal, 3300 Ft

Boros István *Háborús emlékek* című naplókötete leginkább tematikája okán népszerű, hiszen egy alföldi településről, Makóról származó fiatal férfi első világháborús tapasztalatait mutatja be. Boros írása nem csupán egy harcterre összpontosít, a könyvre vonatkozó reflexiók mégis egyet, a doberdóit hangsúlyozzák erőteljesen. Ennek oka e front nagyszámú emberáldozata, valamint Szeged környékének kollektív emlékezete. A kettő nem függetleníthető egymástól. Emellett nemcsak hazánk és a szűkebb térség, hanem az olaszok számára is jelentős Doberdó. Erre bizonyíték mindkét fél esetében a megőrzés legelemibb módja, a dalban való rögzítés: gondoljunk csak a mi *Doberdó*-dallamunkra vagy az olaszok *Fuoco e mitragliatrici* énekére.

A *Háborús emlékek* nyers változata szerzője életében ki nem adott kézirat formában élt. Egy családi költözködésnek hála került elő, majd fogalmazódott meg a rokonságban, hogy szerkesztés után megjelentethető. Ezzel sikerült teljesíteni Boros álmát, aki mindvégig a publikálásban reménykedett. A napló a magyar és az olasz történészek, múlt iránt érdeklődők együttműködésének köszönhetően idegen nyelvű fordításban szintén olvashatóvá vált. A rá irányuló kíváncsiságot pedig csak fokozza, hogy a helyi, Makói Városi Televízió *Háborús emlékek* könyvhöz kötődő, *Egy elveszett napló nyomában...* című dokumentumfilmje díjazásban részesült.

Boros első soraiban közli pontos születési adatait, mivel a napló hitelességét szándékszik megalapozni. Az írás létezésénél fogva, fennmaradásából következően képes tanúsítani a múltat. Szerzője halála után is alkalmas erre. A *Háborús emlékek* mint harcokat lefestő napló nem szokatlan módon azonban még a sebek, a sérülések lejegyzésével az íráson belülről is emel egy igazolást: a seb, a sérülés bizonyítja (tanúsítja) a csatát, amely kettő megtörténtét viszont a napló tanúsítja. Boros szövegében ezen túl szerepel a császári és ki-

rályi szegedi 46-os gyalogezred nevezetes fája, amely majd a múzeumba kerül, hogy hírül adja a katonák tetteit. E növény kérgébe vési a katona a nevét, az eseményt pedig később megörökíti. A tanúsítás sora tehát tetten érhető. („Július 13-án megkeressük az ezred fáját, mert azt mondják, hogy holnap vagy holnapután elviszik a szegedi múzeumba. Elmegyünk mi is: Szabó, Engedi, D. Nagy stb. Azt mondják, az ezrediroda előtt van, meg is leljük. Kb. 3 m hosszú, egynegyed méter széles fatörzs, néhol már úgy van összepántolva, hogy szét ne hulljon. Rengeteg név van rajta. Én is rávésem a nevemet, egyet sóhajtván.”, 125.)

A szerző ez emlékezőszövegét kétségkívül a nyilvánosságnak szánta. Természetszerűleg ez a kijelentés majdnem minden napló esetében megtehető. Ehhez nem szükséges elfogadnunk a környezet kijelentéseit, sokkal inkább a műfajból és a *Háborús emlékek* nyelvi egységeiből vonhatunk le következtetéseket. A naplóíró nem egy esetben alkalmaz megszólításokat, kiszólásokat, amelyek címzettje nehezen állapítható meg. Nyelvi formájuk olvasóra (olvasókra) utalhat, ugyanakkor a történeten (szövegen, emléken) belüli címzett (címzettek) tűnik (tűnnek) többször elfogadhatónak: „[b]eleesik a fejük a lángcsóvába. Nézzétek!”, „[f]igyelni gyerekek nagyon!”, „[n]em, nem, látjátok, hogy hullámszik, most éppen játszik a tenger.”, „[n]ézzétek, rengeteg a halott, az még ott mozog” (46, 52, 119, 138). Külön csoportot képeznek továbbá azok a megszólítások, amelyek egyértelműen az anya felé irányulnak. Kiemelt szerepük végig érvényes, az érzelmi telítettség ezeknél a legerősebb („Nem mulatás ez anyám, hiszen énekelni nem illik, mind keserves nóták, nem is víg nóták, olyat nem is tudunk dalolni”, 167–168).

A nyelvi formák (is) jelzik a közösséghez való tartozás igényét. Boros mint katona számára rendkívüli jelentőséggel bír a haza. A könyvre vonatkozó megjegyzésekben kevésbé taglalt, a Kárpátokban bekövetkezett harcok leírásánál lelhetők fel az ilyen utalások. Ezeknél az ütközeteknél ugyanis a Magyarországon vagy a határon elhelyezkedés kulcsfontosságú lehet: „[e]z a határ a magyar határ! Éljen Magyarország, éljen a haza, éljen a magyar határ! Ha már meghalunk, legalább magyar földbe temetnek el és Magyarország lesz a sírunk” (48). A kötet egészében azonban a szűkebb szülőföld és közösség aláhúzott. A makói társak, az összetartozás vagy a Makó városához közeledés egy-egy utazásnál életmentőnek minősül. Az egy városból származás és az ebből eredő egységek megindító sorokban is mutatkoznak: „[m]i, makóiak, földiek felkértük és megígértük egymásnak, hogyha bármelyikünk is elesik vagy megsebesül, lehetőleg tudassuk egymás szüleivel vagy hozzátartozóival. Meghalás esetén egy kis búcsúztató verssel, vagy levéllel ki mit tud, írjon haza” (80). Doberdónál a makóiak dombja elnevezés csakugyan a fokozott egymáshoz kapcsolódás tényét támasztja alá: „[e]ste gyülekezünk a makóiak dombján és elbeszélgetünk 10 óráig és lefekszünk” (126). A szülővárosba eljutás viszont az áthelyezések, a sebesülések révén mehet végbe. Ehhez szükséges időnként kisebb család, így a vonatok csatlakozásának elszalasztása, az átszállások elrontása: „[u]gyan hogy lehetne Makót útba ejteni? Már egy év után jól esne megnézni szüleimet, meg még az otthon is, meg a menyasszonyomat. Nézem a mars parancsot: útirány Linz, Bécs, Budapest, Arad, Brassó, nem Szeged felé. Na de magam vagyok! Majd eltévesztem magam, akármi is lesz. Irány Makó!” (102).

Amikor a hazai kapcsolatok nem valósíthatók meg, akkor fontosak lesznek olyan külső érintkezések, amelyek közösséget teremthetnek. Ezek között a nőkkel való találkozások különös helyet foglalnak el. A hadikórházban való lét és a felépülés szolgálat alkalmat kisebb, múltó flörtökre, esetleges viszonykezdeményekre, amelyek mélységéről csak a féltékenység

felsejléséből következtethetünk: „ismét Rosennel találkoztam. Vele is elég jól telik az idő, de emez meglátja, akkor megharagszik és ír annyi finzfanczikot, hogy még tán az igazi német sem igen tudja elolvasni” (98).

Boros írásán végigvonul a nyelvi megformáltság igénye. Egy-egy részletében olyan költői képek is feltűnnek, amelyek megközelítik Somogyváry Gyula háborús tematikájú regényeinek nyelvezetét (*Virágzik a mandula, Ne sárgulj, fűzfa!*). Az érdekfeszítő, lebilincselő egységek ugyanakkor azok, amelyek tömörítik a háború borzalmi közt létrejövő, az elbeszélőt elragadó képeket. Ezek kapcsán maga a kanti fenséges tapasztalható: egyszerre a félelem és a csodálat lesz úrrá a szöveg létrehozóján és befogadóján („Egészen pontosan közéjük, szinte a fejük felett exponál. Beleesik a fejük a lángcsóvába. Nézzétek! Sosem láttam így dolgozni a tűzércsapatot. Élvezet nézni! A kis erdőből a gépfegyverek és a gyalogság zúdítja rájuk a tüzet.”, „Figyeljük a bevágódást, a messzi tengeren a nagy digó hadihajókat. Közéjük esik, felvág a hatalmas vízoszlop, visszacsapott és megringanak a nagy hajók a vízen. Milyen szép ezt messziről nézni!”, 46, 144.). A háborúnak, annak velejárójának, nyomának fenségessé párosuló leírását a világirodalom szintén kedveli. Egyik ismertebb szövege W. G. Sebald *Légi háború és irodalom. A rombolás természetrajza* című izgalmas kötete.

A *Háborús emlékek* maga után vonja utolsó passzusában azt a kérdést, hogy vajon a háborút megélt katonák tudnak-e a harcok után élni a társadalomban. A magyarországi állapotok csak erősítik a kételyeinket, hiszen az 1918-as események a zavarra, a fejetlenségre utalhattak. Ezeket a visszatérők végképp nem érthették.

Boros István *Háborús emlékek* című naplója fontos kiadvány, lévén, hogy segíti az olvasót jobban eligazodni a korszakban. A könyv kisebb szerkezeti egyenetlenségei, nyelvi bizonytalanságai az olvasószervező hiányából adódhatnak. A könyv kivitelezése és tartalmi erőnyei azonban túllendítenek minket ezeken a hibákon.

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

174. szám

SZÁNTAI MÁRK

A *Barbárok* a közoktatásban¹

Barbárok címen két novellát találunk a magyar irodalomban: Móricz Zsigmond sokat tárgyalt műve² nyomán Grecsó Krisztián is ezt a címet választotta jelenkori társadalmi problémákat fókuszba helyező írásának, amely előbb az *Élet és Irodalom* hasábjain,³ később pedig a *Jelmezbál* című kötet részeként vált olvashatóvá.⁴ A közoktatási kánonnak azonban a kortárs szöveg nem képezi részét. Olyan hiány ez, amely messze túlmutat önmagán: a Móricz–Grecsó-párhuzam mellett sok más szerző és mű kapcsán is felvethető lenne klasszikus és kortárs alkotás termékeny párbeszédének lehetősége.

Azt, hogy milyen fontos szerepet játszhat a kortárs irodalom az iskolai keretek között az olvasóvá nevelés folyamatában, talán nem szükséges hosszasan bizonygatni. A befogadás-központú irodalomtanítás egyik alappillére, hogy olyan, időben, nyelvben és témájában a mai diákokhoz közelebb álló szövegekből válogassunk, amelyek aztán segíthetnek elvezetni az immár klasszikussá merevedett, az oktatás gyakorlatában időről időre nehézségeket támasztó, a diákok által rendszerint fenntartásokkal kezelt alkotásokhoz is. Az alapvetően nagyregény-központú kulturális tértől elszakadva a tanítás során érdemesebb lenne a novellák felől közelíteni: egy novella terjedelménél fogva befogadhatóbb, vagyis arányosan jobbak a tanórai feldolgozás esélyei, mind a rendelkezésre álló szűkös időkeretet, mind a diákok várható olvasási hajlandóságát figyelembe véve. Erre a jelenségre hívja fel a figyelmet Hermann Zoltán is: „[i]skolai, közös olvasmányok lehetnének klasszikus vagy kortárs novella- vagy verseskötetek is. Nagyon regényközpontú a magyar iskolai kánon.”⁵ Ezeket a megfontolásokat figyelembe véve a most tárgyalt két mű, Móricz és Grecsó szövege egymással párbeszédben lenne tanítható, de semmiképpen sem kronologikus sorrendben. Az időbeliséget, kronologicitást érintő szempontok jóval kisebb súllyal kellene, hogy latba essenek, ezek helyett inkább azokat az alkotásokat, rövidprózákat lenne érdemes előnyben részesíteni, akár tematikus blokkokat képezve, amelyek valójában hozhatják közelebb a diákokhoz a (szép)-

¹ A dolgozat egy korábbi munkám módszertani továbbgondolása, éppen ezért a két novella összehasonlítására, elemzési lehetőségeire itt nem vagy csak röviden utalok. Az előző tanulmányt lásd: Szántai Márk: *Barbárok-változatok* (Móricz és Grecsó), Kalligram, 2019/7, 144–149.

² Móricz Zsigmond: *Barbárok*, In *Uő: Barbárok*, Athenaeum, Budapest, 1932, 5–22. vagy lásd még: Móricz Zsigmond: *Barbárok*, In *Uő: Elbeszélések V.*, szerk. Nagy Péter et al., Szépirodalmi, Budapest, 1955, 68–82.

³ Grecsó Krisztián: *Barbárok*, *Élet és Irodalom*, 2005/37, 21–22.

⁴ Grecsó Krisztián: *Barbárok*, In *Uő: Jelmezbál*, Magvető, Budapest, 2016, 46–60.

⁵ Sándor Enikő: *Kortárs irodalom a mai magyar oktatásban* (Interjú Hermann Zoltánnal a közlő gyekeirodalmi konferencia kapcsán), Prae, 2018. 01. 23. (<https://www.prae.hu/article/10224-kortars-irodalom-a-mai-magyar-oktatásban> – 2019. 06. 11.)

irodalmat. Az ideális párbeszédnek nem csupán úgy kellene létrejönnie, hogy időnként előre- és visszautalunk művekre, fejleményekre, irodalomtörténeti mozgásokra, hanem úgy, hogy az összetartozó, vagy valamilyen (nyelvi, poétikai, tematikus) rokonság miatt összekapcsolódó műveket együttesen tesszük elemzés tárgyává. Ez a szemlélet ráadásul sokkal többet segíthetne az érettségiben szereplő összehasonlító műelemzési feladatra való felkészítésben, mint az egyes művek különálló elemzésére irányuló kísérletek.

A jelenlegi oktatási struktúrával és ezen belül az irodalomtanítással kapcsolatban gyakorta megfogalmazott kételyek és kritikai észrevételek igen aktuálisak. Fűzfa Balázs a következőképpen összegzi mindazt, amit a különböző kormányok oktatásért felelős szakemberei elmulasztottak elvégezni az elmúlt 15-20 évben. A PISA-méréseken való tragikus szereplésünk oka ebben a megfogalmazásban az, hogy az oktatási struktúra nem követte le a világ változásait: „[...] 2000 után minden társadalmi réteg számára nyilvánvalóvá kellett volna válnia, hogy a digitalizáció megkerülhetetlen tényként szól(t) bele az életünkbe, s pillanatokon belül átalakítja azt. A poroszos, tekintélyelvű magyar oktatási kultúra eleve nem volt alkalmas arra, hogy egy ilyen paradigmaváltást véghezvigyen, sőt, ideológiai-politikai megosztottsága miatt nem is tartott szükségesnek egy effajta átalakítást.”⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy a megváltozott infokommunikációs környezet szellemi-kulturális viszonyai között a hagyományos értelemben vett tantárgyak szerepe nem lehet evidencia, így azok tartalmának folytonos újra-definiálására lenne szükség. Bár jelen dolgozat nem vállalkozik, nem is vállalkozhat az irodalomoktatást érintő problémák átfogó megoldására, annyit mindenképpen érdemes rögzíteni, hogy a Fűzfa által is emlegetett, a magyarórákon nagy százalékban tetten érhető kizárólagos, történeti elvű szemlélet nem lehet hosszú távon fenntartható.

A gimnáziumok számára készített kerettanterv bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „A *jelentős művek* (sic!) szembesítik a befogadót az élet alapvető kérdéseivel, biztosítva a kultúra folytonosságát, folyamatos megújulását. Segítenek az emberi és társadalmi problémák megértésében, átélésében, a saját és más kultúrák megismerésében, az én és a másik közötti különbség megfogalmazásában, tiszteletében.”⁷ Persze már azon is el lehetne morfondírozni, hogy a *jelentős* kitétel egyáltalán milyen kánonhoz igazítja a közoktatásban megjelenítendő ismeretanyagot. A hangsúlyt mégis arra helyezném, hogy a kultúra folytonosságának kerettantervbeli hangoztatása éppen az általam is szorgalmazott, újraíródó irodalmi hagyományok felé történő kitekintésre törekszik, „a tanárnak szabad kezét biztosítva az egyes anyagrészek sorrendjének megállapításához”.⁸ Bár ez valamelyest árnyalni látszik a tanári szabadság hiányáról szóló híreket, a fent idézett, kerettantervben megfogalmazott gondolat az esetek nagy részében megvalósulatlan marad, mert az iskolák egy része a helyi tantervet a kerettanterv egyszerű másolataként készíti el. Ugyancsak neuralgikus pontnak érzem, hogy a kerettantervben nagyon gyakran összemósódnak az irodalmi művek értelmezésének etikai és esztétikai szempontjai, nem kondicionálva eléggé sem a diákokat, sem a tanárokat, hogy igyekezzenek különbséget tenni a szövegekből következő, különböző értelme-

⁶ Fűzfa Balázs: *Élményközpontú irodalomtanítás a harmadik évezredben*, Savaria University Press, Szombathely, 2016, 11.

⁷ *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára, magyar nyelv és irodalom, kiemelés tölem* (http://kerettanterv.ofi.hu/03_melleklet_9-12/3.2.01_magyar_9-12_u.docx – 2019. 06. 10.)

⁸ Ua.

zési utak között, és egyúttal végezzék el az egyes, akár tankönyvi értelmezések probléma-centrikus kritikai analízisét.

Az irodalomtanítás természetét tekintve más, mint a legtöbb tantárgy. Olyan diszciplína, amely esetében kifejezetten káros, ha nem tudunk kilépni a tankönyvek és tantervek által felvázolt keretrendszerből. Fűzfá Balázs az irodalom természetével ellentétesnek tartja a túlszabályozottságot, ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmaz Jenei Gyula levélinterjújára adott válaszában: „[k]özpontosított tantervek mentén és a végsőig centralizált módon előállított tankönyvek segítségével nem lehet irodalmat – vagyis az életet magát – tanítani, mert ez ellentmond az irodalom lényegének.”⁹

Az általános körkép áttekintése után lássuk most már konkrétan, milyen feltételeket, lehetőségeket szabnak a különféle tantervi szabályozók Móricz és a kortárs irodalom tanítására!¹⁰ A kerettanterv Móricz Zsigmond műveit a *Portrék* témakörében tárgyalja, műismereti minimumként egy Móricz-regény és egy Móricz-novella ismeretére tesz javaslatot.¹¹ Móricz szövegeinek közoktatásbeli szereplésével kapcsolatban nem sok meglepetés érhet bennünket: Szilágyi Zsófia 2016-ban készült nem reprezentatív felmérésében a megkérdezett magyartanárok az évtizedek óta változatlan szövegcsoporthoz tartozó elemeket sorolták fel, a kérdőívre adott válaszokban „a *Hét krajcár*, *Tragédia*, *Szegény emberek*, *Barbárok* jól ismert sorozatát csak néhány kevésbé ismert novella törte meg, mint *A kondás legszennesebb inge* vagy a *Csibe színházba megy*.”¹² A rendelkezésre álló órakeret (6) első ránézésre viszonylag tágasnak látszik, de még így sem biztosít elegendő időt a részletes elemzésre vagy a kerettantervi ajánlásban szereplő művek és lehetséges kapcsolódások kiaknázására. De még inkább kiáltó az a probléma, hogy a kerettanterv tematikus bontásában, az irodalom történeti szempontú számbavétele során egyszer sem találkozunk kortárs reflexiók irányába történő kitekintéssel, olyan olvasási-interpretációs aktusokra való felhívásokkal, amelyek a dokumentum bevezetőjében megfogalmazott szemlélet jegyében a kortársak felől próbálnák olvastatni a korábbi szövegeket. Móricz esetében ez pedig azért is különösen meglepő, mert míg az elmúlt húsz év szépirodalmi és irodalomtudományi diskurzusa rendre azon fáradozott, hogy elmozdítsa őt a realista-naturalista szerző pozíciójából, addig a kerettanterv továbbra is a realizmust és a naturalizmust javasolja a Móricz-próza egyetlen lehetséges értelmezési szempontjaként. Ez arra a problémára világít rá, hogy az akadémiai diskurzus és az oktatás-tankönyvírás gyakorlata között még mindig beláthatatlanul mély szakadék tátong.

Míg Móriczra az említett hat, addig a kortárs irodalomra összesen tíz óra áll a pedagógusok rendelkezésére. Ez az időkeret a kortárs szcéná beláthatatlanul tágas magyar és világirodalmi leágazásait nézve vállalhatatlanul kevésnek tűnik. Az iskolák egy részében azonban – éppen a kronologicitás elveit követve – gyakran el sem jutnak eddig a témakörig. A probléma megoldását úgy lehetne leghatékonyabban elősegíteni, ha a kortárs szövegek nem a tananyag

⁹ Jenei Gyula: *Merj mást gondolni, mint amit én! (Levélinterjú az irodalomtanításról Fűzfá Balázssal, Karádi Zsolttal, Nényei Pállal, Simon Ferencsel)*, Eső, 2016/3, 29–45, 33.

¹⁰ A tanulmány minden esetben a jelenleg érvényben lévő *Kerettantervre* hivatkozik. Az időközben megjelent 2020-as NAT alapján az körvonalazódik, hogy Móricz marad a *Portrék* szerzői között, kötelező olvasmányként pedig az *Úri muri* című kisregény és a *Tragédia* című novella van megjelölve. A *Barbárok* csak az ajánlott művek között kapott helyet.

¹¹ *Kerettanterv*, uo.

¹² Szilágyi Zsófia: *Móricz a magyarórákon: Kemény Zsigmond sorsa*, Eső, 2016/3, 46–52, 49.

végén, hanem a négy év során folyamatosan, annak szerves részeként kapnának helyet. A Grecsó-novellát, mivel nehezen választható el a Móricz-szöveg kontextusainak tárgyalásától, sokkal inkább látnám a Móricz-órak részeként, mint egy külön kortárs blokkban, reménytelen visszaulásokot téve korábban olvasott szerzők és szövegek sokaságára. A Grecsó-próza taníthatóságát vizsgálva érdemes hivatkozni a szerző Aegon-díjas regényéhez készült óravázlatra és oktatási segédanyagra is. F. Piró Krisztina a *Mellettem elférsz* tanórai feldolgozását segítő munkájának bevezetőjében a következőképpen ajánlja olvasásra Grecsó regényét: „[b]ekapcsolható a család- és a fejlődésregények sorába, tanítható a regionális kultúra témakörénél, szerkesztésmódjában távoli rokona a klasszikus detektívregényeknek.”¹³ Apró műfaji módosítással (regény helyett novella) a most tárgyalt Grecsó-szövegre is érvényesnek tekinthető mindez, a segédanyag szerzője által felvetett további lehetséges elemzési szempontok pedig (a múlthoz, családhoz való viszony, a vidék-város elmozdulások stb.) kétségteljesen jól használhatók a *Barbárok* tanórai elemzésekor is. Talán csak arra érdemes figyelni, hogy a diákok számára mindig világossá tegyük: mikor beszélünk magáról a szövegről és lehetséges kontextusairól (esztétikai, irodalomtörténeti szempontok segítségével), és mikor a szöveg által generált, de már attól független, irodalmon kívüli etikai szempontokról, asszociációkról.

A 2016/17-es tanévben megpróbáltam végiggondolni, milyen módon lehetne a gyakorlatban becsatornázni Grecsó novelláját a Móricz-történet mellé. E kísérlet jegyében rendhagyó irodalomórát tartottam egy szegedi gimnázium végzős humán tagozatos osztályának, előzetesen annyit kérve tőlük, hogy olvassák el Grecsó novelláját, és nézzék meg a belőle készült filmváltozatot. Fontos kontextusteremtő erőnek bizonyult az a problémafelvetés, hogy vajon miért kapcsolódhat egy kortárs szerző éppen Móriczhoz, melyek lehetnek azok a személyes meghatározottságok, tapasztalatok, olvasmányélmények – és persze nem mellesleg: poétikai vonatkozások –, amelyek miatt valaki éppen Móricz novellisztikájának újragondolására vállalkozik. A diákok válaszaiból az derült ki, hogy leghatározottabban a vidéki térhez, valamint a barbárság címben is megjelenő kettős jelentéséhez tudtak kapcsolódni, ebben – vagyis leginkább a felszíni hasonlóságban – látták leginkább megjelenni Móricz és Grecsó szövegeinek párhuzamát. A Grecsó-szöveg befogadását tekintve úgy tűnt, a többség örömmel olvasta, érvelésük alapján elsősorban azért, mert felismerni vélték benne a mindennapjainkra reflektáló, korfestő motívumokat, és sikerélményt okozott számukra a két szöveg párbeszéde, egymásra vonatkoztathatósága. Különösen szerencsés helyzetben voltam a két szöveg feldolgozásával Szegeden, mert mindkét novellában megjelenik ez a város, így többé vagy kevésbé, de helyi kötődéseket, asszociációkat tud mozgósítani. Míg a Móricz-novella a betyárvilág felszámolásával hírnevet szerzett, a maga korában is erősen vitatott módszerekkel dolgozó Ráday Gedeonról mintázott¹⁴ vizsgálóbíró vállaltását viszi színre a tárgyalóteremben, addig a Grecsó-novellában a Mars téri piac kap kiemelt szerepet. A börtön heterotópiája, a szegedi várbörtön és büntetés-végrehajtás történeti összefüggései Móricznál, valamint a piac mint átmeneti közösségi tér értelmezése Grecsó novellájában mind olyan lehetséges értel-

¹³ F. Piró Krisztina: *Tanítási segédanyag Grecsó Krisztián Mellettem elférsz című regényéhez*, Aegon Művészeti Díj, Oktatási segédanyagok (http://www.aegondij.hu/sites/default/files/oravazlatok/GrecsoKrisztian_Mellettem-elfersz_Tananyag.pdf – 2019. 06. 11.)

¹⁴ Cséve Anna: „Halálhőrgés a pusztában” (*A Barbárok keletkezéstörténetéhez*), Pannon Tükör, 1998/4, 12–17, 13.

mezési keretként szolgál, amely nem csupán egy irodalom- és kultúrtörténeti diskurzusnak enged teret, de akár a regionális irodalmat szemlélő érettségi tételt is előkészíti, nem is szólva az irodalmi elemzésen túlmutató, külső tantárgyi koncentráció révén ideemelhető helytörténeti vonatkozásokról.

A 2018/19-es tanév során pedig egy osztatlan tanárszakos szemináriumi csoportnak tartottam olyan órát, amely során a két novellát elemeztük, valamint a Grecsó-novella és a belőle készült Miklauzic-rövidfilm viszonyát tekintettük át. Tanárszakos csoport lévén, egyaránt próbáltam támaszkodni saját iskolai élményeikre, Móricz-tapasztalataikra, valamint arra kértem őket, gondolják végig, hogyan tudnák átültetni az oktatás gyakorlatába a klasszikus és kortárs szöveg dialógushelyzetét. Mind a középiskolai tanóra, mind a szeminárium tapasztalatai pozitívak: az egyetemi csoport hallgatói abban szinte kivétel nélkül egyetértettek, hogy a művek összeolvasásának tanórai hasznosíthatóságához nem férhet kétség.

A Móricz-szöveg tárgyalása a gimnáziumoknak szánt irodalomkönyvekben eltérő szempontokat figyelembe véve jelenik meg, és eltérő értelmezési utakat kínál mind a pedagógusok, mind a diákok számára. A középiskolai irodalomoktatásban évtizedeken keresztül meghatározó Mohácsy-könyv a következőképpen tárgyalja a *Barbárok* című Móricz-novellát: „[h]íradás ez az írás a pusztáról, egy sajátos, egzotikus, »bennszülött« világról.”¹⁵ Ezzel a tankönyv szerzője egyértelműen egy valóságreferens értelmezés irányába mozdítja az elbeszélést. Ráadásul úgy tűnik, a sorok írója a novella címének és zárlatának többszörös rétegzettségével sem foglalkozik érdemben, csupán egyféleképpen, a barbár viszonyok között élő ridegpásztorok általános jelölőjeként értelmezi azt. Ezzel a példával támasztható alá az egész Mohácsy-tankönyvsorozatra érvényes probléma, hogy a tankönyv beszűkíti a nézőpontokat, és nem hagy elegendő teret a diákoknak az önálló vélemény- és jelentésszövegre.

Több hozadékkal szolgál Pethőné Nagy Csilla irodalomtankönyve, amely részint még mindig megmarad azoknál a bevett fordulatoknál, mint Móricz újszerű falu- és parasztábrázolása.¹⁶ Ebből is látszik, hogy az évtizedek során meggyökeresedett értelmezések még a haladó szemléletű tankönyvek sorai közé is beszüremkednek. A *Barbárok* feldolgozásához azonban egészen ígéretes módszertani apparátussal közelít: a barbárság mint központi fogalmi problematika előzetes megbeszélését a fűrtábra¹⁷ módszerével tartja elgondolhatónak, amellyel mozgósítani lehet a diákok előzetes képzetait, ismereteit a témával kapcsolatban.¹⁸ Szerencsés esetben e fogalmi rétegzettség gazdagsága már az előzetes gyűjtés (egyéni, páros vagy csoportmunka) során láthatóvá válik, így a széttartó, olykor akár egymásnak is ellentmondó értelmezések egyidejű elfogadásával előrevetíthetjük a Móricz-novella többszörös rétegzettségét, a központi fogalomra vonatkozó, elbizonytalanító szerzői gesztusok sokaságát. A novella feldolgozását a folytatásban a szakaszos olvasás módszerével javasolja, mindhárom rész után segítő kérdésekkel vezetve a diákokat a feldolgozás folyamatában. Ugyancsak ja-

¹⁵ Mohácsy Károly, *Irodalom III.*, Krónika Nova, Budapest, 2000, 275.

¹⁶ Pethőné Nagy Csilla: *Irodalom 11. (II.)*, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 178.

¹⁷ A különböző módszerekhez bővebben ld. Pethőné Nagy Csilla: *Módszertani kézikönyv*, Eszterházy Károly Egyetem – OFI, Eger, 2018. – fűrtábra (220–224), akadémikus vita (205–206) stb.

¹⁸ A ráhangoló kérdésfeltevésnél és az elemzés során ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy milyen tanulócsoporthal dolgozzuk fel a témát: egészen más asszociációkat hívhat elő a kérdés egy fővárosi elitgimnázium diákjaiból, mint egy vidéki, nagyon eltérő szociokulturális háttérrel rendelkező osztály tagjaiból.

vaslatot tesz az állókép módszerének alkalmazására, amelyről módszertani kézikönyve a következőképpen fogalmaz: „[I]ényegében egy-egy mű, műrészlet, szereplő, fogalom, gondolat vagy érzés tényleges vagy szimbolikus megjelenítése egy vagy több állóképben az emberi test kifejezőeszközként való fölhasználásával.”¹⁹ Az így létrejövő kódváltás a megértést, a nézőpontok sokaságának megjelenítését szolgálhatja.²⁰

Szilágyi Zsófia Móricz taníthatóságáról szóló tanulmánya ugyancsak kiemeli a Móricz-novellák drámapedagógiai értékeit: „[a] Móricz-novellák drámapedagógiai feldolgozásra is alkalmasak – Móricz jelenetező, drámai képessége különös módon sokkal inkább a rövidprózai munkáiban mutatkozott meg, mint a színpadra készült alkotásaiban.”²¹ Módszertani és irodalomtörténeti szempontból is indokolható tehát, hogy a szövegek csoportmunkában történő, állóképszerű vagy drámajáték-elvű feldolgozása sokat segít a diákoknak abban, hogy jobban megértsék a különböző szereplői motivációkat, a művek cselekményét.

A drámapedagógiai megfontolásokon túl további tanórai feldolgozásra érdemes lehetőségeket rejt a Pethőné-féle tankönyv Kosztolányi-idézete, amely éppen a realizmus – a keretantetvben problémamentesnek tűnő – fogalmát problematizálja: „Azokat az írókat, akik a »valóságot festik« – olcsó szóval – realistáknak, naturalistáknak nevezik. Sokan szentül megvannak győződve, hogy ezek a valóságot egyszerűen »lefestik«, vagy kodakjukkal fényképet készítenek róla, aztán becikkelyezik könyveikbe.”²² Az idézet közös megbeszélése, esetleg egyéni feldolgozása lehetőséget teremt egyrészt a kritikai gondolkodás fejlesztésére, másrészt rávilágít az irodalomtörténeti, irodalomelméleti fogalmak, korszakhatárok összetett voltára és esetlegességeire, pontatlanságaira is. E tankönyv értelmezése – a Mohácsy-könyvvel ellentétben – szerencsére viszonylag tág teret enged a tanórai interpretációnak, ezt segíti az elemzéshez kapcsolódó képi anyag (Vaszary János: *A pásztor*) mellett az áttekintő táblázatok sokasága is.

Az, hogy a két szöveg segíthet egymást aktualizálni, megnyitni és érdekessé tenni, vitán felül áll. Azonban azt sem szabad evidenciának venni, hogy a Grecsó-novella minden diák számára közeli, mai problémákra reflektáló alkotás. Ha a korfestő elemek (a rohanó minden napok megragadása, a tömegkulturális miliő jelenetezése stb.) közel is állnak hozzájuk, a húsvéti hagyományok és a falusi élet ábrázolása sokak számára sokkal inkább az irodalomból és filmművészetből lehet ismerős, mint a saját életük tapasztalataiból. Éppen ezért nemcsak azt kell alaposan végiggondolni, hogy a ráhangolódás során milyen személyes érintettségek kerülhetnek elő, hanem azt is, hogy egészen más előzetes tudást és kulturális kódokat mozgat meg ez a textus egy vidéki és egy nagyvárosi gimnazista számára.

A valóságreferencia részleges hiánya azonban nemcsak megnehezítheti a befogadást, hanem egyszersmind másféle utakat is megnyit, a látszólagos veszteség így nyereséggé, az értelmezés egyik lehetséges módszerévé változhat. Egy csak részben referencializálható korpusz más kompetenciákat képes fejleszteni, és jobban rávilágít az irodalom művi mivoltára, arra, amire már az egyik első lelkes pályatárs-olvasó, Kosztolányi is felhívja a figyelmet idézett bírálatában. Így pedig fikció és valóság elkülönítését, az absztrahálás mozzanatait is job-

¹⁹ Pethőné: *Módszertani...*, 207.

²⁰ Ua.

²¹ Szilágyi: *i. m.*, 51.

²² Kosztolányi Dezső: *Barbárok (Móricz Zsigmond új elbeszélései)*, Nyugat, 1932/5, 235–238, 236, idézi: Pethőné: *Módszertani...*, 188.

ban elvégezheti a diák, fejlesztve ezzel szövegelemző képességét, miközben mindemellett – irodalmon kívüli szempontok beemelése révén – megvalósulhat a szociális kulcskompetencia fejlesztése, valamint az erkölcsi nevelés alaptantervben is megfogalmazott kiemelt nevelési célja.²³

ÉS A TENGHER...

²³ *Nemzeti Alaptanterv 2012*, Magyar Közlöny, 2012/66. 10639–10657. (http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf – 2019. 06. 10.)

SZÍV ERNŐ

Korcsolyázás

Csak ha valaki megkérdezne, mi az akkori vidék. Nekem. Volt egy téglakalyiba a szomszédos utca végén, a nádas oldalában állt. Mindig zümmögött, dohogott. Néha kivételesen fontos lett, mikádós emberek futottak a vasajtájához, kicsapták, és fölérősítették a szivattyút. A talajvíz orvosa volt a kicsi épület. Amikor az új házba költöztünk, a part alá, voltaképpen a főút alá, több nádas terület az utcák között, és rendszeresen előcsillogott, már ha ez csillogás volt, a kertek végében a talajvíz. Mélyen nyúlt le a mi hátsókertünk, de az előkert is horpadás volt inkább. Kirohadtak a csúf, a gyönyörű körtefák, a cseresznyék, a meggyek gyorsan. Nem tudom, kinek kellett volna észrevenni, hogy nem szabad a kicsiny vályogházat, azt a mélyre szorult helyet megvenni. Anyám, nagyapám, nagyanyám, és én, aki hatéves volt, így költöztünk '69 környékén. Megvettük a régi ház árából. Nem sokkal később egy esős reggelen arra ébredtünk, hogy vízben áll minden. Diderg, nagyokat nyög a ház egy szürke tó közepén. Mocskos hullámok nyaldosták az oldalát. Bontás, építés, lassú és körülményes berendezkedés, családom legfőbb jellegzeteségei a világ alakításakor, hogy mindent félbehagy. Minden ideiglenes, a záruk, a kapcsok, a műszerek, egy redőny, egy kilincs, senki nem ért semmihez, senki nem csinál végig semmilyen folyamatot, minden pótlás. Pótmegoldás. A talajvíz azonban maradt, mint valami szívós, nélkülözhetetlen őselem. Mindig megmaradt, szerintem most is van. Időről időre fölbukott, és akkoriban, negyven éve, mert még olyan rendes telek fűjtak a földek felett fagyos szeleket, kavargó havat, darát, megfagyott. Akkoriban hó is hullt bőven, kékkeményre szilárdultak a város tavai, melyek már nincsenek, a Bicskás, a Galambos. Akkoriban a víznek többféle állaga kísérte a vidéki ember életét. Néha színültig telt ház előtt futó utcaárok. Vidéki városokban nem is igazán az a lényeges, hogy a páros vagy a párátlan oldalban áll a házad, hanem hogy az egyik oldal sorát elkíséri a járda. Beton. Vagy kőlapok, melyek közül kizöldül a fű. A betont is átüti különben. A másik oldalon, akár a miénken, csak ösvény kanyarog. Rá tud folyni erre az ösvényre a talajvíz az árok-ból is. Apám, miután 1969-ben disszidált Amerikába – Chattanooga, Ohio –, csomagokat küldött. Nekem voltak a környéken a legjobb katonáim. Elemes tank, szirénázó amerikai rendőrautó. Mogyoró, csokoládé, ha hajóval jött, megavasodott. Három hónapos út, kifizetni a vámot. Aztán egyszer kaptam egy pár korcsolyát. Egy igazi, piros-fehér korcsolyát, és szerencsém volt, föl is tudtam húzni. Egy amerikai korcsolya. Mondjuk, 1971-ben vagyunk. Sziszeg a tél, dörmög a fagy, hódarás fehérbe öltöznek az utcánkban a fák. A talajvíz megfagy. Kék, mélykék színek borítják az előkertet, néha mintha egy furcsa, eltévedt örvényke fagyott volna meg. A macska nyoma. Belepisilni a fehérbe. A lábamra erőltetem a korcsolyát, ledadogok a bejárati ajtó előtti kőlépcsőn, és megpróbálok, nem, nem siklani, csak éppen el nem esni a recsegő-ropogó, náddal és sárga buckákkal tarkított talajvíz óriási foltján.

SAN GENNARO VÉRE

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Babiczky Tibor

Dezső Kata

Fenyvesi Ottó

Gergely Ágnes

Markó Béla

Tóth Kinga

Závada Péter

versei

Gerőcs Péter

Konrád György

Nyerges András

prózája

Gergely Ágnes Tiszatáj-díjas

Bíró-Balogh Tamás

Czeglédi András

György Péter

Laczkó Sándor

Lengyel András

Mesterházi Mónika

tanulmánya

Miklosovits László:

Hommage á Márai Sándor 1900–2020

